

**ŞƏRQ ÖLKƏLƏRİ BEYNƏLXALQ MEMARLIQ
AKADEMİYASI**

**EASTERN COUNTRIES INTERNATIONAL
ACADEMY OF ARCHITECTURE**

**МЕЖДУНАРОДНАЯ АКАДЕМИЯ
АРХИТЕКТУРЫ СТРАН ВОСТОКА**

MEMARLIQ, ŞƏHƏRSALMA TARİXİ VƏ BƏRPASI

**THE HISTORY OF ARCHITECTURE, TOWN-PLANNING
AND THE RECONSTRUCTION OF MONUMENTS**

**ИСТОРИЯ АРХИТЕКТУРЫ, ГРАДОСТРОИТЕЛЬСТВА
И РЕСТАВРАЦИИ**

Şərq Ölkələri Beynəlxalq Memarlıq
Akademiyası elmi nəzəri məcmuəsi
1998-ci ildən nəşr olunur.

**Cild 21 № 3
Vol 21 № 3**

BAKİ – 2021

Ş Ö B M A

ŞƏRQ ÖLKƏLƏRİ BEYNƏLXALQ MEMARLIQ
AKADEMİYASI

EASTERN COUNTRIES INTERNATIONAL
ACADEMY OF ARCHITECTURE

МЕЖДУНАРОДНАЯ АКАДЕМИЯ
АРХИТЕКТУРЫ СТРАНВОСТОКА

Təsisçi:

**Şərq Ölkələri Beynəlxalq Memarlıq Akademiyası və AMEA-nın
Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun “Memarlıq, şəhərsalma tarixi və
bərpası” şöbəsi**

REDAKSIYA HEYYƏTİ

Elibay Qasımzadə - ŞÖBMA-nın sədr müavini, Azərbaycan
Ərtegin Salamzadə - ŞÖBMA-nın həqiqi üzvü, Azərbaycan
Ahmet Vefik ALP - ŞÖBMA-nın həqiqi üzvü, Türkiyə
İskəndər Əzimov - ŞÖBMA-nın həqiqi üzvü, Özbəkistan Respublikası
Ramiz Əbdülrəhimov - ŞÖBMA-nın həqiqi üzvü, Azərbaycan
Aybəniz Həsənova - ŞÖBMA-nın həqiqi üzvü, Azərbaycan
Nizami Nağıyev ŞÖBMA-nın həqiqi üzvü, Azərbaycan
Rayihə Əmənzadə ŞÖBMA-nın müxbir üzvü,
Kubra Əliyeva - Azərbaycan
Nərgiz Abdullayeva - Azərbaycan
Səbinə Hacıyeva - Azərbaycan
Sevil Sadıxova - Azərbaycan
Hesen Xəlil Zünus - İran İslam Respublikası

Baş redaktor: Rahibə Əliyeva, ŞÖBMA-nın müxbir üzvü,

Redaktor: Sevinc Tanguş, ŞÖBMA-nın həqiqi üzvü,

Məsul katib: Samirə Abdullayeva, ŞÖBMA-nın müxbir üzvü

Məcmuə ildə iki dəfə dərc olunur.

Website: <http://ecia-academy.org>

E-mail: memar_s@mail.ru ;

Ünvan: Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri, Murtuza Muxtarov küç, 24

Tel: +994 070 613-38-53

Məcmuənin üz qabığında – Ağdam məscidinin ümumi görünüşü. 1868-1870-ci illər.

Cild 21 № 3 2021

Vol 21 № 3 2021

ISSN 2311-5777

NİZAMİ GƏNCƏVİ İNCƏSƏNƏTDƏ

*ölkə Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamina əsasən 2021-ci il
“Nizami ili” elan olunub*

NIZAMI GANJAVI IN ART

*according to the decree of President Ilham Aliyev,
2021 was declared the “Year of Nizami”*

НИЗАМИ ГАНДЖАВИ В ИСКУССТВЕ

*согласно распоряжению Президента Ильхама Алиева,
2021 год объявлен «годом Низами»*

Şərq Ölkələri Beynəlxalq Memarlıq Akademiyasının 2021-ci ilin Cild 22№3 sayılı nömrəsi Azərbaycanın mütəfəkkir şairi Nizami Gəncəvi incəsənətdə mövzusunə həsr olunmuşdur. ŞÖBMA-nın bu məcmuəsində ölkə Prezidenti İlham Əliyevin 05 yanvar 2021-ci il sərəncamına əsasən cari ilin “Nizami ili” elan edilməsi ilə bağlı memarlıq tarixi və nəzəriyyəsi, şəhərsalma və sənətsüinaslıq mütəxəssislərinin elmi fəaliyyətinin nəticələri öz əksini tapmışdır.

Topluda olduqca rəngarəng mövzuların problemlərinin araşdırılması işıqlandırır. Bu problemlər memarlıq sahəsində Nizami Gəncəvinin məqbərəsinin tarixi təşəkkül tarixinə, Nizami Gəncəvinin adını əbədləşdirən parklara, Mikayıl Hüseynov yaradıcılığında Nizami genafonduna həsr olunmuşdur. Şəhərsalma sahəsində Nizami dövrü şəhər mədəniyyətinin inkişafı diqqətəlayiq tədqiqat işlərindəndir.

Nizami Gəncəvinin poetik mətinlərində simli musiqi alətlərin semantikasi, Nizami Gəncəvinin əsərlərində vahid konseptual fikrin tərənnümü, Nizami Gəncəvi poeziyasının Azərbaycan rəssamlarının illüstrasiyalarında adlı məqalələri irsə olan böyük marağın təəcəssümüdür.

“Nizami” obrazının kino və təsviri sənətdə araşdırılması, Nizami poeziyası-müasir mədəniyyətin yeni paradigmasının qurulması metodu kimi adlı məqalələri nəzəri baxışları ilə maraq doğurur.

Rahibə Əliyeva

AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu
BMA-nın professoru, ŞÖBMA-nın müxbir üzvü,
memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: rahibe_eliyeva@mail.ru

Lalə Məmmədova

AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu
kiçik elmi işçi

UOT:338.482

NİZAMİ GƏNCƏVİ MƏQBƏRƏSİNİN TƏŞƏKKÜL TARİXİNDƏN

Xülasə: Məqalədə dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin yaşayıb yaratdığı qədim Gəncə şəhəri, onun inkişaf və tənəzzülü, şəhərin yeni coğrafi məkanda formalaşması barədə məlumat verilir. Nizami Gəncəvinin dəfn olunduğu ilkin kub şəkilli, xaçvari plan quruluşlu, günbəzli türbənin zamanın işğalçı müharibələrinin təsirindən dağılması və türbənin rəngli kaşılarla işlənmiş günbəzə və tağ konstruksiyasına malik olması barədə məlumat məqalədə öz əksini tapmışdır. 1930-1932-ci illərdə Nizaminin məzarı üzərində müvəqqəti məzar daşı qoyulmuş, lakin, ilkin türbənin dağılmasından sonra onun divarlarının qalıqları üzərində orta əsrlərdə ikinci türbə binası inşa edilmiş və məhz həmin türbənin qalıqları XX əsrin ortalarına kimi mövcud olmuşdur. Məqalədə ardıcıl olaraq 1930-cu ildən bəri məqbərənin bərpası işləri işıqlandırılır.

Açar sözlər: Nizami məqbərəsi, qədim Gəncə, türbə, bərpa, rekonstruksiya.

Giriş. Arxeoloji qazıntılar Gəncənin kiçik yaşayış məskənindən inkişaf edərək şəhər kimi formalaşdığını sübut edir. Gəncəçayın hər iki sahilində məskunlaşan qədim şəhər daim yadelli basqınlara və dağıntılara məruz qalmış, 1139-cu ildə baş verən güclü zəlzələnin qurbanı olmuşdur. Şəhərin qala divarları, bir sıra ictimai və yaşayış binaları yerlə-yeksan olmuş, lakin şəhər dağıntılara sinə gərərək, yenidən qaldırılmış və həyat bərpa olunmuşdur. Qalanın xarabalıqları müasir Gəncə şəhərinin yaxınlığında yerləşir. Şəhər yerində müxtəlif dövrlərdə arxeoloji qazıntı işləri aparılsa da bu işlər tamamilə yekunlaşdırılmamışdır. Qazıntılar zamanı qala divarlarının bir hissəsi, şəhərin müxtəlif ictimai binalarının qalıqları və çoxlu maddi mədəniyyət nümunələri aşkarlanmışdır. Arran memarlıq məktəbə uyğun

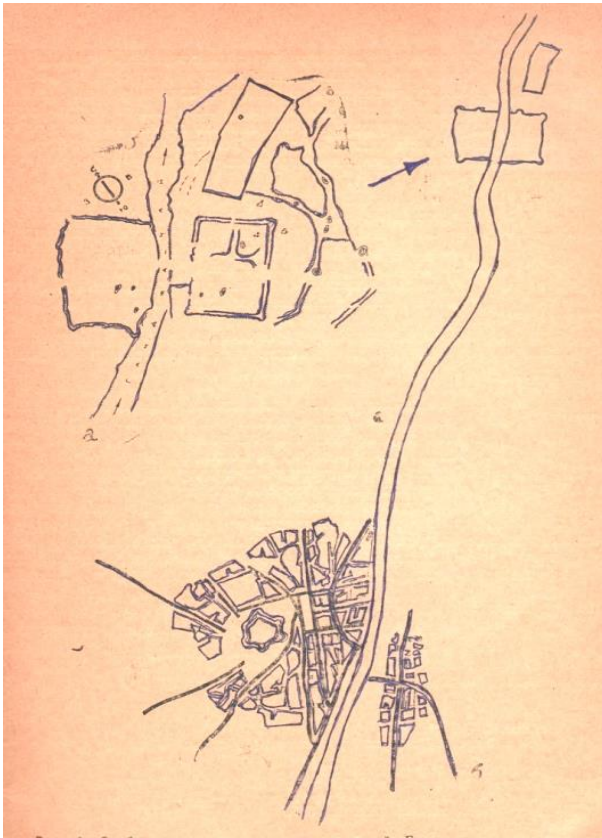
olaraq Gəncə qalasının divarları kərpicdən inşa edilmişdir. Ümumiyyətlə qədim Gəncə şəhər yerinin erkən orta əsrlər dövründə inkişafa başladığı, XI-XII əsrlər, Nizami Gəncəvi dövründə ən yüksək inkişaf mərhələsinə çatdığı, monqol yürüşləri zamanı dağıdılaraq tənəzzülə uğradığı bildirilir. Lakin sonradan şəhər yenidən bərpa edilərək böyük ticarət mərkəzinə çevrilmişdi. XII-XIII əsrlərdə Gəncə hələ də ən böyük sənətkarlıq, ticarət və mədəniyyət mərkəzlərindən biri kimi xatırlanır. [3]

Şəhərə növbəti güclü zərbə XIII əsrdə monqolların Azərbaycana ikinci yürüşü zamanı vurulmuşdur. Birinci yürüş zamanı Gəncə vergi verərək dağıntılardan xilas ola bilsə də, ikinci yürüş zamanı uzun müddətli mühasirədən sonra monqol süvariləri Qədim Gəncə qalasını ala bilirlər. Şəhər tamamilə dağıdılır və əhalisi qılıncdan keçirilir. Bundan sonra şəhər bərpa edilsə də, əvvəlki inkişaf səviyyəsinə çata bilmir.

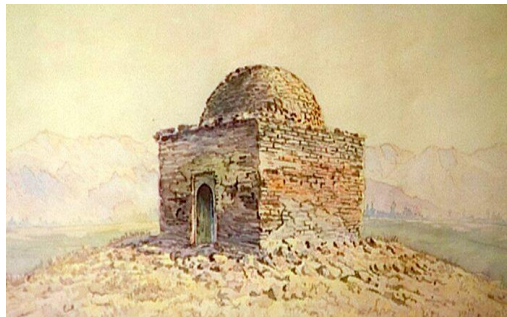
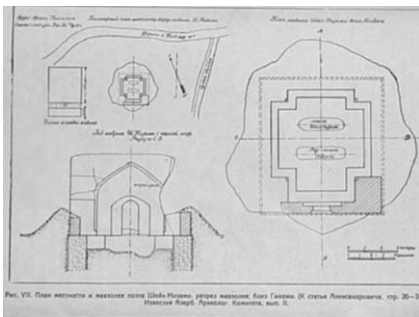
XVI əsrdə şəhər Səfəvi-Osmanlı müharibələrin mərkəzlərindən birinə çevrilir. 1606-cı ildə I Şah Abbas tərəfindən mühasirəyə alınana kimi Gəncə Osmanlı dövlətinin tərkibində qalır. Mənbələrin məlumatına görə, Gəncə şəhərini ələ keçirdikdən sonra, I Şah Abbas onu, yeni əraziyə köçürməyi əmr edir. Yeni Gəncə, qala şəhərin 6-7 kmliyində şimal-şərqə doğru yerini dəyişməsinə səbəb olur. Lakin qədim Gəncə özündə qiymətli memarlıq irsinin nümunələrini bu gün də qoruyub saxlamaqdadır. Burada Şeyx Nizaminin türbəsi [4.s,3] İmamzadə kompleksi, qala divarlarının qalıqları öz dayanıqlılığını təmin etmişdir. (Şək.1)

XI-XIII əsrlər Gəncənin elm-mədəniyyət ocağı kimi formalaşması ilə tarixə Nizami, Məhsəti kimi dahi şairlər bəxş etmiş oldu. Gəncə böyük Nizaminin vətəni olmaqla, o burada yaşamış, özünün qiymətli xəzinəsini yaratmış və dəfn olunmuşdur.

Tədqiqat. Nizaminin vəfatından sonra onun məzarı üstündə tikilən türbənin tarixi XIII-XIV əsrlərə aid edilir və XIX əsrdə qalan türbə Azərbaycan ərazisində əlamətdar məkanlardan olmuşdur. Bu türbə Qızıl Arslan tərəfindən Şeyx Nizamiyə hədiyyə edilmiş, Gəncə şəhərinə bitişik Həmdünya kəndinin ərazisindədir və görünür, ona görə də buralar "Şeyx düzü", "Şıx düzü" adlandırılır. Uzun illər ərzində Türkiyədən, İrandan, İraqdan, eləcə də Yaxın və Orta Şərqi digər müsəlman ölkələrindən Nizami məqamını ziyarətə gəlirlərmiş. O cümlədən, mövləvilər də Nizamini Şeyxlər Şeyxi adlandıraraq, onu özlərinə mürşid sayırmışlar.[4] Lakin dövrün amansız təzyiqləri zaman-zaman bu inam, iman yerinə güclü zərbə vurmuşdur. 1606-cı ildə Şah Abbasın işğalçılıq yürüşü, 1752-ci ildə Hacı Çələbi ilə Gürcüstan valisi arasında baş verən qanlı döyüş, 1826-cı ildə, yəni Gəncə xanlığının süqutundan sonra Rusiya-İran müharibəsi məqbərəni bərhad hala salır.

Şəkil 1. a) Gəncə XII əsr, b) Gəncə XVIII əsr.

Şəkil 2. Nizami türbəsinin ilkin variantı.

Seyyid Əzim Şirvani 1879-cu ildə məhz bu türbəni ziyarət etmişdir. Türbə Mirzə Adıgözəl bəy Qarabaği və Əsgərağa Goraninin təşəbbüsü ilə təmir edilmiş, daha sonralar General Yadigarzadə tərəfindən bərpa etdirilmişdir. Nizaminin qədim türbəsi 7m 90sm x 12 m 80 sm ölçülərə

malik olmaqla şimal - cənub istiqamətində inşa olunmuşdur. Təməlin qalınlığı 1 m 72 sm-ə bərabər olmuşdur. Bu qalınlıq onu göstərir ki, köhnə türbə binası hündürlüyü və orijinal memarlıq forması ilə seçilmişdir.[5] Türbə eksteryerdən kub şəkilli, günbəzli örtük konstruksiyası ilə, memarlıq-plan həllinə görə xaçvari plan quruluşu ilə inşa olunmuşdur. Qazıntılar zamanı mavi, yaşıl və tünd qəhvəyi rəngli şirli kərpic qalıqları əldə edilmişdir. Mavi kaşların bir neçə tonda olduğu diqqət çəkmişdir. (Şək.2) Şirli kərpiclərin bəzilərinin günbəz hörgüsü üçün nəzərdə tutulmuş əyri formalara malik olması, türbənin rəngli kaşlarla işlənmiş günbəzə və tağ konstruksiyasına malik olduğunu bir daha sübut edir.

1922-ci ildə şairin məzarı açılmış, qalıqları yeni tabuta yığılaraq dəfn edilməsi üçün Gəncə şəhərinə gətirilmişdir. Lakin, sonradan Bakıdan gələn göstərişə əsasən tabut geri qaytarılmış və əvvəlki yerində dəfn edilmişdir. [6]

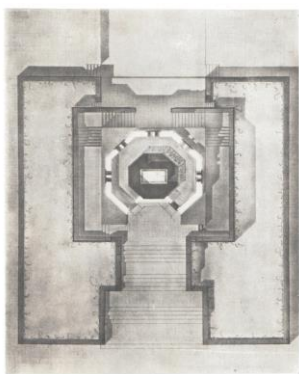
Bundan sonra Nizaminin türbəsinin bərpa edilməsi və ya yeni türbənin inşası üçün abidənin tədqiq edilməsi məqsədi ilə 1925-ci ildə əraziyə ekspedisiya qrupu göndərilmişdir. Ekspediyaya Azərbaycan Arxeologiya Komitəsinin üzvləri daxil edilmişdi. Komissiya üzvləri türbənin yalnız şimal divarının qaldığını, şairin sənduqə formalı məzarının isə cənub divarının dibində yerləşdiyini qeyd etmişlər. [5]. 1930-1932-ci illərdə Nizaminin məzarı üzərində müvəqqəti məzar daşı qoyulur. Həmin dövrdə artıq türbənin şimal divarı da uçmuş, yalnız təməl və 4–5 sıra hündürlüyündə kərpic hörgü saxlanmışdı. 1940-cı ildə Nizaminin məzarı üzərində məqbərə inşa ediləcəyi nəzərə alınaraq, arxeoloji qazıntı işlərinə başlanılır. Proses zamanı V. Bartoldun qeyd etdiyi kərpic türbənin şimal və qərb divarlarının qalıqları üzə çıxarılır. Şimal divarında giriş yerinin olması müəyyən edilir. Çaydaşından hörülmüş təməl üzərində ucaldılmış türbə divarlarının inşası zamanı kvadrat formalı (Qədim Gəncə yaşayış yerindəki bir çox tikililərin inşasında da bu cür kərpiclərdən istifadə edilmişdir) bişmiş kərpiclərdən istifadə edilmişdir. [2]

Torpaq qatının təmizlənməsi nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, türbənin qərb divarının çaydaşından hörülmüş təməli, daha qədim dövrə malik, çaydaşı təməl və kərpic hörgülü divar qalıqlarının üstündə inşa edilmişdir. Tədqiqatçılar belə qərara gəlmişlər ki, həmin qalıqlar ilkin türbənin izləridir. Lakin, ilkin türbənin dağılmasından sonra onun divarlarının qalıqları üzərində orta əsrlərdə ikinci türbə binası inşa edilmiş və məhz həmin türbənin qalıqları XX əsrin ortalarına kimi çatmışdır. [2]

Şairin məzarının bərpası məsələsi yenidən diqqət mərkəzinə gəlir. 1939-cu il noyabr ayının 1-də Bakıda Nizami muzeyi yaradılır və 1940-cı ildə şairin məzarı üzərində məqbərənin ucaldılması məqsədilə Moskvadan arxeoloji ekspedisiya dəvət olunur. Tədqiqatlarda şəxsən iştirak etmiş İ.P.Şəblikin "Nizami türbəsinin tarixinə dair" məqaləsində yazır ki, XIII

əsrdə tikilmiş məqbərənin ümumi sahəsi 101,12 kvadratmetr, hörgünün qalınlığı isə 1,7 santimetr olmuşdur. Ekspedisiya bu qərara gəlir ki, şairin məzarı üzərində abidənin ucaldılması vacibdir.

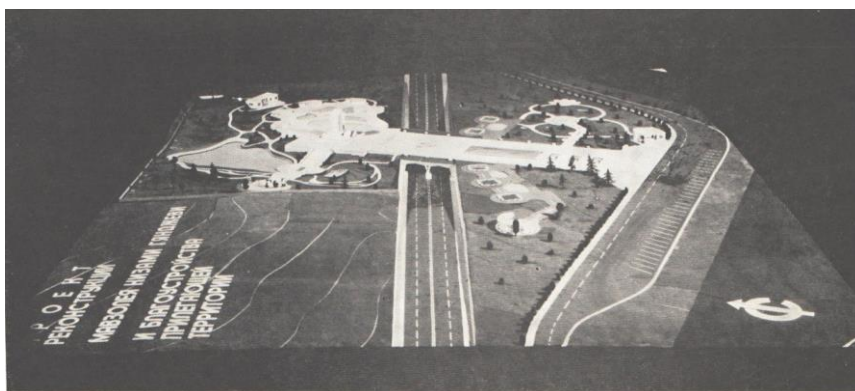
Bərpa ilə bağlı keçirilən müsabiqədə Azərbaycan Politehnika İnstitutunun tələbələri tərəfindən işlənmiş layihə birinci yerə layiq görülür. Lakin türk üslubundan geniş istifadə edildiyi üçün layihə qəbul olunmur. 1930-cu ildə məqbərənin layihəsi üçün yeni müsabiqə elan olunur. S. Dadaşov və M. Useynov kimi memarların hazırladıqları layihədə "tünd milli boyalarına" görə Moskvanı razı salmır. [5] 1939-cu ildə sayca üçüncü müsabiqə elan olunur və İ.Vaxutinlə A.Sarkisovun işlədikləri layihə qəbul edilir. Lakin ikinci dünya müharibəsi layihənin reallaşmasına mane olur. Nəhayət, 1947-ci ildə Şeyx Nizaminin məzarı üzərində yerli ağdaşdan məqbərə ucaldılır. Hündürlüyü 15,2 metr, ümumi sahəsi 49 kvadratmetr olan məqbərənin açılışı 1947-ci ildə baş tutur. Məqbərə hündür pyedestal üzərində yerləşdirilməklə, sanki şairin ölməzliyini, qürurunu özündə əks etdirir. Xatirə tikilisi iki yarusdan – yeraltı məzar və yerüstü qülləvari gövdə hissəsindən ibarət olmaqla inşa olunur. (şəkl.3) Xatirə tikilisi Əcəmi Əbubəkir oğlu Naxçıvaninin memarlığı olan Möminə xatun və Yusif Küseyir oğlu türbələrinin analoqu sayıla bilər. Məzarı ziyarət edənlərin məhz əylənərək şairin məzarını ziyarət etməsi, sanki ona olan dərin hərmətin əlaməti olaraq onun qarşısında baş əyir. Yetmişinci illərdə ölkəyə rəhbərlik edən H.Əliyev Nizaminin 840 illik yubileyi ilə əlaqədar Moskvanın qarşısında ölməz şairin məzarı üzərində ona layiq bir abidənin ucaldılması barədə məsələ qaldırır

Şəkil 3. Nizami məqbərəsinin plan və fasadı

1991-ci ildə Gəncə şəhər İcra Hakmiyyəti tərəfindən məqbərənin bərpa layihəsinin hazırlanması barədə göstəriş verilir. Layihə şəhərin baş memarı Fərman İmamquliyevə və heykəltəraş Qorxmaz Sücəddinova həvalə edilir. 1992-ci ildə bütün işlər başa çatdırılır.

2011-ci ildə Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Cəfər Qiyasinin rəhbərliyi altında Nizami məqbərəsi və ətrafında bərpa-abadlıq işləri həyata keçirilir. Nizaminin məqbərə kompleksi sözün tam mənasında, tanınmaz dərəcədə dəyişilir, bu müqəddəs guşədə fundamental işlər görülür. Təqribən 40 hektar sahədə muzey yaradılır. Məqbərə və onun ətrafı əsaslı şəkildə bərpa edilir, genişmiqyaslı abadlıq işləri aparılır. Məqbərəyə qədər olan ərazidə bir neçə kilometr sahədə kitab-abidələr ucaldılır, hər abidələrin bir səhifəsində "Xəmsə"yə daxil olan bir poemanın adı yazılır, digər səhifədə isə bu poemaya çəkilmiş minatürlərdən mozaika yığılır. Yolun əks tərəfində həmin əsərin personajlarının təsvir olunduğu 5 fəvvarə kompleksi quraşdırılır. (şək.4) Ərazidə yaşıllaşdırma işləri aparılır və Nizami səcdəgahına gələn hər bir turistin istirahəti üçün şərait yaradılır.

Şəkil 4. Məqbərənin rekonstruksiyasının maketi.

Son. Ölkə rəhbərinin tövsiyəsi ilə məqbərənin ən baxımlı yerində Nizami mərkəzi inşa olunur. Burada Nizami muzeyi, əlyazmalar fondu, beynəlxalq əlaqələr şöbəsi və digər obyektlər yaradılır. Beləliklə, türk xalqının böyük oğlu, gəncəli Nizaminin ədəbi irsinin tədqiqi və təbliği sahəsində yeni mərhələ başlanmış olur.

Ulu şairin müqəddəs məqbərəsinin səlnaməsinə daha bir şərəfli tarix yazılır: "Abidə kompleksi 2011-ci ildə yenidən qurulmuşdur". Nizami Gəncəvi məqbərə kompleksi 2019-cu ildə ölkə başçısı İlham Əliyevin sərəncamı ilə Gəncə Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun tərkibinə daxil edilmişdir.

Şairin yaradıcılığına dərin ehtiram olaraq bir sıra ölkələrdə Nizami Gəncəvinin heykəlləri qoyulmuş, adına parklar salınmışdır. (Rusiya, Çin, Ukrayna, İtaliya, Moldova). Dünyəvi şair Nizami Gəncəvinin 880 illiyini qeyd etdiyimiz 2021-ci il dahi şəxsiyyətin irsinə dərin hörmətin

təzahürü olaraq elm-mədəniyyət sahəsində bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə tarixə yazılır.

Ədəbiyyat:

1. Бретаницкий Л., Саламзаде А., Усейнов М. Архитектура Советского Азербайджана. Москва-1973.
2. Гасанова А.А. Гянджа сегодня. Баку-1991.
3. Насирли Х., Гянджа архитектурно-планировочное развитие. Баку-1990
4. Имамкулиев Ф.Г., Мавзолей Низами Гянджеви. Баку-1991.
5. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%B2%D0%B7%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%B9_%D0%9D%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D0%B8_%D0%93%D1%8F%D0%BD%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%B2%D0%B8
6. https://az.wikipedia.org/wiki/Nizami_m%C9%99qb%C9%99r%C9%9si

R. Aliyeva
L. Mammadova

About the history of Nizami Ganjavi mousoleum

Key words: mausoleum of Nizami, ancient Ganja, grave, restoration, reconstruction.

The article provides information about the ancient city of Ganja where the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi lived and composed, the development and dawn of this city, the formation of this city in the novel geographical area. In addition to this, the destruction of cube and cross-shaped, and domed tomb where Nizami Ganjavi was buried and destructed by affect of invasive wars and the information about related to the tomb has a domed and arched structure decorated with colored tiles was indicated in the research paper. During 1930-1939, a temporary tombstone was placed on Nizami's tomb, however, after the collapse of first tomb, the second tomb building was built on the the ruins of first tomb in the Middle Ages. Espe-

cially, the ruins of this tomb existed until the middle of the twentieth century. The restoration of the mausoleum has been covered since 1930.

**Р. Алиева
Л. Маммедова**

Из истории мавзолея Низами Гянджеви

Ключевые слова: мавзолей Низами, древняя Гянджа, мавзолей, реставрация, реконструкция.

В статье представлена информация о древнем городе Гянджа, в котором жил и творил великий азербайджанский поэт Низами Гянджеви, о развитии и упадке города, о возрождении и становлении города в новом географическом пространстве. В статье описывается оригинальная гробница, в которой был похоронен Низами Гянджеви, в форме куба с крестообразным планом и купольным перекрытием. Разрушенная под влиянием войн того времени, и гробница имеет купольную и арочную структуру, украшенную разноцветной плиткой «каши». В 1930-1932 годах на могиле Низами было установлено временное надгробие. В средние века на остатках стен первой гробницы была возведена вторая гробница остатки которой просуществовали до середины XX века. Однако после обрушения первой гробницы в средние века на остатках ее стен была построена вторая гробница, остатки которой просуществовали до середины двадцатого века. Статья посвящена реставрационным работам мавзолея последовательно начиная с 1930 года.

Шенер Рзаев

доктор философии по архитектуре
Институт Архитектуры и Искусства НАНА

УДК: 338.482

ПЕРВОНАЧАЛЬНЫЙ ВАРИАНТ МАВЗОЛЕЯ НИЗАМИ В ИСТОРИЧЕСКИХ ХРОНИКАХ ПРОШЛЫХ ЛЕТ

Аннотация: Будучи в Гяндже, летом 2013 года, в доме, где я остановился, мое внимание привлекло небольшое печатное издание с несколькими выцветшими и пожелтевшими со времен страницами. Это был доклад – отчет, составленный в 1925 году академиком Дж. Александровичем (Насыфи) членом Азербайджанского Археологического Комитета о результатах его поездки в город Гянджу.

К сожалению, полный текст не сохранился из-за отсутствия большинства страниц. Однако, и эти отдельные фрагменты оригинального текста заинтересует не только историков и архитекторов, но и широкий круг читателей. **Дж. Александрович (Насыфи)**

Ключевые слова: Шейх-Низами, мавзолеев, древняя Гянджа, Шах-Аббас, реставрационные работы, сводчатый купол, обожженный кирпич.

ГЯНДЖА И МОГИЛА НИЗАМИ

Город Гянджа, по-видимому, одно из древнейших поселений в Азербайджане, - в его районе найдены следы культуры бронзового века, а масса курганов поблизости свидетельствует о многочисленном обитавшем в этих местах населении уже в доисторическую эпоху. Однако, первые определенные исторические упоминания о нынешней Гяндже встречаются лишь в эпоху арабских завоеваний..., т.е., не ранее VII века... Уже в начале XI столетия, т.е. накануне утверждения здесь сельджукской власти, шелковые ткани, производство ганджинской промышленности, славились на всем Востоке и, лишь начиная с монгольской эпохи, город приходит в некоторый относительный упадок; таким образом город Гянджа в его прошлом является типичным представителем мусульманской культуры, над созданием которой сотрудничали три великих народа – арабы, турки и персы.

Ярким выразителем духовной жизни этой эпохи является целая плеяда поэтов-философов – Фирдоуси, Саади, Джами, Энвери, Низами, Хакани, Фелеки и др., стяжавшие себе мировую известность. Из них имя Шейх-Низами тесно связано с Гянджой: величайший суфийско-

романтический поэт, произведения которого – предмет подражания не только современных ему поэтов, но и последующих семи столетий вплоть до нашего времени. Шейх-Низами, всю свою жизнь провел в Гяндже, где, под влиянием красочной жизни той эпохи, слагались поэтические образы его «Пятерицы». Низами, подобно своим предшественникам и учителям – Фирдоуси, Сенаи – держался мистического направления; он писал по-персидски, как и другие великие поэты его времени, так как тюркский язык даже при дворе меценатов науки и поэзии «великих сельджуков» еще не стал языком ученых и поэтов. Несомненно, однако, что на творчество Низами, наравне с историческими картинами из жизни Востока, вообще, оказали сильнейшее влияние и события из родной ему обстановки того сельджукского феодализма, который пышно развивался...; это влияние особенно сильно сказалось на последних произведениях его «Пятерицы» - Искендер-наме и Хефт-Пейкер.

Могила Низами находится возле Гянджи. О печальном состоянии мавзолея, сооруженного над останками великого поэта, много писали и говорили. Указывалось неоднократно на необходимость его восстановления.

Вследствие предложения Т. Буниат-заде Азербайджанскому Археологическому Комитету озаботится реставрацией мавзолея на могиле Шейх-Низами нами и была предпринята поездка в Гянджу 19 июня 1925 года (Участники поездки – Дж. Александрович и И. Азимбеков).

Первое, что бросается в глаза вновь прибывшему в Гянджу, - это материал городских построек: все дома в городе сложены из кирпича местного производства.

Из этого же материала построены и все старинные здания Гянджи, между которыми обращает на себя внимание мечеть постройки шаха Аббаса I: это довольно большое здание, увенчанное огромным куполом. Надпись на воротах относит сооружение мечети к 1015 г. хиджры... Четырехугольный двор с фонтаном перед входом в мечеть, огромные платаны – чинары (обмер одного дал окружность ствола в 7,45 метра), своеобразная жизнь во дворе мечети, - все это создает оригинальный восточный колорит. Два минарета, венчающие ворота, ведущие во двор мечети, имеют до верха по 64 ступени, ..., но дата их постройка значительно позднее – 1271 г. хиджры. Но есть и более ранние надписи: во дворе мечети – 1156 г. хиджры... - «здесь покоится достойный Усейн-Кули-Хан, сын покойного Кельб-Али-хана Зияд-оглу из династии Каджар, бегляр-бек Ганджи и Карабага» (перевод этой надписи, как и всех следующих, принадлежит Н.Азимбекову) ...

...В пристройке мечети, играющей роль склепа, мы нашли надпись – «это есть могила покойного, заслужившего милость Аллаха

Мамед-Кули Хана, сына Мамед-Али-бея, да помилует его господь, - зильгидже – 1107 год хиджры». Упомянутая выше надпись над воротами мечети заключает в себе ключ года постройки мечети... - «Килиди – Шемахи» - что по абждету составляет 1015 г. хиджры, т.е. 1606 г. от Р.Хр. Таким образом, надпись говорит о том, что, взяв Гянджу в 1606 г., шах Аббас считал себя владеющим «ключом Шемахи». Кирпич, из которого построена мечеть, имеет форму квадратных плит, со стороной квадрата в 20 см. и толщиной в 4,5 см.

Поездку к мавзолею Низами мы совершили в обществе лица, бывшего свидетелем неудачной попытки воздвигнуть памятник Ш. Низами в городе: Али Незми, который, как мы узнали при посещении мечети интересовался вопросом о мавзолее знаменитого поэта настолько, что присутствовал лично при обратном погребении праха Ш. Низами, происшедшем после того, как разрытие могил в мавзолее было опротестовано центром. Поэт сам Али Незми считает себя учеником и последователем великого поэта, что символизируется и его псевдонимом «Незми».

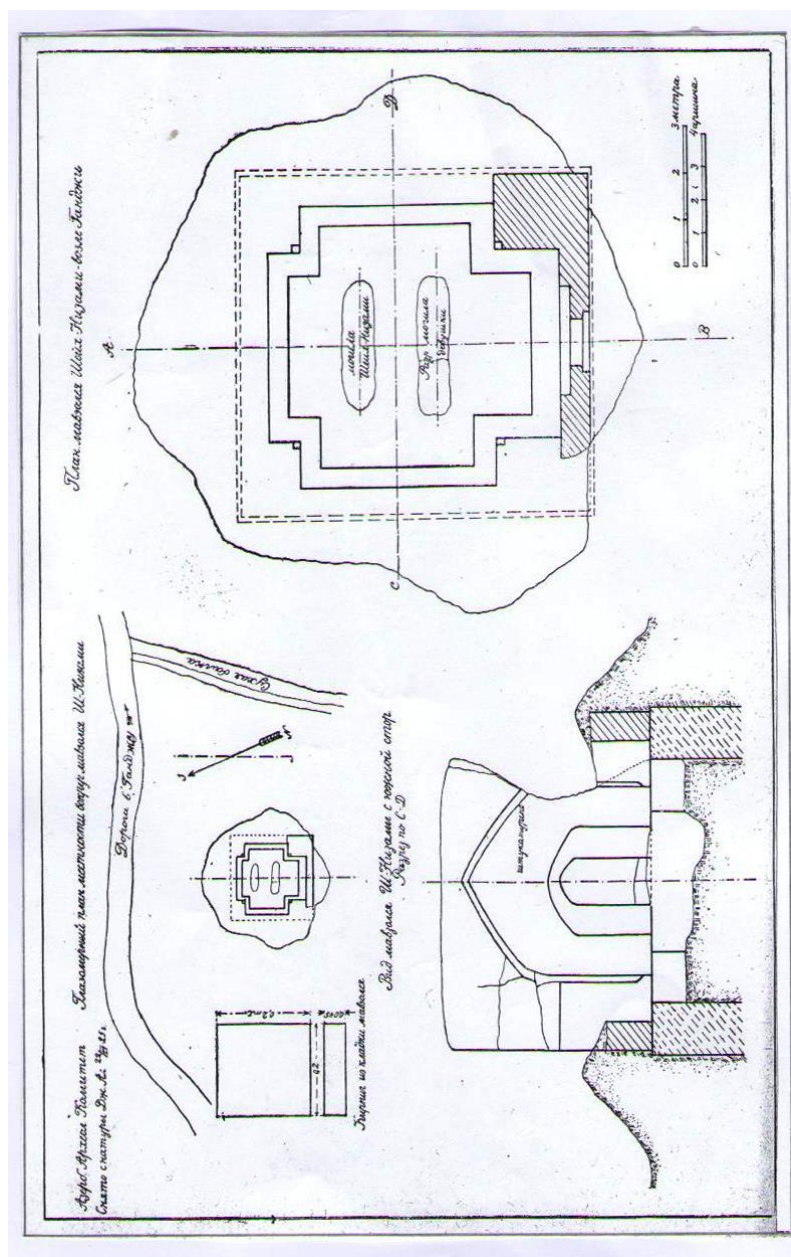
Мавзолей Ш.Низами расположен на юго-восток от города Гянджи в расстоянии не менее 4 километров от центра города, на юг от железнодорожной линии Баку-Тифлис. Проехав городом по улице, носящей название «улица Ших-Низами», вы выезжаете к руслу реки Гянджачай, которая в это время года почти совершенно пересыхает, и, пересекая его, попадаете на глинище, где ведется кустарная выделка кирпичей; отсюда дорога, извиваясь лентой через пастбища и огороды мимо плантаций хлопка, идет к старому городищу, на котором и находится мавзолей Ш.Низами... (рис. 1, рис. 2) Очевидно, когда-то мавзолей Шейха-Низами находился вблизи старого города, так как на юг и восток от мавзолея приблизительно на пространстве в 10 кв. километров, видны следы разрушенных построек в виде небольших курганчиков. По словам местного жителя секретаря ганджинского Исполкома Кемала Агаева, этот старый город был разрушен сильнейшим землетрясением, происшедшим по его мнению лет 500 тому назад, и жители частью разбежались, частью обосновались на месте нынешней Гянджи, где для них была сооружена мечеть шахом Аббасом I. Сам мавзолей быстро разрушается: теперь возвышается над уровнем почвы только остаток северной стены, все остальное, прячется за кучами земли, набросанной при последних «раскопках», а между тем на снимках, помещенных в брошюре акад. В.Бартольда (отд. оттиск из Зап. Вост. Отд. Импер. Рус.Археол. О-ва) вышедшей в 1912г., еще возвышаются остатки двух других стен; тем не менее можно хорошо различить план внутреннего устройства, а могила поэта (туда были сложены и останки неизвестной

девушки) ясно выделяется в виде небольшого бугорка, расположенного у южной стенки здания. На противоположной (северной) стороне – раскрытое погребение, из которого и были извлечены кости неизвестной девушки, по преданию, поэтессы Месхити, племянницы поэта, похороненной в одном с ним мавзолее. Никаких надгробных плит или камней нами обнаружено не было. По следам на уцелевшей стенке и по остаткам пятки свода видно, что здание было увенчано сводами. Найдены нами также куски изразцов, указывающие на то, что имелась отделка. Все здание за исключением фундамента, который состоит из бутовой кладки, построено было из красного обожженного кирпича плитками размера 20см x 20 см x 4,5 см...

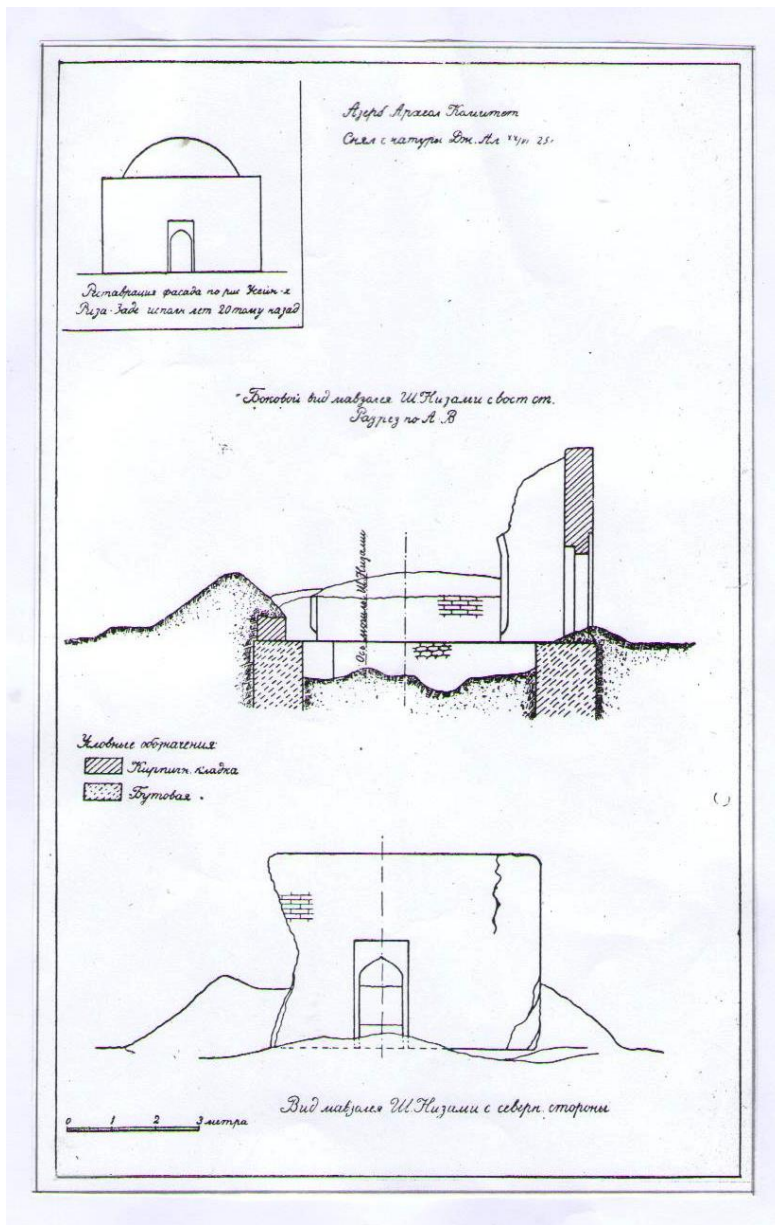
Сопоставляя все эти данные, а также указание Искендера Мунши, приводимое В. Бартольдом в упомянутой брошюре, что в феврале 1606 года войско шаха Аббаса подошло к Гандже, и лагерь шаха был раскинут у мавзолея Низами, приходится признать, что мавзолеем сооружен был еще задолго до шаха Аббаса, иначе вряд ли Искендер Мунши так просто говорил бы о том, что шах Аббас стоял лагерем у мавзолея великого поэта, мавзолея, который, очевидно, был уже достаточно известен в то время. Вероятно, что мавзолеем подвергался неоднократно ремонту и частичной реставрации. Об одной из реставраций, очевидно, последней по счету, сведения даны бывшим персидским консулом в Тифлисе, Усейн-Ханом Риза-Заде: реставрация эта произведена лет 80 тому назад (1845 г. – Ш.Р.) Адигезаловым (А.К.А. Бакиханов в «Гюлистане – Ирам» стр. 165, пишет: «Мирза-Ади-Гюзель карабагский, капитан русской службы, ныне возобновляет ее». «Ныне» - вероятно, в 40-х годах XIX в. Даже по тем жалким остаткам, которые уцелели поныне от мавзолея, можно составить себе представление о его прежнем виде; акварельный рисунок, исполненный с натуры лет 25 тому назад Усейн-Ханом Риза-Заде, выясняет окончательную общую картину: мавзолеем имел вид куба, увенчанного куполом,; построенный из простого обожженного кирпича без всяких украшений, он представлял собою довольно примитивное сооружение, очень далекое по своим архитектурным достоинствам даже от обычных довольно многочисленных в Азербайджане «гюнбезов». Если на могиле великого поэта и был сооружен мавзолеем в скором времени после его смерти, т.е., в начале XIII столетия христ. эры, то, по-видимому, от этого сооружения не осталось никаких, по крайней мере, внешних следов. Только фундамент здания, вероятно, сохранился от первоначального сооружения; надо полагать, что раскопки выше упомянуто земляных куч дадут еще кое-какой материал дополнительно к уже собранному нами. Поневоле приходится верить, что какое-то стихийное бедствие вроде землетрясения или огромного пожара уничтожило старый город Гянджу, а вместе с тем и надгробное

сооружения на могиле Шейх-Низами, так как XIII век является эпохой расцвета строительного искусства на мусульманском Востоке: от этой поры остались нам в наследие такие шедевры искусства, как Ахлатский мавзолей сельджуков, найденный Линчем в конце XIX ст. в полной сохранности, и мн. др. Даже лучшие образцы надгробных построек, зарегистрированных Археологическим Комитетом в Азерб. ССР и сооруженных большей частью столетием позже т.е., в XIV ст., каковы, например, «Мавзолей Дервиша» Бакинского Ханского дворца, мавзолеи Шейх-Мезида, Шейх-Дурсуна и других, поражают прекрасной сохранностью и архитектурной выдержанностью стиля. Поэтому, справедливо будет сделать заключение, что мавзолей, развалины которого мы имеем теперь на могиле Шейх-Низами, на по своим архитектурным достоинствам, ни по древности не заслуживает того, чтобы быть реставрированным, и гораздо правильнее мысль о сооружении нового мавзолея, но непременно в стиле эпохи Низами, т.е. XII-XIII столетия...

Для того, чтобы уяснить себе несколько картину расположения старой Ганджи, мы проехали в Имам-Заде, где по преданию находится кладбище и мавзолей потомка 4-го имама. Здесь по рассказам местных жителей был центр старого города (не одной эпохи с тем, который был у мавзолея Низами) остатки которого мы видели по дороге из Иманзаде в город в виде устоев моста и следов крепостных сооружений по берегу реки. Иман-Заде или Гей-Имам представляет собой мавзолей с голубым куполом, откуда и получилось его название. Древнейших дат мы не нашли, но нам удалось снять эстампажи с наиболее оригинальных надписей. Одна из надписей с могилы Мешади Ибраима сына Али из Луласра, вырезанная на камне с изображением всадника и персидской надписью в стихах, раскрашенная золотой и зеленой красками, гласит: «мир есть бокал, жизнь-виночертий, а смерть – вино; народы пируют на этом пиру, и никто не избегнет этого бокала, этого виночерпия и этого вина», шавваль 1194-1 год гиджры; и на другой стороне: «пришедший в этот мир подлежит уничтожению, только божественное вечно».

**Рисунок 1. План местности и мавзолея поэта Шейх-Низами
разрез мавзолея близ Гянджи. (к статье Дж. Александровича)**

**Рисунок 2. Вид и разрез мавзолея Шейх-Низами
(к статье Дж. Александровича)**

По дороге из Иман-Заде в город мы осмотрели еще один мавзолей расположенный на правом берегу реки Ганджа-чай в расстоянии около километра от города. Он известен у местных жителей под названием

«Джеван-мерд-касаб», предание говорит о каком-то молодом герое мяснике, который с топором в руке мужественного защищал, горд от врагов, был убит и удостоился сооружения мавзолея на его могиле. Мавзолей этот построен из обожженного кирпича приблизительно такого же, как и в мавзолее, Шейк-Низами, имеет в плане форму правильного восьмигранника.

Shaner Rzayev

Initial variant of the mausoleum Nizami in historical chronicles of the past years

Key words: Sheykh Nizami, mausoleum, ancient Ganja, Shah Abbas, restorational works, vaulted dome, burnt brick.

The article presented is written by the outstanding scientists, member of Archaeological Committee, academician J.Alexandrovich (Nasyfi) according to results of his official trip to the town of Ganja on June, 1925. In the article bearing report character the author pays a great attention to monuments of history and culture of ancient Ganja Especially Mausoleum of Sheykh Nizami.

Şənər Rzayev

Nizami türbəsinin ilkin variantı, keçən illərin tarixi xronikalarında

Açar sözləri: Şeyx-Nizami, türbə, qədim Gəncə, Şah-Abbas, bərpa işləri, günbəzvari tağbənd, bişmiş kərpic.

Təqdim elədiyim məqalə, görkəmli alim Azərbaycan Arxeoloji Komitənin üzvü akademik Dj. Aleksandroviç (Nəsifi) tərəfindən 19 iyun 1925-ci ildə Gəncə şəhərində ezamiyyətdə olduğu vaxt yazılmışdır. Hesabat xarakteri daşıyan bu məqalədə, müəllif tərəfindən qədim Gəncənin tarix və memarlıq abidələrinin, xüsusən Şeyx-Nizami türbəsinin ilkin variantı haqqında çox maraqlı açıqlamaları nəzərə çarpır.

Эльчин Ф. Алиев

д. ф. по искусствоведению,
в.н.с. отдела «Градостроительство»
Институт Архитектуры и Искусства НАНА

УДК: 316.7

ПОЭЗИЯ НИЗАМИ – КАК МЕТОД ПОСТРОЕНИЯ НОВОЙ ПАРАДИГМЫ СОВРЕМЕННОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация: Обращаясь к поэзии Низами Гянджеви, что можно вынести в контексте модели культуры для сегодняшнего дня? Сегодня азербайджанская культура подошла к точке бифуркации своей системы, требующей формирования новой парадигмы культуры и искусства. Низами разрушил существующую картину мира и сделал деконструкцию парадигм культуры, созданных до него. Самостоятельность мышления поэта привело к созданию собственного видения, в котором все общественные, государственные, этнические, поведенческие, этические и эстетические элементы обрели своё новое место. Его грандиозное «Хамсе» - концептуальный метод для создания современной парадигмы азербайджанской культуры, соответствующей актуальному режиму жизни и потребностям формирования целостной картины мира.

Ключевые слова: парадигма, картина мира, культура, поэзия, актуальность, социология воображения

Обращаясь к поэзии гениального азербайджанского поэта Низами Гянджеви, что можно вынести в контексте культуры для сегодняшнего дня? Всё зависит от повестки дня. Сегодня азербайджанская культура подошла к точке бифуркации своей системы, когда советская модель культуры перестаёт работать в тридцатилетней инерции после распада СССР. Формулировка новой парадигмы культуры и искусства и есть, главная повестка дня. Сложность этой формулировки в изменении контекста функционирования азербайджанской культуры в режиме воздействия на неё глобальной культуры и сети Интернет. Такой ситуации раньше не было, ни по масштабам географии, ни по интенсивности и глобальности информационного потока, ни по трансформациям религий, научных парадигм и технологий. Особые изменения коснулись гуманитарной системы с появлением психологических теорий и практик. Современный человек, оказавшись в глобальном формате информации, поддаётся колоссальному и непрерывному воздействию. В результате разновекторной информации нет единой картины мира. Единая картина

мира – продукт, соотносимый в актуальном времени для каждой локальной культуры. Для нас критически важна картина мира XXI века. Она должна обладать свойством целостности. Как этого добиться в режиме воздействия противоречивой информации?

Воздействие есть результат восприятия. Восприятие имеет свою специфику и связано с социологией воображения.

Аспекты качеств во времени проживания-переживания человека, можно сопоставить со Знанием (прошлое), Восприятием (настоящее), Проектированием (будущее). Этот тезис предполагается в режимах и конструкциях Воображения. Говоря об историческом или коллективном прошлом, люди воображают «как», «что» и «почему» было. Будущее как проект, не обходится без воображения. Настоящее является продуктом и функцией восприятия, которое никак не может отсечь воображение и быть абсолютным тождеством «происходящему». Абсолютен — Бог, а, человек — ограничен, относителен и со-относителен. Исключение составляют пророки, как синтез абсолютного знания, восприятия и проектирования, проживающие моменты получения божественного откровения от Абсолюта. Возвратимся к остальным людям, соответственно к проблеме неминуемого воображения. По социологии воображения наиболее интересна теория Жильбера Дюрана. В его теории важно сопоставление логических конструкций с мифологическими. Он дал, в противовес привычному изучению мифоса через логос, интересный метод нового познания логоса через мифос. Почему познание нуждается в смысловом мосте с притчами и символами? В этом контексте осознается глобальное значение Искусства, как режима и конструкции Воображения. Мысль, слово, смысл выражаются специфическим способом в поэзии. Поэзия – универсальный ключ смыслов культуры. В этом смысле для нас важна поэзия Низами, как выражение ядра культуры.

Вклад Низами в формообразование поэтического искусства колоссален в мировом масштабе. Он создал полную и совершенную модель поэзии, как вида искусства. Для нас, помимо самой поэзии, необходимо разобраться в духовно-философской и культурологической миссии гениального поэта. Низами Гянджеви – создатель новой парадигмы культуры и новой картины мира своего времени.

Характерной чертой современных картин мира в эпоху пост-модерна стала фрактальность. Фрактал (лат. fractus — дроблённый, сло-манный, разбитый) — множество, обладающее свойством самоподобия. Фрактальные объекты в точности или приближённо совпадают с частью себя самого, то есть целое имеет ту же форму, что и одна или более частей. Фрактальное дробление — одна из моделей картины мира, воспринимаемая сегодня в контексте глобального информационного

потопа. Когда, нет конечной точки смысла, остановки суждений и определений. Для кого-то фрактальность мира «игра в хаос», для кого-то кошмар, для кого-то гарантия от ограничений, для кого-то креативный режим и т.д. Говоря о фрактале, мы говорим об умозрительной модели. Хотя в природе огромное количество фрактальных структур, типа облаков, снежинок или крон деревьев. В художественных фильмах часто используется выражение: «ты не видишь целого», или «ты не видишь общей картины». Фрагментация и заикленность на фрагментах — естественное состояние общества. Видение целого — проблема, для разрешения которой требуются усилия. Видение целого — субъектность. Субъектность определения «начала». Мировое искусство всегда занималось соотношением целого и части. Традиционная линия в искусстве — это парадигма Целого. Современная художественная культура глобального формата создала гигантское поле дробления форм, смыслов и поклонения фрагменту. Ирония в том, что такая фрагментация не останавливается, а продолжает фрактально (или фатально) самовоспроизводится в своем дроблении. Это занимает внимание и сознание современного автора с большинством читателей, слушателей, зрителей и потребителей. На фоне обозначенного процесса кто-то обращается (или возвращается) к понятию «Логос». Логос, от древнегреческого λόγος — слово, мысль, смысл, понятие, причина. Впервые терминологически использован в философии Гераклитом, которого волновало первооснова мира. Но, логос всегда в культуре соотносится с мифосом. В чём заслуга Низами в контексте потребностей сегодняшней повестки дня азербайджанской культуры? Низами разрушил существующую картину мира и сделал деконструкцию парадигм культуры, созданных до него. Прежде всего, речь идёт о грандиозной системе картины мира Фирдоуси в поэме «Шах-наме». Низами вышел из под влияния и очарования этой системы и смыслов мышления. Он обрёл концептуальный суверенитет! Самостоятельность мышления великого Низами привело к созданию собственной картины мира, в котором все общественные, государственные, этнические, поведенческие, этические и эстетические элементы обрели своё новое место. Его грандиозное «Хамсе» - целостная система и картина мира, выраженная через форму поэзии. Все качества, все персонажи, все локальные среды, все личностные образы - в уникальной взаимосвязи. Поэт создаёт новую условную архитектуру мира. Что нового в его модели, в его интерпретации, кажущихся незыблемых конструкций, созданных до него? Например, образ повелителя Искендера. Его литературный герой из поэмы «Искендер-наме» сильно отличается от исторического Александра Македонского. Разве можно допустить, что Низами Гянджеви не имел доступа к историческим фак-

там и документам? Конечно, он знал историю этого персонаж, но создал иной образ, отталкиваясь от исторического персонажа. Потому что в его системе потребовался такой повелитель. Этого потребовала логика целостности все системы «Хамсе», как философско-культурной парадигмы. Его деконструкция старых парадигм, удивительно напоминает методы современных европейских структуралистов и постмодернистов! Тем самым, Низами показывает нам концептуальный метод создания современной парадигмы для азербайджанской культуры, соответствующей актуальному режиму жизни и потребностям формирования картины мира.

Литература:

1. Алиев Р.М. О судьбе "Дивана" Низами. Предисловие к кн.: Низами. Лирика /прозаический перевод/. Баку: Язычы, 1981, с.8-34.
2. Байрамова А. Поэмы Низами Гянджеви в контексте взаимоотражения искусств. Изд. «Е.Л.» ООО, Баку, 2014. – 152 с.
3. Бертельс Е.Э. Великий поэт азербайджанского народа. Вступительная статья. В кн.: Низами. Пять поэм. М.: Гослитиздат, 1946, с.5-25.
4. Бертельс Е.Э. Низами и Физули. — М., 1962
5. Дугин А. Г. Социология воображения. Введение в структурную социологию. — М.: Академический Проект; Трикта, 2010. — 564 с.
6. Крымский А. Е. Низами и его современники. — Баку: «Элм», 1981.
7. Мелетинский Е.М. Общее понятие мифа и мифологии / Мифологический
8. словарь / гл.ред. Е.М. Мелетинский. Москва: Советская энциклопедия, 1990. С. 634-640.
9. Мустафаев Дж. Философские и этические воззрения Низами. Баку: Изд-во АН Азерб.ССР, 1962. - 155 с.
10. Низами Гянджеви: Собрание сочинений: В 5 т.: Пер. с фарси / Низами Гянджеви; Редкол.: Р. Алиев и др.; Сост., науч. подгот. текстов, коммент. и слов. Р. Алиева; Вступ. ст. М. Ибрагимова. — М.: «Художественная литература», 1985.
11. Хайдеггер М. Основные проблемы феноменологии / Пер. с нем. А.Г. Чернякова. С.-П.: Высшая религиозно-фил. школа, 2001. 438 с.

E. F. Aliyev

Nizami poetry - as a method of building a new paradigm of modern culture

Key words: paradigm, range of vision, culture, poetry, relevance, imagination

If we turn to Nizami Ganjavi's poetry, what can we take in the context of today's cultural model? Today, the culture of Azerbaijan has reached the point of bifurcation of its system. This, in turn, requires the formation of a new cultural and artistic paradigm. Nizami destroyed the existing landscape of the world and carried out the deconstruction of cultural paradigms created before him. The poet's independent thinking led to the emergence of his own vision, where all the social, state, ethnic, behavioral, ethical and aesthetic elements found a new place. His magnificent work "Khamsa" is a conceptual way to create a modern paradigm that meets the modern lifestyle of Azerbaijani culture and the needs of forming a unified worldview.

E.F. Əliyev

Nizami poeziyası - müasir mədəniyyətin yeni paradiqmasının qurulması metodu kimi

Açar sözlər: paradiqma, dünyagörüşü, mədəniyyət, poeziya, aktualıq, təxəyyül sosiologiyası

Nizami Gəncəvi poeziyasına müraciət etsək, bugünkü mədəniyyət modeli kontekstində nəyi götürmək olar? Bu gün Azərbaycan mədəniyyəti öz sisteminin bifurkasiyası həddinə çatıb. Bu da öz növbəsində yeni mədəniyyət və incəsənət paradiqmasının formalaşmasını tələb edir. Nizami dünyanın mövcud mənzərəsini dağıdıb, özündən əvvəl yaradılmış mədəni paradiqmaların dekonstruksiyasını həyata keçirib. Şairin müstəqil düşüncəsi onun öz baxışının yaranmasına gətirib çıxardı ki, burada bütün ictimai, dövlət, etnik, davranış, etik və estetik elementlər öz yeni yerini tapdı. Onun möhtəşəm "Xəmsə" əsəri Azərbaycan mədəniyyətinin müasir həyat tərzinə və dünyanın vahid mənzərəsini formalaşdırmaq ehtiyaclarına uyğun gələn müasir paradiqma yaratmaq üçün konseptual üsuldur.

Səyyad Bayramov

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru,
AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu

UOT:791.43

TARİXLƏŞMİŞ NİZAMİ OBRAZI KİNO VƏ TƏSVİRİ SƏNƏTDƏ

Xülasə: Bu gün dahi Nizami Gəncəvinin yubileyi təntənəli şəkildə qeyd olunur. “Nizami” obrazı bütün sahələrdə olduğu kimi kinematoqrafiyada da yaradıcılıq obyektidir.

O, fəlsəfi və ədəbi yaradıcılığı ilə bəşəriyyətin inkişafına mühüm təkan verən yeni tarixi səhifə açmışdır.

Aşar sözlər: dahi, kino, incəsənət, təsvir

Uzaq və yaxın deməzdim Şərq xaqaları mədəniyyətinin tarixində müstəsna və misilsiz rolu olan dahi və duha sənətkar Nizami Gəncəvinin XXI-ci əsrin 21-ci ilində 880-illik yubley həmişəki kimi yüksək səviyyədə təntənə ilə keçirilir. Ulu öndərin davamçısı Azərbaycan Respublikası prezidentinin dahi “Nizami” ili elan edilməsi haqqında xüsusi sərəncam bir daha xalqımıza ilham verir ki, “Nizami” heç zaman unudulmur, yaddan çıxmır və əbədi bir varlıq kimi yaşayacaqdır.

2021-ci ilin oktyabrında AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına əlyazmalar institunda “Nizami Gəncəvi” sələflər və xələflər orta əsr əlyazmaları və Azərbaycan mədəniyyətinin tarixi problemləri mövzusunda elmi-nəzəri konfrans keçirildi.

Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında mütəfəkkir şairin zəngin yaradıcılığı qədim tarixə malikdir və bu eyni zamanda yeni parlaq mərhələdir.

Ulu sənətkar, dahi Nizami öz əsərlərində fəlsəfi yaradıcılıq dünyasında Şərqin siyasi və ictimai həyatında, bədii fikr və təfəkküründə yeni bir səhifə açmış və bədii yaradıcılığında əsrlər boyu təqdir olunub məhəbbətlə sevilib və izlənən, bu gün belə öz həyatı əhəmiyyətini itirməyən varlığa silinməz tarixi ən-ənələr gətirmişdir. Onun yeni məzmunlu lirik şeirləri və sonralar “Pənc Gənc” yəni “Beş xəzinə” adı ilə şöhrətlənən poemaları dünya ədəbiyyatı xəzinəsini zənginləşdirən və bəzəyən nadir incilərdir. Hələ “Xəmsə”-nin ilk əsəri olan “Sirlər xəzinəsi”-ndə söz sənətinin təsir edici qüvvəsindən müasirlərini mənən təmizliyə çağırmaq kimi bəşəri bir məqsəd üçün faydalanan şair dövrünə görə mütərəqqi problemlərə toxunmuş yüksək

bəşəri ideyalar tərənnüm etmişdir. Məlumdur ki, yazdığı poemalar “Sırlar xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi gözəl” və “İsgəndərnamə” sözün əsl mənasında hərəsi öz tutumunda əbədi və sönməz bir sirrli xəzinə, bir tapıntıdır.

Bütün əsərlərində dərin məzmun, yüksək lirik şeyiryyat, orjinal kompozisiyası dilinin bədiiliyi obrazlar aləminin zənginliyi ilə yaxın Şərq ədəbiyyatında yaranan Nizami adı ilə bağlı yeni məktəbin “NİZAMİ” əbədi məktənin ilk müvəffəqiyyətli “Xosrov və Şirin” əsəri ədəbi əsərin nümunəsidir. Beləki, hələ XIII əsrdə məşhur Hind şairi Əmir Xosrov Dəhlvi (1253-1327) 1298-ci ildə Nizaminin bu əsəri mövzusunda “Şirin və Xosrov” adlı poemasını yazmışdır. Yaxın Şərq ədəbiyyatında Nizami ən-ənələrinin ilk davamçısı kimi tanıdığımız bu qüdrətli sənətkar, öz poemasında Nizami əsərindəki sosial-ictimai kəskinliyi yumşaltmağa çalışmışsa da, əsasən Nizami əbədi ideaları ilə bağlı olmuş və şairin Şərq şeirinə gətirdiyi ölməz ən-ənələri izləmişlər. XIV əsrdə Azərbaycan şairi Arif Ərdəbili isə ilk dəfə Nizami tərəfindən epik şeirdə canlandırılan Fərfadı əsas qəhrəman götürərək özünün “Fərhadnamə” poemasını yazır. Arif Ərdəbili əsasən, Azərbaycan ərazisində mövcud tarixi nişanələrə istinad etsə də Nizami əsərindən çox faydalanmış dahi şairin əmək, zəhmət, sənət və qüdrət haqqındakı yüksək fikirlərini əks etdirmiş bir poema yaratmışdır. XV əsrdə şairlərdən Marağalı Əşrəf də bu mövzuya müraciət etmişdir. Nizami duhasından bəhrələnib şairin “Xəmsə” –sinə özbək dilində layiqli cavab yazan Əlişir Nəvainin “Fərhad və Sirin” əsəri də bu mövzuda yazılmış qiymətli sənət nümunəsidir. Əlişir Nəvai “Xəmsəsinə” daxil olan digər poemalarında olduğu kim bu əsərində də Nizami hörmətlə xatırlamış, dahi şairin mövzularına əsər yaratmağı bir sınaq meydanı kimi qiymətləndirmişdir. “Sanma, bu meydanda asandır durmaq, Nizam ilə pəncə-pəncəyə vurmaq”-demişdir. “Xosrov və Şirin” mövzusunda Kövsəri, Bəhşi Girmani, türk şairlərindən Ahi Cəlili, Əhməd Rizvan, Lamin kimi şairlərdə maraqlı əsərlərdə yaratmışlar. Bu mövzu xalq ədəbiyyatında geniş yayılmışdır. Yaxın Şərq şairləri “Fərhad və Şirin” adlarını qüdrət, məhəbbət, gözəllik, sədaqət, fədakarlıq rəmzi kimi işlətmişlər. Hətta aşuqlar tərəfindən “Fərhad” dastanı da yaradılmışdır. Eyni zamanda bu mövzu öz aktuallığını dövrümüzə qədər qoruyub saxlanmışdır. Şairin anadan olmasının 800 illiyi münasibətilə Azərbaycanın xalqşairi Səməd Vurğun (1906-1956) özünün “Fərhad və Şirin” mənzum və faciə səpkisində yazmış olduğu faciəvi, tarixi dramı 1939-cı yazmışdır. Səməd Vurğun öz böyük sələfinin zəhmət, ağıl və mərdlik kimi idealarını əsas götürərək onları əsrinin mühüm siyasi hadisələri ilə sənətkarcasına əlaqələndirmiş, vətənpərvərlik, el məhəbbəti, vətən uğrunda qəhrəmanlıq kimi günün zəruri problemləri ilə səsleşən cəhətləri ön plana çəkmişdir! Türk şairi Nazim Hikmət də 1948-ci ildə qələmə aldığı “Məhəbbət əfsanəsi”

əsərində məhəbbət problemini xalqa bağlılıq, el yolunda fədakarlıq kimi keyfiyyətlərlə zənginləşdirmişdir.

Müasir türk şairi Ceyhun Qansu özünün “Fərhad və Şirin” mövzusunda yazdığı poemasında Fərhadı xalqına su yetirən fədakar qəhrəman kimi təsvir etmişdir.

Nizaminin əsərləri bir çox dillərə tərcümə edilmişdir. O cümlədən də Türk, Özbək, Hind, Ərəb və Fars dilli ölkələrdə tərcümə olsada Nizami fars şairi kimi də bəzi yəni xüsusilə fars dilli iran şairi kimi də hallanırdı. Nizaminin demək olarki şeirləri ərəb və fars dilində yazdığı bir beytində bunu açıq aydın görmək olur. Ona sifariş verən sifarişçi (???) fars dilində yazılmasın sifariş verəndə Nizamidən: -

Qulluq halqasınadüşdü qulağım,
Qan vurdu beynimə, əsdi dodağım
Nə hünərim vardır əmrədən qacam,
Nə də bir gözüm var xəzinə açam.- demişdir.

Bu gün “kasıba” dayaq olmayan iran şöviniştlər “Varlılara” yamaqdırlar.!

Dahi Nizaminin əsərləri hələ XVəsrin əvvəlində Təbriz miniatur uslubunun səciyyəvi cəhətləri Nizami Gəncəvinin 1410-1420-ci ildə Təbrizdə məşhur xəttat Əli Həsən Soltani tərəfindən köçürülmüş “Xosrov və Şirin” poemasının əlyazmasına çəkilmiş illüstrasiyalarda daha aydın ifadə olunmuşdur. Əsaslı surətdə işlənmiş kompozisiyalar “Fərhad və Şirin qəsridə”kçvə”Şirinin Bisutun dağında Fərhadı baş çəkməsi” miniatururları parlaq rəngarəng ləkələrin ritmik təkrarı və növbələməsindən doğandekorativahəngi ilə seçilir. Ulu Nizaminin yaradıcılığı miniatura sənətində rəssamların tarixən ilham mənbəyi olmuşdur. Miniaturaçı rəssamlar Təbriz məktəbinin dahiləri Kimaləddin Behzad, Soltan Məhəmməd, Mir Seyid Əli, Şah Mahmud Nişapur, Müzəffər Əli, Sadıq Bəy Əfşar Qasım Əli və sairə, demək olar ki, “Xəmsə”-nin əksərinə miniaturalar çəkilmişlər. Şərq xalqları incəsənətinin tarixində əfsanəvi Mani və “Şərqin Rafaeli” – Behzadla yanaşı Soltan Məhəmməd də şərəfli yer tutur.

Bədii idrakın və bədii təsvir vasitələrinin zənginliyi, rəngarəngliyi, dolğunluğu cəhətdən Nizami dünya ədəbiyyatının nadir yaradıcılarındandır.

Azərbaycan təsviri incəsənətində Dahi Nizaminin obrazı lirik poetik səpkidə təsvir olunmuş portret janrında-tors kompozisiyalı fiqura həm rəngkarlıq əsərlərində, təsviri və qrafika-əsərləri dekorativ və tətbiqi sənətlə yanaşı digər sahələrdə heykəltaraşlıqda da mühüm rol oynamışdır. F.Əbdürrəmanovun möhtəşəm “Nizami”heykəli Bakının, Q. Scəddinovun “Nizami”-si Gəncənin və “Nizami”məqdərəsi misilsiz sənət əsəridir. İllüstrasiyalarda tərənnüm olunan personajlar, portretlər, kompozisiyalar,

obrazlar və s. İncəsənətin bütün sahələrilə yanaşı teatr səhnəsində, kino incəsənətində və televiziya tamaşalarında mühüm rol oynayır.

Nizami yaradıcılığı zamanın böyük sınağından çıxaraq qərinələr aşılıb gəlmiş, demək olar ki, bütün dünyaya yayılmışdı. 880 il ərzində tarixi mədəni yüksəlişə doğru gedən elə bir xalq və elə bir dövr olmamışdır ki, Nizami yaradıcılığı ilə tanış olmasın. “Xüsusilə Yaxın Şərqdə İslam şərqində Nizamidən sonra gələn şairlər içərisində hələ onun qədər vüsət və təsir qüvvəsinə malik olan bir şair yoxdur. Dəbdəbəli Şəra poeziyasında və poeziya göylərində Nizami Firdovsidən sonra ən parlaq bir ulduz olaraq qalır. Ondan sonra, hələ Şərq sənəti səmasında onun qədər parlaq bir səyyarə görünməmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatının isə o, indi də parlaq bir ulduzu və günəşi olaraq qalır. Böyük Füzuli onu ustad, özünü isə ancaq bir şagird adlandırmışdı”. Mirzə İbrahimov,

M.Abdullayev, P.Sabsay, Əbdülxalıq, E.Rzaquliyev, O.Sadxzadə, E.Şaxtəxtiskayə Ş.Şərufov və s. Nizamini əsərlərinə həmişə müraciət etmiş gözəl sənət əsərləri yaratmışlar. Gözəl eskizlər, dekorasiyalar, nəqqaşlıq və geyim eskizləri teatr və kino sənətində tərənnüm olmuşdur.

Kinematografiyada “Azərbaycanfilm”-n istehsalı olan “Leyli və Məcnun”-1961. Ağ, qara, Film-dastan M.Füzulinineyniadlı əsərinin motivləri əsasında çəkilmişdir. Filmdə N. Gəncəvinin eyniadlı poemasından Zeyd və Zeynəbin sevgi motivindən də istifadə edilmişdir. 1982-ci ildə “Yeddi Gözəl” film-balet, Nizami Gəncəvinin eyniadlı poemasının motivləri əsasında çəkilmişdir.

1982-cildə tarixi-bioqrafik kinoroman “NİZAMİ” “Azərbaycanfilm” və “Mosfilm”-in istehsalı iki seriya, 14 hissə, 3690 m, 135 dəq. I seriya -7 h., 1821 m; II seriya-7 h., 1869 m. Rəngli., geniş ekran.

Rejissor Eldar Quliyev, ssenari müəllifi İsa Hüseynov E.Quliyev, operator Arif Nərimanbəyov, rəssam Mayis Ağabəyov, bəstəkar Qara Qarayev, səs operatoru Kamal Seyidov, II rej. Akif Rüstəmov, II oper. Yuri Varnovski,

Rollarda: Müslüm Maqomayev- Nizami, Həmidə Öməröva- Pəri və Afaq, Həsənağa Turabov- Müzəffəri, Ələddin Abbasov- Xaqani, Hacı Murad- Atabəy, Əhməd Salahov- Zeyd, Gülnarə0 Sayəliyeva, Şahmar Ələkbərov- Osman, Hamlet Xənzadə- Abu Bəkir, Vsevolod Yakut- Mütəzil, Rəsmi Cəbrayilov- zərgər, Muxtar Maniyev- Rənanın atası, Eldəniz Rəsulov- əkiz qardaşlar, Əliqulu Səmədov-Bəşir. iştirak edirlər.

Film-priça dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəviyə həsr edimiş və şairin obrazı o uzaq illərdə Azərbaycan xalqının siyasi və sosial həyatının ab-havası, insan müqnasibətlərinin mürəkkəb dünyası öz əksini tapmışdır. Bu film insanın tarixdə rolu, onun adamlar qarşısında (insanlar) borcu haqqında düşüncələrdir, Nizami mənəvi ideali ilə reallıq arasında uyğunsuzluq şairin insana və ədalətə inamını qıra bilməməsidir. Həmin film 1983-cü ildə

Leninqradda (Sankt-Peterburq) XVI Ümumittifaq kinofestivalında dahi Azərbaycan şairinin hümanist pafosunun ekran təəcəssümünə görə rejissor E.Quliyev npriz, 1984-cü ildə Daşkənddə Asiya,Afrika və Latın Amerikas ölkələrinin Beynəlxalq kinofestivalında filmə Özbəkistan Yazıçılar İttifaqını diplomu və Özbəkistan Nazirlər Sovetinin diplomu verilmişdi.

XII əsr Şərq intibahının görkəmli nümayəndəsi,ensiklopedik zəka sahibi, qüdrətli şair və mütəfəkkir İlyas Yusif oğlu Nizami Gəncəvinin bizə miras qoyduğu “Xəmsə”-si bir insaşünaslıq ensiklopediyadır. Şair “Beş xəzinə” adlandırdığı bir-birindən hikmətli məsnəvilərini oxuduqca onun insana necə yüksək dəyər və qiymət verdiyini görür,insanın hünər və bacarığını necə qiymətləndirdiyini dərk edirik. Və cəsarətlə onu Böyük hümmənist dahi və mütəfəkkir adlandırırıq.

S. Bayramov

The image of “Nizami” in the cinema and fine arts

Key words: genins, cinema, art, inventor.

Today there is noted the jubilee of genins Nizami Ganjavi. The image of “Nizami” is a creative object of atr in all of its spheres as well as in cinematographic.

He opened a new historical page with his philosophic-literary creation gave consideralle inpulse to the derevelopment of mankind.

С. Байрамов

Образ Низами в кино и в изобразительном искусстве

Ключевые слова: гений, кино, искусство, образ

Сегодня торжественно отмечается юбилей гениального Низами Гянджеви. Образ «Низами»-это творческий объект искусства во всех его сферах, а также в кинематографии.

Своим философско-литературным творчеством он открыл новую историческую страницу, придав развитию человечества существенный импульс.

Самира Абдуллаева

доктор философии по архитектуре
Институт Архитектуры и Искусств НАНА

УДК: 72.033

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ГОРОДОВ ЭПОХИ НИЗАМИ

Аннотация: Градостроительная культура любого региона формируется и развивается в течение длительного времени. На её развитие влияют различные факторы и условия, связанные, как правило, с природно-географическим расположением и особенностями исторического развития. Развитие градостроительной культуры эпохи Низами зиждется на канонах мусульманской архитектуры. Они влияли на формирование и развитие всех уровней градостроительной системы.

Ключевые слова: город, структура, культура, мусульманский ренессанс, развитие, архитектура

В связи с 880-летием великого поэта и мыслителя Низами Гянджеви, как основоположника классической литературной школы эпохи мусульманского ренессанса Президент Азербайджана Ильхам Алиев объявил 2021 год в республике «Годом Низами Гянджеви»

Творческое наследие Великого азербайджанского поэта и драматурга Низами Гянджеви наложило огромный отпечаток на дальнейшее развитие литературы не только Азербайджана, но и на культуру Ближнего Востока и Средней Азии эпохи Средневековья.

Эпоха Низами или «мусульманский ренессанс», охватывает период между XI и XIII веками. Во многих городах таких как Багдад, Басра, Искандерийе, Самарканд, Бухара, Герат, Балх, Рей, Исфаган, Мерв, Тебриз, Марага, Гянджа, Шемаха и другие, были высоко развиты различные ремесла, торговля, культура и просвещение. В этот период в Азербайджане развивается архитектура, формируются новые художественные стили, отличающиеся от предшествующих и последующих времен [4, с.226]. Во многочисленных письменных источниках знаменитых географов и путешественников X-XII века таких, как Абу Исхак Ибрагим ал-Фариси ал Истахри, ал-Бируни, ал-Якуби, Ибн Руста, Ибн Хавгал, ал-Мукаддеси, ал-Идриси, Ибн ал-Факих, ал-Гарна, Кудама ибн Джафар, ал-Масуди, можно найти подтверждение о ремесленном и торговом развитии городов Ближнего и Среднего Востока. В Азербай-

джане к таким города относились Гянджа, Тебриз, Шемаха, Занджан, Сухраверд, Нахичевань, Дербент. [5 с. 9]

Как писал З. М. Бунятов, изучавший ремесленно-торговое развитие азербайджанских городов, многие города того времени представляли собой крупные населённые пункты, где были сконцентрированы все виды средневековых ремесел. Города были центрами как внутренней, так и внешней торговли. Если учесть, что Нахичевань, Байлакан, Тебриз и Шемаха имели до 100 и более тысяч жителей, а Гянджа – до полумиллиона, то ясно, что это развитие шло за счёт увеличения числа людей, занятых в высокоразвитом, многоотраслевом ремесленном производстве, которое требовало приток населения в города из сельских местностей». [2] XII веке Гянджа была одним из важнейших торгово-ремесленных городов не только на Кавказе, но и на всём Ближнем и Среднем Востоке. [5 с.25]

Бурное развитие ремесел и торговли IX-XIII веках в Азербайджане оказало большое влияние на развитие культуры, литературы и искусства. Именно на этой почве в Азербайджане в XI-XII веках расцветает новое ренессансное мировоззрение. Это движение, зародившееся в середине XI века в таких азербайджанских городах, как Тебриз, Гянджа, Зинджан, Нахичеван и ряд других в середине XII века достигает своего высшего развития в творчестве Низами Гянджеви, жившего и творившего в Гяндже – одном из самых развитых городов Ближнего и Среднего Востока. Находясь в тесной связи со странами мусульманского Востока вместе с его странами Азербайджане также наблюдалось социально-экономическое и культурное развитие и началось формирование ренессансного мировоззрения. Это движение, сформированное под влиянием Ренессанса в Аравии, Средней Азии, Иране, позволило использовать их достижения и обогатить культурное наследие страны. Результатом явились выражения ренессансных идей в произведениях Мехсети, Хагани и Низами.

Начавшийся культурный подъем и Ренессанс в Азербайджане в XII веке продемонстрировали, насколько был духовно богат азербайджанский народ, о чем свидетельствует стремительное развитие средневековых городов Азербайджана. [5, с. 32-36]

Средневековые города подобно крупным городам Ближнего Востока и Средней Азии имели трехступенчатую планировочную структуру – цитадель (нарынкала), город (шахристан) и пригород (рабад). Цитадель – была важным узлом в оборонительной системе укреплений города. В шахристане располагались административные здания, мечети, общественные бани, караван-сарай и жилые дома. За шахристаном располагался ремесленный квартал (рабад) и предместье города. В ра-

баде размещались ремесленные мастерские, а в предместье – подсобные хозяйства горожан.

На развитие всех системных частей градостроительной культуры мусульманских городов эпохи Низами влияли следующие факторы:

- развитие в Восточной Европе феодальных общественных отношений и формирование раннефеодального государства;
- достижения восточного градостроительства;
- местные этнокультурные строительные традиции;
- распространение исламской религии;

В структуре многих городов были отражены влияния византийских и древнетюркских градостроительных традиций. Древнетюркская традиция проявлялась также в ориентации жилищ углами по сторонам света с размещением входов на юго-восток, юг и восток. В совокупности с ними на процесс сложения градостроительной культуры Азербайджана следует учитывать и влияние стран мусульманского Востока. В первую очередь, речь идет о распространении в регионе исламских культово-мемориальных зданий. Общность социально-этнической основы и схожесть исторических процессов при формировании городов обусловили подобие концентрических структур, которая не была чужда жителям городов и населению страны, а скорее, увязывалась в их сознании с древнетюркскими представлениями о строении мира и традициями восприятия окружающего пространства.

Выявлено, что в центре городов наблюдалась ориентация уличных коммуникаций с отклонениями от меридионального направления на запад и широтного – на восток. Это обуславливалось тем, что коммуникации этих городов прокладывались в основном параллельно стенам Соборной мечети, продольной осью, направленной на Мекку.

Влияние ислама на организацию городов эпохи Низами определялось общностью их застройки с городами мусульманского Востока и проявлялось в соблюдении определенных правил застройки:

- соборная мечеть находилась в центре, а квартальные мечети в разных частях города, (махалля);
- здания мечетей продольной осью и михрабом соблюдали ориентацию на Мекку;
- кладбища выносились за пределы города, а в центре у соборной мечети разрешалось хоронить только правителей и особо почитаемых религиозных деятелей, а на их захоронениях устанавливались мемориальные сооружения (мавзолее);
- на площадях между кварталами строили общественные бани-хаммам с водным источником (фонтан, бассейн) перед входом;

- кварталы с немусульманским населением находились на окраинах города и изолировались открытыми пространствами, рвами или стенами.

- на уровне жилища - требования ислама проявлялись в изолированности жилых комплексов оградами, расположении домов в их глубине, во внутренней организации региональных жилищ с выделением мужской и женской частей.

Развитие градостроительной культуры эпохи Низами базируется на канонах мусульманской архитектуры. Которые в свою очередь влияли на формирование и развитие всех уровней градостроительной системы. В каждом государстве складывалась своя пространственная организация территорий региона, обладавшая преемственностью с предыдущей структурой в традиционном использовании речных и части сухопутных путей, наиболее важных в оборонительном отношении мест на караванных путях, а также территорий региона благоприятных для проживания людей.

Градостроительная культура любого региона формируется и развивается в течение длительного времени. На её развитие влияют различные факторы и условия, связанные, как правило, с природно-географическим расположением и особенностями исторического развития.

Литература:

1. Бретаницкий Л.С., Веймарн Б.В. Искусство Азербайджана IV-XVIII веков. М.: Искусство, 1976. с.271
2. Буниятов З.М. Государство Атабеков Азербайджана. Баку: Элм, 1978. с.276
3. Гаджиев А.А. Ренессанс и ренессансный город. Изв. АН Азерб.ССР, серия лит.языка и искусства, 1977. №3, с. 41-50.
4. Гияси Дж., Архитектурные памятники эпохи Низами. с. 264
5. Юсифли Х. Ренессанс и Низами Гянджеви. БАКУ – “Елм ве техсил” – 2016, с. 426

S. M. Abdullayeva

Formation and development of cities in the Nizami period

Key words: city, structure, culture, Muslim renaissance, development, architecture

The urban culture of any region is formed and developed over a long period of time. As a rule, its development is influenced by various factors and conditions associated with the characteristics of natural-geographical location and historical development. The development of urban planning culture of the Nizami period is based on the laws of Muslim architecture. They influenced the formation and development of all levels of urban culture as a system.

S. Abdullayeva

Nizami dövrü şəhərlərin formalaşması və inkişafı

Açar sözlər: şəhər, struktur, mədəniyyət, müsəlman intibahı, inkişaf, memarlıq

İstənilən bölgənin şəhərsalma mədəniyyəti uzun müddət ərzində formalaşır və inkişaf edir. Onun inkişafına, bir qayda olaraq, təbii-coğrafi yerləşmə və tarixi inkişafın xüsusiyyətləri ilə əlaqəli müxtəlif amillər və şərtlər təsir göstərir. Nizami dövrünün şəhərsalma mədəniyyətinin inkişafı müsəlman memarlığının qanunlarına əsaslanır. Onlar bir sistem kimi şəhərsalma mədəniyyətinin bütün səviyyələrinin formalaşmasına və inkişafına təsir göstərmişlər.

Turanxanim Şirzadova

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru,
AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu,
sirzadovaturanxanim@mail.ru

UOT: 781

**NİZAMİ GƏNCƏVİNİN ƏSƏRLƏRİNDƏ VAHİD
KONSEPTUAL FİKRİN TƏRƏNNÜMÜ**

Xülasə: Elmin müxtəlif sahələri ilə bağlı biliklərə malik olan keçmiş əsrlərin alim və mütəfəkkirlərinin fərqləndirici xüsusiyyəti onların dünyanı vahid bir bütövlük kimi qavramalarında öz əksini tapır. Bu mənada, təqdim edilən məqalənin məqsədi dahi şair və eyni zamanda ensiklopedik alim olan Nizami Gəncəvinin “Xəmsə” əsərində irəli sürdüyü konseptual fikirləri işıqlandırmaqdan ibarətdir.

Məqalədə qeyd edilir ki, bir alim kimi Nizami Gəncəvinin qüdrəti onun vahid biliyin dərinliklərinə nüfuz olaraq “xeyir-şər”, “həqiqi eşq və öləri hisslər” kimi binar münasibətlər timsalında “batın-zahir” prinsipini vurğulamasında özünü büruzə verir. Şair həmçinin ümumdünya ahəngdarlığının təzahür üsullarından biri olan yüksək ədalət, proses kimi qavranılan əmək, İlahi eşqlə həqiqi eşqin vəhdəti, ruhi təşəkkül yolu keçən insan “mən”inin “qeyri-mən”ə transformasiyası ilə bağlı ideyaları ön plana çəkir. Elmin müxtəlif sahələrindən “ana xətt” kimi keçən bu konseptual fikirlərin idrak prinsipi, yaradıcılıq prosesi, nurlanma hadisəsi ilə eyniləşən muğam fenomeni ilə səsleşməsi Nizami Gəncəvinin ruhunun və təfəkkürünün musiqi, daha dəqiq desək muğam üzərində kökləndiyini göstərir.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, ensiklopedik alim, “batın-zahir”, “xeyir-şər”, prosesin dinamikası, idrak prinsipi, ruhi axtarış, yaradıcılıq prosesi

Müasir dövrün elmi fikrinin diqqət mərkəzində dayanan vacib məsələlərdən biri də dünyanın irrasional yolla qavranılmasının, eləcə də Şərq dünyagörüşünün (sinkretik təfəkkürün) mövcudluğunu sübuta yetirən faktların işıqlandırılmasından ibarətdir. Belə ki, bu faktlar keçmiş dövrün düşüncə tərzı və yaxud Şərq dünyagörüşü haqqında məlumatların yalnız nəzəri olaraq tədqiq edilmədiyini, eyni zamanda həyatda da öz əksini tapdığını göstərir. Bu mənada, dünyanı vahid prinsip əsasında qavrayan, yalnız şair deyil, həm də dahi mütəfəkkir, ensiklopedik alim olan Nizami

Gəncəvinin ruhi axtarışa cəlb edən bir yaradıcı insan kimi işıqlandırılması onun əsərlərində tərənnüm olunan ideyaların yenidən dərkinə impuls verir. Tədqiqatın bu istiqamətdə aparılması üçün başlıca amil kimi dünyanın alternativ yollarla dərk edilməsi prinsipinin əsas götürülməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Dünya elmi fikri və mədəniyyəti tarixində hərtərəfli biliyə, yaradıcı düşüncəyə malik bir çox filosof, alim, musiqiçi, şair və rəssamların adlarına rast gəlmək mümkündür. Elmin müxtəlif sahələrinə aid biliklərdən məlumatlı olan istər Şərq, istərsə də Qərb dünyasının mütəfəkkirlərinin tarixdə əbədi iz qoymalarının səbəbi onların gerçək həyatda və təbiətdə baş verən hadisələri vahid prinsip baxımından dərk və izah etmələri ilə bağlıdır. Bunun əyani nümunəsini keçmiş dövrlərin alim və mütəfəkkirlərinin əksər hallarda elmin iki və daha çox, nadir hallarda isə yalnız bir sahəsindən məlumatlı olmaları timsalında görmək mümkündür. Dahi mütəfəkkirlər arasında məsələn, astronom, fizik, riyaziyyatçı Əl-Xarəzmi (IX əsr); fizika, riyaziyyat, astronomiya, təbiət elmləri, tarix, xronologiya, dilçilik, yer haqqında elmlər, coğrafiya, fəlsəfə, kartoqrafiya, antropologiya, kimya, tibb, psixologiya, teologiya, farmakologiya, mineralogiya sahəsində biliklərə malik Əl-Birunini (XI əsr); tibb, fəlsəfə, astronomiya, kimya, geologiya, məntiq, poeziya sahəsində biliklərə malik İbn-Sinanı (XI əsr); islam fəlsəfəsi, astronomiya, əqidə, fiqh, tibb, dilçilik, riyaziyyat, kəlam, coğrafiya sahəsində biliklərə malik İbn Rüşdü (XII əsr); musiqiçi, xəttat Səfiəddin Urməvini (XIII əsr); fəlsəfə, astronomiya, riyaziyyat, tarix, hüquq, ilahiyyat sahəsində biliklərə malik Nəsirəddin Tusini (XIII əsr); şair, rəssam, astronom, ədəbiyyatşünas, nəqqaş, tarixçi, xəttat və musiqişünas Mir Möhsün Nəvvabı (XIX əsr); bəstəkar, dirijor, musiqişünas, publisist, dramaturq, pedaqoq, musiqi etnoqrafı, jurnalist Üzeyir Hacıbəyovu (XX əsr) və d. göstərmək olar. Qeyd edək ki, Qərb dünyasında da ensiklopedik biliyə malik yaradıcı insanlar az olmamışdır. Lakin onların içərisində rəssam, mühəndis, astronom, filosof, anatomiyaçı, riyaziyyatçı, heykəltəraş, memar, inşaat mühəndisi, diplomat, ixtiraçı, bəstəkar, şair, musiqiçi, fizik, fizioloq, botanik, kimyaçı, zooloq, karikaturaçı, alim olan Leonardo da Vinçinin (XV əsr) adının çəkilməsi xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edilənlər belə fikrə gəlməyə əsas verir ki, elmin həm dəqiq, həm də humanitar sahələrindən məlumatı olan yaradıcı şəxsiyyətlərin ümumi cəhəti, onların dünyanı bütöv bir tamlıq kimi qavraya bilmələridir. Bu mənada, keçmiş dövrü indiki dövrdən fərqləndirən başlıca amil elə məhz keçmişdə dünyanın vahid prinsip baxımından dərkini adi hal kimi qəbul edilməsində özünü büruzə verir.

Dünyanı vahid, hissələrə bölünməyən tamlıq kimi qavrayan, Şərq dünyagörüşünə, zəngin biliyə malik olan dahi mütəfəkkirlər və ensiklopedik alimlər sırasında Nizami Gəncəvi xüsusi yer tutur. Belə ki, poeziya aləmində

bir ulduz kimi parlamasına baxmayaraq, müraciət etdiyi mövzuların müxtəlifliyini nəzərə alaraq Nizami Gəncəvinin özünü həm də elmin bütün sahələrindən məlumatlı olan bir “alim” kimi təqdim etməsində görmək mümkündür.

Nizami Gəncəvinin əsərləri, eləcə də onların tədqiqi nəticəsində ərsəyə gələn bir çox araşdırmalar dahi şairin vahid mənbədən qidalanaraq həyat, dünyagörüşü, təbiət, cəmiyyət, insan, mənəviyyat və digər məsələlərlə bağlı konseptual fikirlərin yayıcısı kimi qiymətləndirilməsinə əsas verir. Təsədüfi deyil ki, müraciət etdiyi mövzuların rəngarəngliyinə görə diqqəti cəlb edən, dərin təfəkkürə, zəngin bədii təxəyyülə malik olan Nizami Gəncəvi haqqında bir çox fikirlər səsləndirilmişdir. Lakin Azərbaycan elmi fikrində tədqiqatçı, alim S.M.Fərhadova tərəfindən irəli sürülmüş “şüur” konsepsiyasına, dünyanın bütöv bir tam kimi qavranılması ilə bağlı Şərq dünyagörüşünə istinad dünyanı başqa potensial imkanlarla, “irrasional” təfəkkürlə dərkini mümkünliyünü sübuta yetirən Nizami Gəncəvinin yaradıcılıq fəaliyyəti timsalında prosesin dinamikasına qoşula bilməsi və oxucunun da bu prosesə nüfuz olması sirrini izah etməyə imkan verir.

Nizami Gəncəvinin yalnız Azərbaycan mədəniyyəti deyil, bütün dünya mədəniyyəti çərçivəsində tanınan “Xəmsə” poeması biliyin çoxşaxəliliyinin əyani nümunəsi kimi ədəbiyyat, astrologiya, musiqi, pedaqogika, psixologiya və digər elm sahələrinin vahid bir mənbədən başlanğıc götürdüyünü və şairin həmin sahələrdən ətraflı şəkildə məlumatlı olduğunu nümayiş etdirən əsərdir. Təsədüfi deyil ki, bunun sübutunu “Nizami öz dövrünün göstəricilərinə görə, mükəmməl təhsil almışdır. Onun dövründə şairlərin bir çox fənnlərdən məlumatlı olmaları ehtimal edilirdi. Lakin şairlər üçün belə tələblərin irəli sürülməsinə baxmayaraq, Nizami özünün alimliyi ilə də fərqlənirdi: şairin poemaları onun nəinki ərəb və fars dillərini mükəmməl bilməsindən, eləcə də riyaziyyat, astronomiya, əl-kimya, tibb, botanika, ilahiyyat, Quranın təfsiri, islam hüququ, xristianlıq, yəhudilik, iran mifləri və əfsanələri, tarix, etika, fəlsəfə, ezoterika, musiqi və təsviri incəsənət kimi sahələrdən məlumatlı olmasından xəbər verir” [10] məlumatında izləmək mümkündür. Göründüyü kimi, hərtərəfli biliyə malik olmaq keçmiş dövrün vacib tələblərindən biri idi. Lakin Nizaminin hərtərəfli biliyinin alimlik dərəcəsinə qədər yüksəlməsi, yəni müxtəlif elmlərin mahiyyətinə nüfuz ola bilmək bacarığı onu digərlərindən xüsusilə fərqləndirirdi. Fikrimizcə, bunun başlıca səbəbi Nizaminin elmin müxtəlif sahələrinin qapılarının “açar”ı kimi özünü büruzə verən vahid universal prinsipdən xəbərdar olmasından irəli gəlirdi. Həsiyəyə çıxaraq xatırlatmaq istərdik ki, keçmiş dövrün dünyagörüşünə görə, bir qanunauyğunluq səviyyəsində əksini tapan bu tendensiyanın mahiyyətinin yenidən qavranılması indiki dövrdə elmin müxtəlif sahələrinin kəsişmə nöqtələrini müəyyən edən multidisiplinar tədqiqatların aparılması timsalında

mümkünləşir. Bu baxımdan, Nizami Gəncəvinin əsərlərinin elmin müxtəlif sahələrinin qovuşuğunda araşdırılması zənnimizcə, keçmiş dövrün düşüncə tərzinin, Şərq dünyagörüşünün spesifikliyinin dərkində mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Həqiqətən də “Xəmsə” poeması vahid konseptual fikrin yüksək peşəkarlıqla ifadə edilməsinin ən parlaq nümunəsidir. Bu mənada, “Sirlər xəzinəsi” poemasında ümumdünya ahəngdarlığının təzahür üsullarından biri olan və ali mənada dərk edilən - ədalət, proses kimi qavranılan - əmək, insanın mənəvi dünyasını əks etdirən - əxlaq; “Xosrov və Şirin” poemasında “batini” mənə və “zahiri” tərəf, “daimi qalan” və “dəyişilən” timsalında həqiqi eşq və öləri hisslər, sadıqlıq və xəyanət; “Leyli və Məcnun” poemasında həqiqi eşqin İlahi eşq səviyyəsinə yüksəlməsi timsalında insanın insana və Aliyə olan eşqinin vəhdəti; “Yeddi gözəl” poemasında dünyanın vahidliyinin hesab, həndəsə və musiqi vasitəsilə dərk, yeddi planet, “yeddi” rəqəmi timsalında ruhi təşəkkül yolu keçməkdən, fantasmaqorik dəyişikliyə məruz qalmaqdan, “mən”in “qeyri-mən”ə transformasiyasından yaranan ahəngdarlıq; “İsgəndərnamə” poemasında ədalət və ədalətsizlik timsalında kosmos və xaosun mahiyyətini üzə çıxaran - müharibə, yalnız cismani deyil, həm də ruhun təşəkkülündə mühüm rol oynayan əmək, ruhun paklığını əks etdirən əxlaqla bağlı informasiya əslində elmin müxtəlif sahələrindən “ana xətt” kimi keçən konseptual fikrin təcəssümü timsalında dəyərləndirilə bilər. Fikrimizcə, Nizami Gəncəvinin elmin müxtəlif sahələri ilə bağlı biliklərə malik olması vahid konseptual fikrin müxtəlif təzahür üsullarının bir nöqtədən başlanğıc götürən və müxtəlif istiqamətlərə şaxələnən şüaların timsalında özünü büruzə verən səsin sinkretikliyi ilə müqayisə edilə bilər. Bunu tədqiqatçı Yevgeni Bertelsin “Dahi Azərbaycan şairi Nizami” əsərində irəli sürdüyü fikirlərində də izləmək mümkündür. Tədqiqatçının qeyd etdiyi kimi, “Nizaminin öz zamanının bütün elmlərindən xəbərdar olduğunu əsərlərindən anlamaq olur. Bu elmlər içərisində birinci yeri, şübhəsiz, fəlsəfə tuturdu (o zamanın fəlsəfəsi teologiya ilə birləşirdi)..... Astronomiya da fəlsəfə ilə bərabər dururdu (bu da yenə müəyyən dərəcədə astrologiya ilə əlaqədar idi). Nizaminin əsərlərindən böyük bir astronomiya terminologiyası lüğəti düzəltmək olar. Nizaminin bu terminləri necə işlətməsini təhlil edərkən aydın olur ki, burada şerlərin nadir və çətin sözlərlə bəzədilməsi deyil, müvafiq astronomiya anlayışı ilə mükəmməl məşğul olmaq həvəsi əsaslı yer tutur. Belə məşğələ isə bu elmin bütün əsaslarının mənimsənməsini tələb edirdi. Nizaminin tibdən və riyaziyyatdan da müəyyən məlumatı vardı. Bundan əlavə, Nizami fəlsəfəni, məntiqi, habelə kimyanı bildiyinə görə, demək olar ki, öz zamanının bütün elmlərindən xəbərdar idi. O zaman ərəb dilini bilmədən bütün bu elmləri öyrənmək mümkün deyildi. Bundan əlavə, şeir texnikası da, əvvəlcə klassik ərəb

poeziyası materialı üzərində mənimsənirdi, buna görə də Nizaminin ərəb dilini mükəmməl bildiyini qətiyyətlə söyləmək olar” [2, 29-30].

Yevgeni Bertelsin irəli sürdüyü fikirdən belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, Nizami Gəncəvinin şair olmaqla yanaşı, özünü sözün əsl mənasında “alim” kimi tanıtməsi onun sadəcə elmin müxtəlif sahələrindən məlumatlı olması ilə yekunlaşmır. Belə ki, Ali başlangıcın dahi mütəfəkkirə bəxş etdiyi alim, tədqiqatçı təbiəti ona elmin istənilən sahəsinin dərinliklərinə nüfuz olaraq qazandığı vahid konseptual fikri bütün əsərlərindən “ana xətt” kimi keçirməsinə zəmin yaradırdı. Xüsusi vurğulamaq istərdik ki, Nizami Gəncəvinin əsərlərində öz əksini tapan konseptual fikir idrak prinsipi, yaradıcılıq prosesi, nurlanma hadisəsi ilə eyniləşən muğam fenomenində də özünü büruzə verir. Başqa sözlə, “Xəmsə” poeməsindəki vahid konseptual fikir Nizami Gəncəvinin “irrasional və rasional” qütblərin fəaliyyəti nəticəsində meydana gələn “muğam təfəkkür tərz”inə malik olduğunu və dünyanı ümumdünya ahəngdarlığı kimi qavradığını göstərir.

Nizami Gəncəvinin “Xəmsə” poeması Şərq dünyasının ən parlaq ədəbi-bədii nümunəsi kimi əksini tapmaqla yanaşı, həm də tarixi hadisələr, tarixi şəxslər haqqında informasiya mənbəyi kimi özünü büruzə verir. Tədqiqatçı Knyaz Aslanın “Nizami Gəncəvinin “İsgəndərnamə” poeması ədəbi və tarixi mənbə kimi” məqaləsində irəli sürdüyü fikirlər buna əyani misaldır: “poemada bir çox tarixi faktlar olduğu kimi təsvir edilir, görkəmli şəxsiyyətlər mənbələrə uyğun şəkildə göstərilir. Bu isə öz növbəsində “İsgəndərnamə” poemasından tarixi və ədəbi mənbə kimi söz açmağa əsaslı zəmin yaradır” [1, 21]. Bu mənada, yaradıcı insanların yaşadığı və daha erkən dövrlərdə baş vermiş tarixi hadisələri əsas götürərək ərsəyə gətirdikləri bir çox ədəbi-bədii əsərlərə nümunə timsalında “İsgəndərnamə” poemasını tarixi şəxsiyyət olan Makedoniyalı İsgəndərin keyfiyyətlərindən və Bərdəyə səfərindən xəbər verən mənbə kimi qiymətləndirmək mümkündür.

Nizami Gəncəvinin “İsgəndərnamə” poeması ilə bağlı digər məqama da nəzər yetirmək yerinə düşərdi. Məlumdur ki, tarixi mövzuda əsərin yazılması yaradıcı şəxsə o dövrün sənədlərinə istinad edərək müəyyən məlumatların toplanılmasını tələb edir. Bu mənada, akademik Həmid Araslinin məsələ ilə bağlı fikri xüsusilə diqqətəlayiqdir: “Şair çoxdan bəri fikirləşdiyi “İsgəndərnamə” mövzusunda yazmaq istəyirdi. Nizami İsgəndər haqqında olan bütün mənbələri öyrənməli idi. O, gecəligüdüzlü kitabxanadan çıxmır, İsgəndər haqqında qeydlərini və yeni mənbələri nəzərdən keçirirdi. Hətta uzaq şəhərlərdə yaşayan dostlarından belə kitablar gətizdirib, İsgəndər haqqındakı rəvayətləri mükəmməl öyrənirdi” [1, 19].

Qeyd edilənlər şairin əsərin yazılmasından öncə bir növ işə hazırlıq prosesinə nüfuz olmasını və onu yaşamasını əks etdirir. Başqa sözlə, Nizaminin “İsgəndərnamə” poemasının yazılma prosesi haqqında irəli

sürülən fikirlərin timsalında bütövlükdə prosesə nüfuz olmanın izlərini müəyyən etmək mümkündür. Bu baxımdan, tədqiqatçı Y.A.Ponamaryov tərəfindən istənilən yaradıcılıq prosesinin dörd mərhələdən - “(şüurlu iş) - hazırlıq - yeni fikirlə nurlanmaya təkan verən xüsusi fəaliyyət halı; (şüursuz iş) - yetişmə - problem üzərində şüurdan kənar iş, istiqamətləndirilən ideyanın inkubasiyası; (şüurdan kənar olanın şüura keçidi) - ilhamlanma - şüurdan kənar iş nəticəsində ixtiranın ideyası şüur mühitinə hipotetik halda daxil olur; (şüurlu iş) - ideyanın inkişafı, onun son dəfə tərtibatı və yoxlanılması”ndan [8, 147] ibarət olması ilə bağlı fikri qeyd edilənləri sübuta yetirir. Xüsusi vurğulamaq istərdik ki, yaradıcılıq prosesinin mərhələləri “idrak prinsipinin, ruhi axtarış-nurlanmanın səs vasitəsilə təzahürü olan muğam fenomeni” (S.M.Fərhadova) ilə də səsləşir.

Göründüyü kimi, bu mərhələlərdən keçmə şair, bəstəkar və yaradıcı axtarışda olan bütün şəxslər üçün mütləq hesab edilərək bir növ onların prosesin dinamikasına nüfuz etmələrinə zəmin yaradır. Bu mənada, Nizami Gəncəvinin “İsgəndərnamə” poemasının yazılmasından öncə tarixi hadisələr barədə məlumat toplamasını” [9] şairin məhz prosesə nüfuz olması kimi qiymətləndiririk. Belə fikrə gəlirik ki, artıq uzun illər dünyanın rəşadətli mövqedən qavranılması tendensiyasının hökm sürməsinə baxmayaraq, keçmişdə elmi mənbələrə və yaxud tarixi faktlara istinad edilərək əldə olunan məlumatların poeziya dili vasitəsilə translasiyası baş verən hadisələrin bədii yolla asand və daha geniş əhatə dairəsində yayılaraq mənimsənildiyini göstərir. Bu da keçmişdə elmin qapılarının çox məhdud sayda insanlar üçün açıq olduğundan irəli gəlirdi. Lakin Nizami Gəncəvinin şair, həm də alim olması onun yaradıcı fəaliyyətə başlayarkən, yəni prosesə nüfuz edərkən ruhi axtarış-nurlanma ilə eyniləşən “muğam” və yaxud “mən”in “qeyri-mən”ə transformasiyası məqamına qədər yüksələrək elm və bədii mədəniyyət, daha dəqiq desək, elm və poeziya arasındakı aşılmaz sərhədin olmadığını sübuta yetirdiyini göstərir. Düşünürük ki, Nizaminin poemalarının həmişə yaşarlılığının, bütün dövrlərdə aktuallığının və zamanla səsləşməsinin səbəbi də onların mahiyyətində məhz “muğam” cücətilərinin olması ilə bağlıdır.

Həqiqətən də araşdırmalar göstərir ki, poeziya dilinin öz ahəngdarlığı vardır. Təsədüfi deyil ki, Şərq dünyasının dahi mütəfəkkiri Əbdürrəhman Cami poeziyanı “insanın ahəngdarlığa və gözəlliyə can atması” [7, 71] kimi xarakterizə etmişdir. Yüksək mənada qavranılan ahəngdarlıq və gözəllik isə həm poeziyanın əsasını təşkil edən sözün, həm də musiqinin əsasını təşkil edən səsə “dalğa təbiəti”nə malik olmasından meydana gəlir. Qeyd etmək istərdik ki, sözlə, səslə yanaşı, cizgi, rəng və kompozisiya quruluşu kimi digər bədii ifadə vasitələrinin mahiyyətində də “dalğa təbiəti” dayanır. Təsədüfi deyil ki, məhz Nizami Gəncəvinin poemaları əsasında çəkilmiş

miniatürlərin bədii ifadə vasitələrində də “dalğavari” strukturun izlərini aşkar etmək mümkündür.

Nizami Gəncəvinin əsərlərində hadisələrin və obrazların təsvir olunma texnikası şairin poemalarının miniatür sənəti nümunələri timsalında nəinki vizual şəkildə əksini tapmasına zəmin yaratmış, eyni zamanda bu miniatürlərin ərsəyə gəlməsində rəssamların işini xeyli yüngülləşdirmişdir. Bunu Y.Bertelsin aşağıdakı fikrində izləmək mümkündür: “Nizaminin hər poemasının iki cəhətli quruluşu var: oxucunun qarşısında hadisələrlə dolu möhtəşəm mənzərə açılır, bu mənzərələrdə xarakterlər parlaq və canlı bir surətdə təsvir edilir, fabula elementlərini klassik bir düzgünlüklə birləşdirib ahəngdar bir bütövlük yaradır. Bununla bərabər, hər beyt və bəzən iki beyt yenə də bir kompozisiyalı bütünlük təşkil edir. Belə quruluş, hətta kontekst xaricində belə bədii zövq verə bilər. Başqa sözlə deyilsə, əsas mənzərəyə ayrı-ayrı miniatürlərin fasiləsiz silsiləsi əlavə edilmiş kimidir. Bu miniatürlər də bütöv mənzərə kimi mükəmməl və bitmiş bir şəkildə verilir” [2, 148]. Daha sonra fikrini davam etdirən tədqiqatçı yazır: “Bu metodu Nizami eposa lirikadan gətirmişdir. Bundan başqa, bu metod yalnız ədəbiyyat üçün deyil, bəlkə, o zamanın təsviri incəsənəti üçün xarakterik haldır. Bu epoxanın istər bürüncdən, istərsə farfordan hazırlanmış hər bir şeyi müəyyən və əsas bir kompozisiya bütövlüyünə malik olmaqla bərabər, zəngin ornamentlərə bürünmüşdür; bunlar zahiri cəhətdən bir-birləri ilə əlaqədar olmasa da, nəticə etibarilə birləşərək bütöv görünürlər” [2, 148-149]. Biz də tədqiqatçının fikirləri ilə razılaşaraq əlavə etmək istərdik ki, nəticə etibarilə bu bütöv görüntü vahid konseptual fikrin mövcudluğu sayəsində meydana gəlir.

Haşiyəyə çıxaraq qeyd etmək istərdik ki, oxucunun təxəyyülünün fəallaşmasına impuls verən söz və vizual əksətdirmə arasında vahid konseptual fikrin müxtəlif üsullarla çatdırılması baxımından müəyyən fərq mövcuddur. Yəni, söz abstrakt təfəkkürün, daxili prosesin fəaliyyətinin fəallaşmasının hesabına oxucunun konseptual fikrə nüfuz olmasına zəmin yaradırsa, vizual təsvir konkret olaraq rəng və cizgilərin hesabına oxucunun müəyyən hal-əhvala düşməsinə imkan verir. Lakin unutmaq olmaz ki, vizual əksətdirməni həyata keçirən miniatürçü rəssamlar da illüstrasiyaları məhz sözlə təsvirin bir-birini qarşılıqlı surətdə tamamlaması sayəsində yaradırdılar. Düşünürük ki, miniatür sənəti nümunələrinin orta əsrlərin əlyazmalarının və ədəbi-bədii əsərlərinin mahiyyətinə nüfuz etməkdə, eləcə də dərk etmə prosesinə qoşulmaqda xüsusi hal-əhval yaratdığını nəzərə alsaq Nizami Gəncəvinin söz vasitəsilə təsvir texnikasının həqiqətən yüksək səviyyədə olduğunu anlamaq çətin olmaz. Bu mənada, Nizami Gəncəvinin poemalarını və bu poemaların süjet xətti əsasında çəkilmiş illüstrasiyaları bütövlükdə prosesin dinamikasına söz, cizgi, rəng və kompozisiya quruluşu vasitəsilə nüfuzolma kimi qəbul etmək mümkündür.

Bütün qeyd edilənlərdən belə fikrə gəlmək olar ki, Nizami Gəncəvinin fenomenallığı onun “dalğa təfəkkürü”nə köklənərək poeziyadan, yəni sözün qüdrətindən alınan impulslar nəticəsində miniatürlərdə əksini tapan cizgi, rəng və kompozisiya quruluşu vasitəsilə yüksək mənada informasiya mənbəyi səviyyəsində qavranılan səsə, musiqiyə, yəni ümumdünya ahəngdarlığına qovuşmaqda özünü nümayiş etdirir.

Xüsusi vurğulamaq istərdik ki, Nizami Gəncəvinin yaşadığı dövrün biliyin hələ ilkin mənbədən vahid bütövlük, müxtəlif sahələrdə özünü büruzə verən konseptual fikir kimi qavranıldığı bir dövr kimi səciyyələnməsi keçmişdə dünyanın dərk məsələsinə yenidən nəzər yetirməyin labüdlüyünü şərtləndirir. Bu məsələ Azərbaycan elmi fikrində tədqiqatçı, alim S.M.Fərhadovanın “Azərbaycan muğam-dəstgahının tarixi kökləri” [3] mənbəsində işıqlandırılmışdır. Biz də Nizami Gəncəvinin bu konseptual fikrin təcəssüm üsullarından məlumatlı olması düşüncəsindəyik. “Nizami əmin idi ki, dünyanın vahidliyini riyaziyyat, həndəsə və musiqi vasitəsilə dərk etmək mümkündür. O, həmçinin numerologiyayı bilirdi və hesab edirdi ki, rəqəmlər bir-biri ilə qarşılıqlı bağlı olan kainatın açarıdır, belə ki, rəqəmlər vasitəsilə çoxluq vahidə, dissonans harmoniyaya çevrilir” [10]. Bütün qeyd edilənlərdən belə fikrə gəlmək olar ki, Nizami Gəncəvi öz əsərlərini səsə, ritmə, rəngə, rəqəmə, həndəsi işarələrə konseptual fikrin təzahür formaları kimi önəm verməsi və dünyanı məhz sinkretik təfəkkürlə qavraması hesabına ərsəyə gətirmişdir. Düşünürük ki, şairin əsərlərini sinkretik təfəkkürün mövcudluğunu sübuta yetirən ən parlaq nümunələr kimi qiymətləndirmək olar. Məsələn, “Yeddi gözəl” poemasında dahi mütəfəkkirin “yeddi” rəqəminin yeddi planetlə, yeddi rənglə, yeddi ölkə ilə əlaqələndirməsi bütün bunlara əyani misaldır:

Sah baxdı hasara, yeddi qülləyə,
Hər qüllə oxşardı bir səyyarəyə.
Ulduzlar tanıyan sənətkar Şidə
Ulduz rəngi vermiş hər bir günbədə. [5, 126].

Nizami Gəncəvi öz əsərlərində dünya nizamı, ümumdünya ahəngdarlığı ilə bağlı fikirlərin tərənnümçüsü kimi çıxış etmişdir. Bu da ilk növbədə keçmişdə gerçəkliyin ümumdünya ahəngdarlığına və nizama əsaslanan həqiqət səviyyəsində dərk edilməsindən irəli gəlir. Dünya nizamının “batın-zahir”, “gizli məna” və “görünən tərəf”, “xeyir-şər” ikili münasibətlərinin nisbəti və ahəngdarlığı əsasında qurulması gerçəklik, həyat və insanın özü haqqında həqiqətin mahiyyətini təşkil edirdi. Təsədüfi deyil ki, mənbələrdə “Nizaminin poeziyasının əsasını həqiqət təşkil edirdi” [10] fikri səsləndirilir. Başqa sözlə, Nizami öz əsərlərində “batın-zahir”, “gizli məna” və “görünən tərəf”, “xeyir-şər” münasibətlərini işıqlandırır. Bu mənada, əsərlərini ərsəyə gətirərkən ali həqiqətin axtarışına çıxan, prosesə nüfuz olan Nizami Gəncəvi ilk növbədə özü həqiqəti dərk edir, daha sonra

isə güclü təsvir vasitələrinin köməyi ilə onu bütün insanlara çatdırmağa çalışırdı. Üzərinə düşdüyü bu ali vəzifəni yerinə yetirmək üçün şairin sözün gücünə müraciət etməsi xüsusilə diqqəti cəlb edir. Məsələn, “Sirlər xəzinəsi” poemasında bir sıra fəlsəfi fikirlərin bilavasitə insanın ruhi dünyasının zənginləşməsinə təsir göstərməsi və onun ruhi təşəkkül yolu keçməsi üçün impulsverici kimi özünü büruzə verməsi buna misal ola bilər:

Sən cahanın qulu yox, gövhərisən, dürrüsən,
Xoşbəxt yaşa, qəm yemə, ön cərgədə yürü sən.

Yer üzünə bənzə ki, uca tutmur özünü,
Rüzgar tək xəfif ol ki, fəth edir yer üzünü: [4, 96]

Beləliklə, bütün qeyd edilənlərdən bu nəticəyə gəlmək mümkündür ki, Nizami Gəncəvinin təbiətində, təfəkkürünün dərinliklərində onun yazıb-yaratmasına impuls verən “dalğa təbiəti”, musiqi başlanğıcı mövcud olmuşdur. Başqa sözlə, bir şair kimi Nizami Gəncəvinin nəhəngliyi, onun elmin müxtəlif sahələrinə aid bilikləri bilavasitə söz, poeziya ilə, dolayısı ilə musiqi, muğam vasitəsilə çatdırılmasında özünü büruzə verir. Tədqiqatçı İ.S.Kadoçnikova Nizami Gəncəvi ilə bağlı bu fikri irəli sürür: “Zamanın məhkəməsi – rəssam üçün ən mürəkkəb məhkəmədir. Və əgər müəllif bu məhkəməyə tab gətirə bilirsə, o halda tam mənada onun sənətinin həqiqi qüdrətli olduğu haqqında danışmaq olar, buna görə ki, zaman yalnız ən dəyərli olanı, nəticədə zamandan kənar olanı, zamanasığmayanı saxlayır” [6, 6]. Bu mənada, zamanın sınağından çıxan, artıq bir çox əsrlərdir ki, yazdığı əsərlərlə dünyanı, Ali varlığı və ən əsası insanın özü-özünü yenidən dərk etməsinə impuls verən Nizami Gəncəvi haqq, ədalət, insanpərvərlik carçısı və yüksək mənada qavranılan ahəngdarlığın, dünya nizamının axtarışına çıxan yaradıcı bir şəxsiyyət kimi özünü doğrultmuşdur.

Ədəbiyyat:

1. Aslan K. Nizami Gəncəvinin “İsgəndərnamə” poeması ədəbi və tarixi mənbə kimi // Proceedings International Conference on Works by Nizami Ganjavi as a literary and historical source May 7 2021, Baku. s.19-21.
2. Bertels Y. Böyük Azərbaycan şairi Nizami. Bakı, Təhsil. 2017. 168 s.
3. Fərhadova S.M. Azərbaycan muğam-dəstgahının tarixi kökləri. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu, 2018. 200 s.

4. Gəncəvi Nizami. Sirlər xəzinəsi. Bakı, Lider nəşriyyatı. 2004. 264 s.
5. Gəncəvi Nizami. Yeddi gözəl. Bakı, Lider nəşriyyatı. 2004. 336 s.
6. Кадочникова И.С. Жанр касыды в творчестве Низами // Материалы студенческой конференции «Наследие Низами как источник развития восточной и мировой культуры» Ижевск 18 апреля 2015 г. // Первый шаг в науку № 11-12 (11-12), ноябрь-декабрь 2015 г.
7. Курбанмамадов А. Эстетика Абдуррахмана Джами. Душанбе, Дониш. 1984. 140 с.
8. Паномарев Я.А. Психология творчества. Москва, Наука. 1976. 303с.
9. Юсифли Х. Ренессанс и Низами Гянджеви. Баку, Елм ве техсил. 2016. 426с.
10. <https://ru.m.wikipedia.org>

T. Shirzadova

Glorification of a single conceptual thought in the works of Nizami Ganjavi

Keywords: Nizami Ganjavi, encyclopedic scientist, “batin-zahir”, “good and evil”, process dynamics, perception principle, spiritual search, creative process

A distinctive feature of scientists and thinkers of past centuries, who have comprehensive knowledge in various fields of science, is their perception of the world as a whole. In this sense, the purpose of this article is to highlight the conceptual ideas presented in the collection "Khamsa" by Nizami Ganjavi, who is not only a genius poet, but also an encyclopedic scientist.

The article notes that the power of Nizami Ganjavi, as a scientist is manifested in penetration into the depths of a single knowledge, and in emphasizing the principle of "batin-zahir" (internal-external), using the example of binary relations as "good and evil", "true love and passing feelings ". The poet also emphasizes the ideas associated with the highest justice, which is one of the manifestations of universal harmony, the perception of labor as a process, the integrity of Divine and true love, the transformation of "I" into "Not-I" of a person, who is undergoing spiritual growth. The consonance of these conceptual ideas, which pass like a "main path" through all branches of science with the phenomenon of mugam, which manifests itself as a principle of cognition, a creative process, insight shows that the spirit and thinking of Nizami Ganjavi is in tune with music, or rather mugam.

Т. Ширзадова

**Воспевание единой концептуальной мысли в произведениях
Низами Гянджави**

Ключевые слова: Низами Гянджави, энциклопедический ученый, «батин-захир», «добро-зло», динамика процесса, принцип мышления, духовный поиск, творческий процесс

Отличительной чертой ученых и мыслителей прошлых веков, обладающих всесторонними знаниями в различных областях науки, является их восприятие мира как единое целое. В этом смысле, цель данной статьи состоит в освещении концептуальных идей представленных в произведении «Хамса» Низами Гянджави, который является не только гениальным поэтом, но и энциклопедическим ученым.

В статье отмечается, что могущество Низами Гянджави, как учёного, проявляется в проникновении в глубины единого знания, и в подчеркивании принципа «батин-захир» (внутреннее-внешнее), на примере бинарных отношений как «добро и зло», «истинная любовь и проходящие чувства». Поэт также подчеркивает идеи, связанные с высшей справедливостью, которая является одним из проявлений вселенской гармонии, восприятием труда как процесс, целостностью Божественной и истинной любви, трансформацией «я» в «не-я» человека, который проходит духовный рост. Созвучие этих концептуальных идей, которые проходят как «магистральный путь» сквозь все отрасли науки с феноменом мугама, который проявляется как принцип познания, творческий процесс, озарение показывает то, что дух и мышление Низами Гянджеви сонастроена с музыкой, а точнее сказать мугамом.

Yeganə Bayramlı

Sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu
“Muğamsünaslıq” şöbəsinin böyük elmi işçisi
Email: yegana-bayramli@mail.ru

UOT:681.817

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN POETİK MƏTİNLƏRİNDƏ SİMLİ MUSİQİ ALƏTLƏRİNİN SEMANTİKASI

Xülasə: Hazırkı məqalədə kodlaşmış poetik mətnlərdə açar rolunu oynayan simli musiqi alətləri eşidilən musiqi alətləri kimi deyil, eyni zamanda, batından gələn yüksək mənaları özündə ehtiva edən, ruhi qavrayışa xidmət edən bilik sahəsi kimi bütöv bir sistem əsasında öyrənilir. Kodlaşmış poetik mətnlərdə açar funksiyasını icra edən simli musiqi alətlərinin konstruktiv parametrlərini aşkarlamaq qarşıya məqsəd kimi qoyulmuşdur.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, kodlaşmış poetik mətnlər, simli musiqi alətləri

Nizami Gəncəvi (1141-1209) Azərbaycan elm və mədəniyyətinə zəngin xəzinə bəxş edən şairlərdəndir. Onun yaradıcılıq dünyasına nəzər salsaq, müşahidə edərək ki, o, təkcə poeziya deyil, eyni zamanda, Şərq miniatür sənətinə, eləcə də, musiqi mədəniyyətinə nə qədər zəgin və əvəzolunmaz sərvət bəxş etmişdir. Məhz ədibin bənzərsiz hikmət dolu əsərləri sayəsində adı çəkilən sənət növləri öz inkişaf mərhələsini yaşamışdır.

Dərin ensiklopedik biliyə malik olan şair, Şərq mədəniyyətinin inkişafında da önəmli və tarixi bir rol oynamışdır. Belə ki, ədibin yaradıcılığında dövrünün həm ictimai-siyasi və iqtisadi həyatı, həm də XII əsrin elmi, ədəbiyyatı, memarlığı, musiqisi, fəlsəfəsi və b. sahələri öz əksini tapır. Şairin poetik dili bizə yaşadığı dövrün ahəngdar musiqisindən xəbər verərək, prosesə qovuşmaq üçün əsas vasitə hesab olunur.

Təqdim olunan məqalədə ənənənin tərkib hissəsi olan simli musiqi alətləri, kodlaşmış poetik mətnlərdə təkcə zahiri görünən cihaz rolunu icra etmir, eyni zamanda, eşidilən musiqi alətləri kimi batından gələn yüksək mənaları özündə ehtiva edən, ruhi qavrayışa xidmət edən bilik sahəsi kimi bütöv bir sistem əsasında öyrənilir. Kodlaşmış poetik mətnlərdə açar funksiyasını icra edən simli musiqi alətlərinin konstruktiv parametrlərini aşkarlamaq qarşıya məqsəd kimi qoyulmuşdur.

Məşhur opera islahatçısı Qluk musiqini “poeziyanın qulluqçusu” adlandıraraq, onu dramatik hərəkətə tabe etməyə çalışırdı. Onun çağdaşı olan dahi Avstrya bəstəkarı Motsart isə operanın əsas aparıcı qüvvəsini musiqi hesab edərək, poeziyanı musiqinin “itətkar qızı” adlandırmışdır. Cari vaxtda da bu problem öz aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır. Sənət əsərinin yaranması o dərəcədə fərdi yanaşma prosesidir ki, eyni bir məsələyə hər bir şəxsin özünəməxsus izahı olduğu kimi, subyektiv və obyektiv baxış prizması da mövcuddur. Bu şəxsin subyektiv fikrindən, intellektindən, dünyagörüşündən, təfəkkürdən gələn mənalardan canlandırılmasından bir başa asılıdır. Mövcud durumda da hər iki bəstəkarın subyektiv fikrinin öndə olması izlənilir. Belə ki, hər iki bəstəkar məsələyə öz baxış prizmasından yanaşaraq, münasibət bilidir.

Biz də öz subyektiv fikrimizdən irəli gələrək, qeyd etmək istəyirik ki, həqiqətən də poeziyada sözlərin məna çalarlarında şairin poetik dillə ifadə edə bilmədiyini musiqi ahəngi, alətin tembri, akustik imkanları, harmonik melodiyası canlandırmaq qabiliyyətinə malikdir. Poeziya ilə musiqi bir biri ilə vəhdət təşkil edərək ahəngdar dünyanın tamlığını yaradır.

Musiqi elmi ali, ruhani fikirləri özündə əks etdirən bir fenomendir. Bu mövqedən irəli gələrək demək olar ki, musiqi hələ erkən dövrlərdə ezoterik bilik sahəsi kimi, ruhi təşəkkül hadisəsinə təkan verərən, prosesə qovuşmaqla mənalardan açılmasına gətirib çıxaran, bilikləndirən elm sahəsi idi. Ezoteriklər qeyd edirlər ki, həyatın məqsədi həyatdır daima hərəkətdə və inkişafda olan. İnkişafı saxlamaq və ya dayandırmaq həyatı dayandırmaq deməkdir. Həyatın məqsədi daima irəliyə doğru hərəkət edərək özünü dərk etməyə xidmət edir. Məhz Nizami Gəncəvi özündə daxili biliyi ehtiva edən, yüksək mənalardan dərk etməyə xidmət edən, əsərlərində poetik dillə həmin məqamı anbaan yaşadan yaradıcı şairlərdəndir. Yaradıcı insanın canlı orqanizmi də musiqi harmoniyası ilə eyniləşən prosesi yaşayır əgər bu inkişaf prosesi dayanarsa insan məhv olar.

Müəyyən ruhi idrak sisteminin dərk edilməsi üçün ifaçı təşəkkül hadisəsinə keçməklə, yaradıcılıq prosesi əldə edir, hər bir mərhələni ruhən yaşayaraq mənəvi cəhətdən ucalmaqla nurlanma zirvəsini fəth edir. Şair də poetik mətinlərində sözlərdən gələn məna çalarlarını hal əhval boyaları ilə yaşamaqla, yaradıcılıq prosesi keçməklə, həqiqətin əldə olunması üçün prosesə qovuşur. Bu mənadan irəli gələrək demək olar ki, kodlaşmış poetik mətinlərdə olan musiqi altları ekstaz vəziyyətin yaşanması prosesində önəmli rol oynayır.

Musiqi elə bir kamil elm sahəsidir ki, onda olan ahəngdarlıq, melodik ritmik çalarlar, incə intonasiyalar hətta poeziyada da olan fəlsəfi fikirləri açmağa qadirdir. Belə ki, kodlaşmış poetik mətinlərdəki sözlərin məna çalarlarını nə təsvir vasitəsilə, nə də ki, şərh vasitəsilə dərk etmək olmur. Bu

yalnız Şərq prinsipinə əsaslanan canlı dünyanın təzahürünü əks etdirən, ruhi qavrayış ilə dərk olunur.

Musiqili poetik mətnlərdə güclü mənanın olması zəruridir. Növündən asılı olmayaraq, ifa edilən musiqi əsərini dinləyərkən, bir tərəfdən, hisslər cuşa gəlməli, digər tərəfdən də, əsərin dərin mənası insanı düşündürərək, yüksək mənalara dərkə səvq etməlidir. Musiqinin sinkretik mətn kimi əsas ünsürləri sayılan səs, musiqi və sözlər vəhdət təşkil edərsə, bu zaman ahəngdarlıq yaranar. Bu mətn insanın batin dünyasında dərin izlər qoyaraq, onu düşündürər, axtarışa səvq edərək nurlandırar. Söz, səs və musiqi vəhdət şəklində tamlıq yaratmayaraq, ahəng təşkil etmədikdə isə insanın ruhi aləmində boşluqlar yaranar. Belə ki, bəzi musiqi əsərlərində söz ahəngə, məzmun musiqiyə üsyan edir. Bəzən də söz, səs və musiqi elə bütövlük yaradıb, bir-biri ilə elə həmahəng olur ki, ruhun səsi kainatı lərzəyə gətirir. Musiqinin emosional təsir gücü insanın batin aləmində meydana gələn titrəyişdə gizlidir. Bu hal-əhval boyaları ilə yaşanan, və mənalara dərkə xidmət edən daxildə baş verən yaradıcılıq prosesidir.

Poeziyada, şairlərin mətnlərində insana ruhən təkan verən sıçrayışlar yaranır ki, bunların hamısı öz növbəsində ruhi aləmlə bağlı olan prosesdən xəbər verir. Onu da etiraf etmək lazımdır ki, müasir dövrün insanları məntiqi təfəkkürə əsaslandıqları üçün ruhi prosesdən doğulan və bu proseslə eyniləşən hal-əhval dünyasından bir qədər kənarlaşmışlar. Məhz bu səbəbdən də təqdim olunan məqalədə, Nizami poeziyasının ahəngdarlığından bəhs edərək, burada olan incə nüansları, yəni zahiri görünən musiqi alətlərinin, batin yəni ruhi aləmlə bağlı olan tərəflərini açmağa çalışacağıq.

Milli və mədəni mədəniyyətimizin, eləcə də, Şərq intibahının parlaq nümayəndəsi, nadir incilər xəzinəsinin banisi Nizami Gəncəvi yaradıcılığının zənginliyi özündə bir çox sahələri birləşdirməklə yanaşı, musiqi və xüsusilə alətsünaslıq mədəniyyətini də ehtiva edir. Mənbələrdən əldə olunan məlumatlara əsasən Nizami G-nin poetik mətnlərində 40 dan çox musiqi alətinin adı çəkilmişdir. Bunlardan 15-i simlilər (mizrablı, kamanla ifa olunan və dartımlı) 11-i nəfəs aləti, 8-i zərb aləti, 12-si isə özənsəslidir. Tədqiqatçı S. Abdullayeva hesab edir ki, “simli musiqi alətlərin adlarının Nizaminin əsərlərində başqa alətlər qrupu ilə müqayisədə daha çox çəkilməsi onların orta əsrlərdə Azərbaycanda geniş yayılması ilə bağlıdır” [3. s.69].

N.Gəncəvinin poetik mətnləri özü-özlüyündə kodlaşmış bir elmi mətnədir. Şair ibrətamiz konseptdən çıxış edərək, daima elmi, ağılı, ədaləti, insan səadətini üstün tutaraq, dərin hikmət dolu şeirlərində tərənnüm edirdi. Poetik mətnlərində daima insanı düşündürən, onu yüksək ali fikirlərə kökləyən ədib, əxlaqi dəyərləri tərənnüm etmək üçün hər dəfə musiqiyə müraciət edir, klassik muğamları yaxşı bildiyi üçün, çox vaxt öz qəzəllərini muğam üstündə məharətlə oxuyardı.

Hər pərdədə Bərbəd çalsa bir məqam
Şah xələt verirdi mirvari tamam [4. s.260]

Və ya digər bənddə:

Pərdənin ucunu qaldırıb canan,
Dedi: “Gəlsin biri çalğıçılardan.
Bu dərgahda gəlsin, çənglə otursun.
Halıma ahəngdar bir mizrab vursun.
Halıma sazını uyğun eyləsin,
Hər nə kim, mən desəm, onu söyləsin!” [4. s.397]

Və ya digər şer misrasında çəng simli musiqi alətinin səs tembrindən təsirlənərək, onu bu cür təzahür edir.

Sazın ipək telli xoş avaz almış,
Çəngin qulağına halqalar salmış.
Zil pərdədən qalxan nəğmələr gözəl,
Çəngin ətəyində nazlanır qəzəl [4. s.397].

Təqdim olunan şer nümunəsində çəng musiqi aləti öz ahəngdar səsi ilə müəyyən dalğa təfəkkürünə kökləyərək, xüsusi hal-əhval yaradan, onu nizama salan, insanı mənən paklaşmağa sövq edən bir cihaz rolunu icra edir. Mənbələrdən məlum olduğu kimi Orta əsrlər dövrünə məxsus olan çəng simli dartımlı musiqi aləti qadınların sevimli aləti olmuşdur. Misralar çəng simli dartımlı musiqi alətinin qəmli, həzin melodiylarının təzahürüdür. Dil açıb qadının əziyyət və iztirablarını səsləndirən çəng, daxili aləmdən süzülüb gələn mənaları aşıqlərə ahəngdar melodiya vasitəsilə ötürür. Bu mənadan irəli gələrək demək olar ki, zahiri görünən misralar, şairin batin dünyasının əyani sözlərlə, poetik dil aləti ilə canlandırılan musiqi melodiylarıdır.

Musiqi melodiyaşının ahəngdarlığı, onun əxlaqi və tərbiyəvi funksiyaları, daxili qanunauyğunluqları daim şairi düşündürən amillərdən idi. Demək olar ki, onun bütün əsərlərində musiqi ilə bağlı dəyərli anlayışlar, müxtəlif muğamların adları, musiqi alətləri və s. haqqında dərin və məzmunlu fikirlər yazılmışdır.

Orqanoloq S.Abdullayeva hesab edir ki, Nizami Gəncəvi “muğam, nəğmə, səs çalarları və çalğı alətlərinin adlarını yalnız qafiyə sözləri kimi deyil, onlardan həmçinin “Xəmsə” qəhrəmanlarının və eləcə də onun özünün əqidəsini, fikirlərini, hisslərini, duyğularını, cəmiyyətə qarşı münasibətlərini şərh etmək üçün istifadə etmişdir” [1.s.21]. Həqiqətən də şairin kodlaşmış poetik mətinlərində misralar sadəcə söz xatirinə yazılmayıb, burada ədibin musiqini, muğamı tamam kamil bilməsi, onun professionalcasına muğam şöbələrinə keçidi aydın şəkildə müşahidə edilir.

Nikisa, necə ki, demişdi Şirin,
Bir qəzəl oxudu “Rast” üstə həzin: [4. s.398]

Və ya:
Bitdi Nikasanın çəngdə nəğməsi,
Barbədin setarı qaldırdı səsi.
Bir məst aşiq kimi saza vurdu əl,
“Üşşaq” pərdəsində oxudu qəzəl: [4. s.399]

Hətta Nizaminin “Xəmsə”si mövzusu əsasında yaradılmış miniatür illüstrasiyaları və bu tabloularda təsvir edilən simli musiqi alətləri əsərdən verilmiş bədii mətnlə vəhdət yaradaraq müəyyən bir epizodun canlı obrazını yaradır. Nizami yaradıcılıq irsinin şah əsəri hesab olunan “Leyli və Məcnun” poeması xüsusilə diqqəti cəlb edərək, insan şüurunun köklənməsində, xüsusi ilə yaşadığı dövərdə cərəyan edən proseslərdən məlumatlandıran səhnəni təzahür edir.

Nizaminin simli musiqi alətlərinə aid fikir və düşüncələrini müşahidə etmək üçün “Xosrov və Şirin” poemasına nəzər salamaq kifayətlidir. Belə ki, şair bu əsərində öz təfəkküründə musiqini və onun tərkib hissəsi olan aləti mədəniyyətini canlandıraraq onları bu cür izah edir:

Ərgənün nəvası, çəngin naləsi
Zöhrə mənzilinə yetirmiş səsi.
Çalğıçı mizrabı telə vurardı,
İpək köynəklilər köynək cıradı.

Müğənni düzəldib saz pərdəsini,
Hər dəfə qaldırır bir nəğməsini.
Müxtəlif nəğmələr, müxtəlif pərdə
Birləşsə xoş ahəng çıxar bir yerdə.

Dəstə-dəstə durmuş türfə gözəllər,
Dillərdə Nizami yazan qəzəllər.
Bir şirin avazla hey oxuyurlar,
Çəngi yarasına məlhəm qoyurlar. [4. s. 479]

Misralardan göründüyü kimi, şair, simli musiqi alətlərinin insan sağlamlığına müalicəvi əhəmiyyətini vurğulayaraq, yaraya məlhəm, dərдинə əlac edən möcüzəvi bir vasitə kimi canlandırır. Qeyd olunan nümunələr təsdiq edir ki, simli musiqi alətləri öz ahəngdar səs tembri vasitəsilə daxili aləmə nüfuz edərək müalicəvi əhəmiyyətə malikdir.

Əsərdə digər bir bənddə “Xosrovun dilindən Barbədin oxuması” bölümündə şair, musiqini insanın daxili dünyasına, vücuduna eyni zamanda hissələrinin inkişafı və açılması hadisəsinə olan dərin təsirini son dərəcə yüksək və poetik bir dillə ifadə etmişdir. Musiqidən yaranan əks səda hər iki qəhrəmanın, yəni Xosrov və Şirinin duyğularının coşması onların bir-birini daha da yaxından anlaya bilməsi üçün kömək olur. Burada musiqinin rolu xüsusilə danılmazdır, çünki məhz musiqi sözlə ifadə olunmayan, daxili prosesi yaşamaqla, “hal-əhvalla” ifadə edilən mənaların dərkidir.

Şair melodiya, muğam, ritm, harmoniya, simli musiqi alətlərinin ahəngini, öz əsərlərində məharətlə işıqlandıraraq, onların haqqında dövrün düşüncə tərzinə əsasən, geniş məlumat vermişdir.

Müğənni, ürəyim düşübdür dara,
Bu dərdə sazınla sən eylə çara!
Könlüm cuşa gəlib qəmdən, qüssədən,
Sazının telilə ram et onu sən! [6. s. 173]
Müğənni, bu gecə çəngini saz et,
Məni bu dar yolda qəmdən xilas et!
Bəlkə genişlənsin, açılsın yolum,
Köçüm bu daşlıqdan, asudə olum... [6. s. 202]

Mövcud bəndlərdə musiqi alətlərinin adının səsləndirilməsi heç də təsadüfi hadisə deyil. Belə ki, adı çəkilən musiqi alətləri ifadəliliyin kamilliyindən, bu mədəniyyətin yüksək inkişafından xəbər verərək, dövrün düşüncə tərzinə əsasən, həm müəlicəvi əhəmiyyət daşıyan təbii təbəət, eyni zamanda, mənaların dərkinə xidmət edən cihazlar kimi izah edilir. Tədqiqatçı Abdullayeva S. haqlı olaraq hesab edir ki, “Nizami musiqisiz həyatı susuz səhraya bənzədir, çalğı aləti dedikdə isə dünyanı nəzərdə tutur. Ona görə şeir musiqisiz olmur, o oxunmalıdır, musiqi təsir gücünə, emosional təsir gücünə görə poeziyadan üstündür” [1.s.21]. Həqiqətən də musiqi bütün biliklərin açarıdır. Bu fenomen universal dil olaraq kodlaşmış mətnlərin açılmasında açar rolunu icra edir.

Yuxarıda sadalanan fikirlərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, poetik mətnlər Şərq prinsipinə əsaslanan canlı dünyanın təzahürünü əks etdirən, ruhi qavrayışla dərk olunan mənalar musiqi vasitəsilə və onun konseptual işarələri olan alətlər vasitəsilə qavranılır. Poeziyada olan sözlərdəki mənə çalarlarını musiqi melodiyaşının ahəngi ilə açmaq mümkündür. Poetik mətnlərdə sözlərlə təsvir edilən simli musiqi alətləri, insana ruhən təkan verən sıçrayışlar yaradır ki, bunların hamısı öz növbəsində ruhi aləmlə bağlı olan canlı prosesin təzahürü hesab olunur.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayeva S. “Nizami Gəncəvinin etik və estetik görüşləri «musiqili» misralarda”// Konservatoriya № 3(33),2016 s. 21-27
2. Abdullayeva S. “Nizami Gəncəvinin əsərlərindəki musiqili səhnələr”// Konservatoriya № 1,2017
3. Abdullayeva S. “Nizami Gəncəvinin əsərləri Orta əsr çalğı alətləri haqqında əsas mənbə kimi”// Konservatoriya № 1(39), 2018 s.69-78
4. Gəncəvi N. “Xosrov və Şirin”. B.: Lider nəşriyyatı, 2004 s.392 (PDF variant)
5. Gəncəvi N. “Yeddi gözəl”. B.: Yazıçı, 1983, 355 s.
6. Gəncəvi N. “İskəndərnamə-İqbalnamə”. B.:Lider nəşriyyatı, 2004 s.272 (PDF variant)

Y. Bayramli

Semantics of stringed musical instruments in Nizami Ganjavi's poetical texts.

Key words: Nizami Ganjavi, coded poetical texts, stringed musical instruments.

The stringed instruments playing the main key role in the coded poetical texts are learnt not as the instruments which are heard, while at the same time these instruments are learnt systematically as a branch of knowledge which embraces great meanings coming from inside. To find out the constructive parameters of stringed instruments playing great part in the coded poetical texts is put forward as an aim.

Е. Байрамлы

Семантика струнных музыкальных инструментов в поэтических текстах Низами Гянджеви.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, закодированные поэтические тексты, струнные музыкальные инструменты.

Струнные инструменты, играющие ключевую роль в закодированных поэтических текстах, изучаются не как инструменты, которые слышны, но в то же время эти инструменты систематически изучаются как ветвь знания, которые охватывают большие значения, исходящие изнутри. В качестве цели предлагается определить конструктивные параметры струнных инструментов, играющие большую роль в кодированных поэтических текстах.

Tamaşa İsayeva

“Memarlıq abidələrinin qorunması və
bərpası problemləri” şöbəsində elmi işçi

Aysel Abdullayeva

“Memarlıq abidələrinin qorunması və
bərpası problemləri” şöbəsində baş laborant

UOT:712

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN ADINI ƏBƏDİLƏŞDİRƏN PARKLAR

Xülasə: Mədəni landşaft memarlığında parklar həmişə olduğu kimi bu gün də müasir memarlığın aparıcı xidmət sistemlərindən biri olmaqla yanaşı, görkəmli şəxslərin adlarını da əbədiləşdirir. Dahi Nizami Gəncəvi də belə şəxslərdəndir. Şairin adına nəin ki, ölkəmizdə, hətta xarici ölkələrdə də mədəni landşaft memarlığını zənginləşdirən parklar salınmışdır. Bu parklar yerləşdikləri məkanların coğrafi mühitindən, relyef xüsusiyyətlərindən asılı olaraq bir-birindən struktur planlaşma həllərinə, vizual kompozisiya xüsusiyyətlərinə, eyni zamanda miqyas görünüşünə görə fərqlənilir.

Açar sözlər: landşaft memarlığı, məkan, mikromühit, parklar, Nizami Gəncəvi

Təzadlı coğrafiyası olan Azərbaycanın zəngin şəhərsalma və memarlıq irsinin təkamül yolunu izlədikcə landşaft memarlığının əhəmiyyətli rolu qabarıq şəkildə biruzə olunur. Həm təbii, həm də mədəni landşaft memarlığının şəhərsalma strukturunun mükəmməl formalaşmasına, memarlıq obrazlarının vizual qavranılmasına xarakterik təsiri ilə yanaşı insanların psixoloji durumlarına da müsbət təsir göstərir. Müasir dövrümüzdə mədəni landşaft memarlığının prinsipial mahiyyəti təkcə yaşıllıq yaratmaqdan ibarət deyil, ən vacib şərtlərdən biri də yerləşdiyi məkanda sağlam mikromühit yaratmaqdan ibarətdir. Əlbəttə yeni layihələndirmə zamanı dünya təcrübəsində tanınmış landşaft memarlığının nəzəri konsepsiyalarının müxtəlif ideyaları və layihə təkliflərindən dəyərənərək eyni zamanda müasir dövrün tələblətinə uyğun sağlam mikromühitə malik olan daha spesifik memarlıq-landşaft obrazını formalaşdırmaq olar.

Mədəni landşaft memarlığında parklar həmişə olduğu kimi bu gün də müasir memarlığın aparıcı xidmət sistemlərindən biri olmaqla yanaşı,

görkəmli şəxslərin adlarını da əbədləşdirir. Belə şəxslərdən biri də dahi Nizami Gəncəvidir. Ölməz şairimiz Nizami Gəncəvinin adının əbədləşdiyi memarlıq tikililərimiz, parklarımız müasir dövrümüzdə Azərbaycan memarlıq irsini zənginləşdirir. Nəin ki, ölkəmizdə,eyni zamanda xarici ölkələrdə də dahi Nizami Gəncəvinin adını daşıyan neçə-neçə park layihələri işlənilmiş və həyata keçirilmişdir. Bu parklar yerləşdikləri məkanların coğrafi mühitindən, relyef xüsusiyyətlərindən asılı olaraq bir-birindən struktur planlaşma həllərinə, vizual kompozisiya xüsusiyyətlərinə, eyni zamanda miqyas görünüşünə görə fərqlənirlər.

Bakının kapitalizm dövrü Nobel qardaşları tərəfindən salınmış, landşaft memarlığının gözəl nümunəsi olan Nizami Gəncəvi adına park bir zamanlar şəhər sakinləri tərəfindən “Luna park” kimi tanınmışdır. Sahəsi təqribən 11.5 ha sahəsi olan bu park uzun müddət sakinlərə özünün müxtəlif növ ağac və bitkilərin yaratdığı spesifik mikro mühiti ilə xidmət etmişdir. Acınacaqlı haldır ki, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin balansında olan park sovetlər dövrünün sonunda və müstəqillik dövrümüzdə də baxımsız qalmışdır. Hətta 1987-ci ildə Gəncədə Nizami Gəncəvi adına park salınarkən dahi şairin buradakı heykəli sökülərək oraya aparılmışdır.Tarixi memarlıq irsimizin dəyərli nümunəsi,uzun müddət dahi şairimizin adını daşıyan bu parkın giriş qapısı hələ də bağlı qalaraq öz funksiyasını yerinə yetirə bilmir. Sevindirici haldır ki, “Ağ Şəhər” layihəsində bu tarixi parkımız nəzərə alınaraq Baş plana uyğun olaraq abadlaşdırılması və genişləndirilməsi nəzərə alınmışdır. (şəkil-1)

Şəkil -1 “Ağ Şəhər” layihəsində Nizami Gəncəvi parkı

Bakının Xəzər rayonu Mərdəkan qəsəbəsindəki Nizami Gəncəvi adına istirahət parkı da maraqlı memarlıq həllinə malikdir. (Şəkil-2)

Şəkil-2 Mərdəkan qəsəbəsindəki Nizami Gəncəvi adına istirahət parkı

Goranboyda Nizami Gəncəvi adına park Goranboy şəhərinə Goran istiqamətindən girişində yerləşir. Parkın giriş qapısı müasir üslubda inşa olunmuşdur. Burada dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin möhtəşəm heykəli ucaldılmışdır. Abidənin ətrafında şairin “Xəmsə”sinə daxil olan “Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Yeddi gözəl” və “İsgəndərnamə” poemalarının kompozisiyasını əks etdirən mozaik fotolar yaradılmışdır. 1,1 hektar ərazini əhatə edən park bir il yarım ərzində başdan-başa yenidən qurulmuşdur. Burada yaradılan 3 fəvvarə ətrafa xüsusi yaraşlıq verir. Burada dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin möhtəşəm heykəli ucaldılmışdır. (Şəkil-3)

Şəkil-3. Goranboyda Nizami Gəncəvi adına parkdan fraqment

Üstüörtülü iki istirahət guşəsi uşaqaların daha çox xoşuna gəlir. Çünki bu istirahət guşəsində xalq nağıllarının motivlərindən təşkil olunmuş maraqlı kompozisiyalar yaradılmışdır. Fəvarələrin, yaşıllıqların müasir işıqlandırma üsulu ilə işıqlandırılması, bulaq kompleksi, 30 minə yaxın müxtəlif növ dekorativ ağaclar, gül kolları, əkilmiş çiçəklər, oturacaqlar parka xüsusi gözəllik verir.

Bir sözlə, Goranboyda yeni istifadəyə verilən Nizami Gəncəvi adına parkda sakinlərin istirahəti üçün hər cür şərait yaradılmışdır.

Quba şəhərsalma strukturunu zənginləşdirən 1946-cı ildə alman əsirlərinin əməyindən istifadə edilərək salınan Nizami Gəncəvi adına park deyilənə görə ən qədim parkdır. İriçətirli ağaclar parkda meşə təəssüratı yaradaraq insanın daxilinə fərahlıq gətirir. Dahi şairin heykəli, fəvvarələr, parka istirahətə gələn sakinlərin asudə vaxtlarını keçirməsi üçün çayxanalar, bilyard stolları, dicəklər və s. parkın meəmrliq mühitini zənginləşdirir. İkimərtəbəli tikili Quba şahmat məktəbi də parkın ərazisində yerləşərək xalqa xidmət edir. Abidənin ətrafında xiyaban boyunca ədibin ən məşhur əsərlərindən süjetləri əks etdirən bəryeqlər düzölüb. (Şəkil-4) Quba şəhərində dahi şairimiz Nizami Gəncəvi adına olan bu park nümunəvi landşaft meəmrliğıdır. Parkda turistləri tez-tez görmək olar.

Şəkil-4. Qubanın Nizami Gəncəvi parkı

Xiyabandan pilləkənlə Qudyalçay üzərindəki qədim Tağlı körpüyə enmək mümkündür. Pilləkən boyu qızıl suyuna çəkilmiş müxtəlif heykəllər qoyulub. Bu piyada körpüsü xiyabanı dağ yəhudilərinin yaşadığı Qırmızı Qəsəbə ilə birləşdirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dahi şairimizin adınının əbədləşdiyi parklara demək olar ki, Azərbaycanın bir çox regionlarında rast gəlmək olar və bu parkların hər biri özünəməxsus maraqlı meəmrliq kompozisiya, struktur planlaşma həllərinə və xarakterik mikromühitə malik olmaqla insanlara xidmət etməkdədirlər.

Öz poeziyaları ilə nəin ki, ölkəmizdə,Şərqdə, eyni zamanda bütün dünyada tanınmış dahi Nizami Gəncəvimizin adı elə dünyanın çox ölkələrin parklarında da əbədləşmişdir. Bu parklar yerləşdikləri məkanların coğrafi mühitindən, relyef xüsusiyyətlərindən asılı olaraq bir-birindən struktur planlaşma həllərinə, vizual kompozisiya xüsusiyyətlərinə ,eyni zamanda miqyas görünüşünə görə fərqlənirlər.

Xarkovda şəhərin mərkəzi hissəsində informasiya kommunikasiya texnologiyaları ilə sahəsi 2543 kvadrat metr olan parkda insanların istirahəti üçün hər cür şərait yaradılmışdır. (Şəkil-5)

Şəkil- 5. Xarkov şəhərində Nizami Gəncəvi adına park

Acınacaqlı haldır ki, Azərbaycanın qədim şəhəri olan Dərbənddə dahi şairimizin adını daşıyan sahəsi 6 ha, vaxtı ilə çox gözəl olan park bu günlərdə viranəliyə çevrilmişdir. (Şəkil-6)

Şəkil-6. Dərbənddə Nizami Gəncəvi adına olan parkın ilkin görünüşü

2012-ci il aprelin 20-də İtaliyanın paytaxtı Roma şəhərindəki Villa Borgeze bağında özünün memarlıq məkan həllini tapdı. (Şəkil-7) Rusiyanın mədəni paytaxtı Sankt-Peterburqda 5 metr hündürlükdə olan bürünc heykəl şəhərin Kamennostrovski küçəsi 2527 küçəsində qoyulub (Şəkil-8)

**Şəkil-7. Roma şəhərində
Nizami Gəncəvi adına
park; 2012 il**

**Şəkil-8 Sankt-Peterburq
şəhərində Nizami
Gəncəvinin heykəli**

Ədəbiyyat:

1. Гаврилова М. Преобразование ландшафта в условиях сохранения исторической среды города/ автореферат диссертации на соискание ученой степени кандлидата архитектуры, СПб ГАСУ, М., 2004, 30 с.
2. Ландшафт современного города/Под редакцией Гуцаленко В., Стройиздат, 1986, 136 с.
3. <http://qerbinfo.az/xeber/22309-bak-a-hr-layihsi-rivsind-nizami-gncvi-adna-park-yenidn-qurulur.html>
4. <https://president.az/articles/4132/print>

**T. İsayeva
A. Adullayeva**

The Parks which immortalize the name of Nizami Ganjavi

Key words: Nizami Ganjavi, parks, landscape architecture, place, microenvironment,

As always in cultural landscape architecture, parks are one of the leading service systems of modern architecture today and they also help to immortalize the names of prominent people. The great poet Nizami Ganjavi is one of them. Parks have been built to enrich the landscape architecture named after this poet are located not only in our country but also abroad. Depending on the geographical environment and relief features of that places parks are differ from each other in structural planning solutions, visual composition features and the same time in the appearance of the scale.

**Т. Исаева
А. Абдуллаева**

Парки имени Низами Ганджави

Ключевые слова: Низами Гянджеви, парки, ландшафтная архитектура, пространство, микросреда.

Как всегда, в архитектуре культурного ландшафта, и сегодня парки являются одной из ведущих систем обслуживания современной архитектуры, а также увековечивают имена выдающихся людей. Великий Низами Гянджеви - один из таких людей, парки имени поэта построены не только в нашей стране, но и за рубежом, обогащая архитектуру культурного ландшафта. Эти парки отличаются друг от друга в зависимости от географической среды, особенностей рельефа, структурно-планировочных решений, визуальной композиции, а также внешнего вида и масштаба.

E.N. Əliyev

AMEA- nın Memarlıq və İncəsənət institutu
elmi işçisi

N. Ramazanova

AMEA- nın Memarlıq və İncəsənət institutu
kiçik elmi işçisi

UOT:729.03

GENAFONDUMUZUN GƏLƏCƏK NƏSİLLƏRƏ ÖTÜRÜLMƏSİ – NİZAMİ GƏNCƏVİ MİKAYIL HÜSEYNOV YARADICILIĞINDA

Xülasə: Məqalədə tarixi şəxsiyyətlərin adlarının əbədiləşdirilməsi məqsədilə, şəhər, rayon, küçə, bina və s. adlarının verilməsi üçün nəzərə alınmalı olan məqamların araşdırılması öz əksini tapmışdır. Həmçinin görkəmli Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri – Nizami Gəncəvinin adını daşıyan küçə, Mikayıl Hüseynovun memarlıq inciləri sayılan – Nizami adına Azərbaycan ədəbiyyat muzeyi, kino mərkəzi, Bakı metropoliteninin Nizami stansiyasının yaradılması, rekonstruksiyası və s. məlumatlar yer almışdır. Görkəmli şəxsiyyətlərin adlarının yad edilməsi, gələcək nəsillərin məlumatlandırılması məqsədilə atılan təqdirəlayiq addımlardandır.

Açar sözlər: şəxsiyyətlər, Nizami Gəncəvi, kino mərkəzi, Nizami muzeyi

Bəşəriyyət tarixində öz adlarını əbədiləşdirmiş sərkərdələr, alimlər, ədiblər, sənətkarlar və s. insanlar mövcud olmuşdur. İllər ötüşdükcə, onların adları müxtəlif vasitələrlə, mədəniyyətimizin incilərinə çevrilmişdir. Tarixi şəxsiyyətlərin adlarının əbədiləşdirilməsi üçün istifadə olunan bir çox yanaşmalar mövcuddur. Əbədiləşdirmə ənənəsi bütün sahələrə təzahür etdiyi kimi, memarlıq və şəhərsalma sahəsində də özünü qabarıq göstərir: memarlıq və şəhərsalmada adlandırma prosesi sistemli şəkildə həyata keçirilir. küçə və prospektlərin adlandırılması, Park və xiyabanların adlandırılması, müəssisələrin (zavod və fabriklər) adlandırılması, mədəniyyət mərkəzlərinin adlandırılması, təhsil müəssisələrinin adlandırılması və s.

Sistem bölgüsündən göründüyü kimi adlandırılma vasitəsi ilə görkəmli şəxsiyyətlərin əbədiləşdirilməsində memarlıq və şəhərsalma sahəsinin yük tutumu daha böyükdür.

Adının əbədləşdirilməsi bütün dövrlər üçün xarakterik olan şəxsiyyətlərdən biri də dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvidir. Öz yaradıcılıq səlnaməsi ilə dünya xalqlarını ürəyini fəth edən Nizami Gəncəvi, öz “ Xəmsə”si ilə dünya poetik-fəlsəfi fikrin zirvəsində dayanır.

Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi bəşəriyyətin bədii fikir salnaməsində yeni səhifə açmış nadir şəxsiyyətlərdəndir.

Bildiyimiz kimi 5 Yanvar 2021- ci il tarixində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev cənablarının müvafiq qərarı ilə, 2021 -ci il Azərbaycan Respublikasında “Nizami Gəncəvi İli” elan edilmişdir.

**Şəkil-1.Nizami küçəsi-
(Torqoviy)**

**Şəkil-2.Nizami adına Azərbaycan
ədəbiyyatı muzeyi**

Nizami Gəncəvinin adının əbədləşdirilməsi istiqamətində aparılan çoxsaylı fəaliyyətlər içində, memarlıq- şəhərsalma sahəsində də mühüm işlər görülmüşdür. Ölkədə dahi şairin adına salınmış mühüm memarlıq tikililəri vardır ki, burada Bakı şəhərinin payı yetərincədir. Paytaxt Bakıda, şairin adını daşıyan küçə şəhərin mərkəzi küçələrindən biridir. (Şəkil-1) Nizami küçəsi və ya "Tarqoviy" — Bakı şəhərinin Sabail rayonu ərazisində yerləşən bir zolaqlı və bir istiqamətli. Bu küçənin son hissəsi yalnız piyadaların istifadəsi üçün nəzərdə turulmuşdur. Küçənin başlanğıcı Abdulla Şaiq küçəsindən götürülür və indiki Sabit Orucov küçəsində tamamlanır. Küçənin uzunluğu 3.538 km olmaqla Bakının mərkəzini kəsərək qərbdən şərqə doğru uzanır. Küçənin mərkəzi hissəsi piyadalar zonası kimi, sakinlər tərəfindən "Tarqoviy" adlandırılır. Fəvvarələr meydanından Rəşid Behbudov

küçəsnə qədər olan hissəsi tam piyadaların ixtiyarında olduğu üçün, bütün növ nəqliyyat vasitələri üçün bağlıdır.

Dahi mütəfəkkirin adını daşıyan çoxsaylı binalardan - Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin binası, Nizami Gəncəvi adına kino mərkəzi və metronun Nizami stansiyasını xüsusi vurğulamaq lazımdır. Bu üç sənət nümunəsini birləşdirən əsas məqam, onların birbaşa Azərbaycanın görkəmli memarı- Akademik Mikayıl Hüseynov ilə əlaqəli olmasıdır. Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı muzeyi - elmi tədqiqat müəssisəsi 1945-ci ildə təşkil olunmuşdur. AMEA-nın tərkibində olan muzeyin binası 1959 və 1967-ci illərdə yenidən qurularaq, genişləndirilmişdir. Muzeyin binası 1860-cı illərdə ikimərtəbəli karvansaray kimi tikilmişdi Qasım bəy Hacıbababəyovun layihəsi əsasında inşa edilmiş bina, 1915-ci ildə bina "Metropol" mehmanxanası kimi fəaliyyət göstərmişdir. (Şəkil-2) 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Demokratik Respublikasının Nazirlər Kabinetinin əməkdaşları burada yaşayıb, işləmişlər. Həmçinin 1920-1930-cu illərdə Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Şurası bu binada yerləşdirilmişdi. Muzey Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 800 illiyinə həsr olunmuş daimi sərgi xatirə muzeyinin təşkili haqqında Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin 1 noyabr 1939-cu il tarixli 4972 №-li sərəncamı ilə yaradılmışdır. Lakin onun açılışı 1945-ci il may ayının 14-nə təsadüf edir. Memarlar Sadıq Dadaşov və Mikayıl Üseynovun layihəsi çərçivəsində əsaslı təmir işləri aparılmış, baş fasadda heykəllər quraşdırılmış və daha iki mərtəbə tamamlandı. Binanın fasadında Azərbaycanın görkəmli şairləri və yazıçılarının heykəlləri- Məhəmməd Füzuli (heykəltəraş F. Əbdürrəhmanov), Molla Pənah Vəqif (heykəltəraş C. Qaryağdı), Mirzə Fətəli Axundov (heykəltəraş P.Sabsay), Xurşidbanu Natəvan (heykəltəraş E. Tripolskaya), Cəlil Məmmədquluzadə (heykəltəraş N. Zaxarov) və Cəfər Cabbarlı (heykəltəraş S.Klyatsky) qoyulmuşdur. Muzeyin interyer tərtibatı Lətif Kərimova aiddir. Nizami xatirə muzeyi daha sonra Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinə çevrilmişdir. 1959 və 1967-ci illərdə muzey bərpa edilmiş, genişlənməmişdir. Sərginin sahəsi 2500 kv. metrədək artmışdır. Növbəti bərpa işləri 2004 – 2009-cu illərdə gerçəkləşdirilmişdir. Nizami Gəncəvinin adına əbədləşdirilmiş, paytaxtın memarlıq simalarından biri də Bülbül prospektində yerləşən məşhur Nizami kino mərkəzi- kinoteatrıdır. (Şəkil-3) Kinoteatrın binası “Azərbaycanda kino sənətinin inkişaf etdirilməsi haqqında” Azərbaycan Prezidentinin Sərəncamına əsasən yenidən qurulmuşdur. Əsaslı təmirdən sonra 24 noyabr 2011-ci il tarixdə yenidən fəaliyyətə başlamışdır. Açılış Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən edilmişdir.

**Şəkil-3. N.Gəncəvi adına
kino mərkəzi**

**Şəkil-4. Nizami metro stansiyasının
interyer görünüşü**

Yenidənqurmadan sonra kinoteatrın birinci mərtəbəsində 50 və 80 yerlik iki, ikinci mərtəbədə 500 nəfərlik böyük, beşinci mərtəbədə isə 24 nəfərlik VIP kinozalları yaradılmışdır. Binada Almaniyada, Yaponiyada və Böyük Britaniyada istehsal olunmuş ən müasir kinoqurğular, səs, işıq, havalandırma, yanğından mühafizə sistemləri quraşdırılmışdır. Binanın birinci mərtəbədə ticarət köşkləri, ikinci mərtəbədə kafe, dördüncü mərtəbədə kafe-klub, mətbuat mərkəzi, beşinci və altıncı mərtəbələrdə isə müştərilərə milli və Avropa mətbəxinin nümunələrini təqdim edən 250 yerlik restoran, həmçinin inzibati otaqlar yaradılmışdır. Restoranın tavanı mövsümə uyğun olaraq mexaniki üsulla açılıb örtüləndir.

Tarixi şəxsiyyətlərin adlarının əbədləşdirilməsi prinsipinə müvafiq təşkilatlar tərəfindən fərqli yanaşıla bilər. Hətta bu yanaşmaların obyektivlik baxımından kompazisiya və funksiallığın, vəhdət şəklində həllində qeyri müəyyənliyin olması ehtimalı yüksəkdir. Adlarının əbədləşdirilməsi üçün təbiiq olunan münasibətləri aşağıdakı ardıcılıqla sıralamaq olar:

1. Funksiallığından asılı olmayaraq, adların verilməsi
2. Hazır yeni obyektlərin adlandırılması
3. Şəxsiyyətin abidəsini dominat sayılaraq, tərtib olunan kompazisiyalar
4. Hər hansı bir tikilinin şəxsiyyətə uyğunlaşdırılaraq, layihələndirilməsi və s.

Göründüyü kimi təsnifatın 1-2 ci bəndlərdə o qədər də fərdilik tələb olunmasada, 3-4 cü bəndlərdə daha çox fərdi yanaşma və tərtibat baxımından müstəqil lahiyələr vasitəsilə həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur. Tarixi şəxsiyyətlərin adlarının əbədləşdirilməsi baxımından - Nizami Gəncəvinin xatirəsinə həsr olunmuş - Bakı metropoliteninin stansiyalarından birinin məhz şairin şərəfinə layihələndirilməsini nümunə olaraq göstərə bilərik. Mikayıl Hüseynov yaradıcılığının Bakıda - Nizami Gəncəviyə həsr olunmuş üçlüyünün

möhtəşəm əsərlərindən biri sayılan, Nizami metro stansiyası öz həcm-məkan və kompazisiya baxımından möhtəşəmliyi ilə fərqlənən nümunələrdəndir. Memarlıq əsərinin asan qəbul olunmasında, onun proporsional ölçülərinin və simmetrik həllinin böyük rolu vardır. Məhz bu imkanların istifadə olunması ilə bərabər, Nizami yaradıcılığına bələd olan memar, öz əsərində Şərq poeziyyasının abu- havasını yaratmağı böyük məharətlə bacarmışdır.

1973-cü ildə Bakı metropoliteninin Nizami stansiyasının interyerinin işlənməsi işinə start verilərkən, bədii tərtibat işi Mikayıl Abdullayevə həvalə edilir. Rəssam stansiyanın yeraltı salonunun mozaikalarla bəzədilməsini təklif edir və onun bu təklifi metro stansiyası layihəsinin baş memarı olan Mikayıl Hüseynov tərəfindən rəğbətlə qarşılanır. (Şəkil-4)

Rəssam poemalar üçün seçdiyi ən səciyyəvi səhnələri, stansiyanın yeraltı salonunun tağlı pilonlarında yerləşdirməyi qərara alır. Doqquz cüt qarşı- qarşıya yerləşdirilmiş pilonlarda, on səkkiz səhnəni təsvir etməyi planlaşdıran Mikayıl Abdullayevin fikirləri baş memar – akademik Mikayıl Hüseynov tərəfindən bəyənilmişdir. Belə ki, memarlıq layihəsində mozaik pannolardan istifadə edilməsi məsələsi gündəmə gəlir. “Xəmsə” motivləri on səkkiz pilonda ardıcılıqla yerləşdirilərkən, onların məzmun və bədii forma cəhətdən bir-birinə uyğunluğu nəzərə alınmışdır. Belə ki, salonun divarlarında “Sirlər xəzinəsi”ndən “Bayquşların söhbəti”, “Kərpickəsənin nağılı”, “Sultan Səncər və qarı”, “Xosrov və Şirin”dən “Fərhad Bisütunda”, “Xosrov və Şirin”, “Fərhad və Şirin”, “Leyli və Məcnun”dan “Məcnun və atası”, “Leyli və Məcnun”, “Leylinin qəbri üstündə”, “Yeddi gözəl”dən “Simnarın faciəsi”, “Bəhram və əjdaha”, “Bəhramın hünəri”, “Fitnə”, “İsgəndərnamə”dən “İsgəndər və çoban”, “Yeddi alim”, “Nüşabə və İsgəndər”, “Daranın ölümü” və “Nəqqaş Mani” səhnələri əks olunmuşdur.

Hazır mozaik təsvirlərin yığılması SSRİ Rəssamlıq Akademiyasının Leninqraddakı mozaika emalatxanasına həvalə edilir. 1979-cu ilin birinci rübündə Nizami stansiyasının yeraltı salonunda on səkkiz mozaik pannonun bədii tərtibatı başa çatır. 2016-cı ildə Nizami metro stansiyasının rekonstruksiya işlərinə start verilir. Yenidənqurma işləri çərçivəsində stansiyanın yeraltı salonunda yerləşən mozaik pannoların restavrasiyasına başlanılır. Arxa elementlərin təmiri üçün pannolar xüsusi qurğu vasitəsilə 2-3 m. İrəli çəkilərək, pannonun metal konstruksiyalarının möhkəmlənməsi həyata keçirilir. Paralel olaraq, mozaikaların bərpası da gerçəkləşdirilir. Mikayıl Hüseynov tərəfindən təklif edilmiş ilkin layihədə divar qarşısında postament üzərində Nizaminin büstünün qoyulması nəzərdə tutulmuşdu. Mikayıl Abdullayev isə əvvəlcə həmin divarda Qədim Gəncənin panoramını verməyi təklif etmişdir. Texniki xidmət üçün nəzərdə tutulmuş qoşa

qapıların isə Gəncə qapıları kimi dizayn edilməsi qeyd edilmişdi. Lakin, sonradan bu təklif Nizaminin tam boylu portret təsviri ilə əvəz edilmişdir.

Sadaladığımız faktlar bir daha təsdiq edir ki, memar hər hansı bir layihələndirmə işinə başlayırsa, bu zaman yüksək səviyyədə məlumatlı olmalıdır. Kompazisiyaların və ya tikilinin məzmun dolğunluğunu əldə etmək üçün memarın bacarığı və səriştəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bu baxımdan dahi şəxsiyyətlərin adlarının əbədiləşdirilməsi baxımından, Akademik Mikayıl Hüseynova müraciət olunması təsadüfi deyildir. Geniş bilik və təcrübəyə malik olan memar, bu işdə də fərqlilik nümayiş etdirməyi bacarmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi — Vikipediya (wikipedia.org)
2. Nizami Kino Mərkəzi — Vikipediya (wikipedia.org)
3. Nizami küçəsi — Vikipediya (wikipedia.org)
4. Nizami metrostansiyası — Vikipediya (wikipedia.org)
5. Əfəndizadə R. - XIX- XXI əsr Azərbaycan memarlığı. Bakı- 2012
6. Архитектура Советского Азербайджана. Л.Бретаницкий, А.Саламзаде. Москва Издательство Литературы. ПО Строительство. 1973

E.N. Aliyev.
N. Ramazanova

Transfer of our gene fund to future generations - by Nizami Ganjavi, Mikayil Huseynov

Keywords: personalities, Nizami Ganjavi, cinema center, Nizami museum Mikayil Huseynov's work

In order to perpetuate the names of historical figures in the article, the city, district, street, building, etc. The study of the points that must be taken into account for the naming of the titles is reflected. Also, the street named after the famous Azerbaijani poet and thinker Nizami Ganjavi, the architectural pearls of Mikail Huseynov - the Museum of Azerbaijani Literature named after Nizami, the cinema center, the establishment of the

Nizami station of the Baku metro, reconstruction, etc. data included. Remembering the names of prominent personalities is one of the commendable steps taken to inform future generations.

**Э.Н. Алиев.
Н. Рамазанова**

**Передача национального генофонда будущим поколениям –
Низами Гянджеви в рахбота Микаила Гусейнова**

Ключевые слова: личности, Низами Гянджеви, кинотеатр, музей
Низами

В статье затрагиваются моменты, которые необходимо учитывать при наименовании городов, районов, улиц, домов и т. д. для увековечивания имен исторических личностей. Также описаны улица Низами, музей азербайджанской литературы имени Низами, который является жемчужиной среди произведений Микаила Гусейнова, кинозал, в том числе создание и реконструкция станции Низами Бакинского метрополитена и т.д. Увековечивание имен выдающихся личностей - один из похвальных шагов, предпринятых для информирования будущих поколений.

Севда Габимова

Зав. фондом «Графика»
Азербайджанского национального музея искусств

УДК: 7.04

МИР НИЗАМИ

«Он - царь поэтов - милостью творца
Жемчужина Гянджинского венца.
Он - благородства несравненный перл,
Он в море мыслей совершенный перл». [4]

Аннотация. Статья посвящена поэзии Низами Гянджеви в графических произведениях азербайджанских художников. Наши известные мастера: Азим Азимзаде, Газанфар Халыков, Кязым Кязымзаде, Микаил Абдуллаев, Алиага Мамедов, Алтай Гаджиев, Ариф Гусейнов, Исмаил Мамедов, Манзар Агаева, Сара Манафова - Намитокова - создали великолепные графические серии стихов и иллюстраций к «Хамсе». Эти уникальные произведения являются подлинным украшением графического собрания Азербайджанского национального музея искусств.

Ключевые слова: Низами, «Хамсе», поэма, графика, иллюстрация, музей.

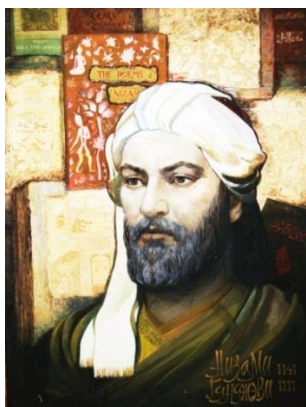

Рисунок 1
Э. Шахтахтинская
Портрет-плакат
Низами Гянджеви

Творчество Низами - уникальное явление художественной мысли человечества, составляющее неотъемлемую часть духовности азербайджанского народа. Поэзия Низами Гянджеви отмечена энциклопедической широтой, многогранностью образных обобщений и философской глубиной мысли. В его бессмертной «Хамсе» (Пятирице), состоящей из пяти известнейших поэм: «Сокровищница тайн», «Хосров и Ширин», «Лейли и Меджнун», «Семь красавиц» и «Искендернаме», воплотились наиболее передовые и светлые идеалы Средневековья - благородные принципы добра, справедливости, истины, идеи свободы, дружбы, любви и красоты, которые нашли гениальное

воплощение в изумительных миниатюрах и великолепных иллюстрациях азербайджанских художников. Огромный интерес к творчеству гениального художника особенно возрос в 2021 году, который объявлен годом Низами.

Поэзия Низами, постоянно находилась в центре внимания художников-иллюстраторов. Миниатюры к «Хамсе», созданные еще в XVI веке замечательными мастерами Тебризской школы во главе с Султаном Мухаммедом, свидетельствуют о богатстве традиций азербайджанского искусства в оформлении и иллюстрировании рукописной книги. Наиболее значительные иллюстрации были созданы прославленными мастерами, такими как Султан Мухаммед, Ага Мирек, Мир Сеид Али, Мирза Али, Музаффар Али. Произведения этих мастеров, отмеченные необычайной красотой, изяществом исполнения и совершенством образов, свидетельствуют о богатстве традиций азербайджанского искусства в оформлении и иллюстрировании рукописной книги.

В XX веке интерес к произведениям великого Низами увеличивается в связи с подготовкой в 1940 году 800-летнего юбилея со дня рождения поэта. В этот период многие азербайджанские художники с большим энтузиазмом работали над оформлением и иллюстрированием академических изданий «Хамсе»: Азим Азимзаде, Газанфар Халыков, Эмир Гаджиев, Алиага Мамедов, Исмаил Ахундов, Кязым Кязимзаде, Микаил Абдуллаев и другие именитые мастера. Лучшие их произведения составляют гордость графического собрания Азербайджанского национального музея искусств. Особая роль в развитии традиций национальной графики и искусства оформления книги принадлежит основоположнику азербайджанской реалистической школы Азиму Азимзаде. В графическом фонде музея, располагающим самой большой коллекцией произведений художника, находятся его иллюстрации на сюжеты поэм «Хосров и Ширин» (1933) и «Семь красавиц» (1934) (Рис.2), которые выделяются ярким колоритом и композиционным единством.

Точным следованием всем поэтическим коллизиям сюжета и образного строя бессмертной «Хамсе», проникнуты иллюстрации старейшего азербайджанского художника Газанфара Халыкова.

Он один из первых, к юбилею Низами создал бессмертный живописный образ поэта и графические серии к академическому изданию поэмы «Хосров и Ширин» (1940) (Рис.3), а также воссоздал образы легендарного полководца Александра Македонского и древнегреческих философов Сократа, Платона, Аристотеля, в серии иллюстраций к «Искендернаме» (1954).

**Рисунок 2. Азим Азимзаде.
Иллюстрация к поэме Низами
«Семь красавиц».**

**Рисунок 3. Газанфар Халыков
Иллюстрации к поэме**

Один из первых азербайджанских офортистов - Алиага Мамедов в 1940-е годы, также работал над образом Низами. Большой интерес представляют его графические листы из музейного собрания, выполненные в технике акватинты и офорта: «Низами среди крестьян», «Низами читает стихи своим друзьям» (1940), а также иллюстрации к поэмам «Сокровищница тайн» и «Лейли и Меджнун» - «Разговор двух сов» (1940), «Меджнун на могиле Лейли» (1941) и «Меджнун с отцом в пустыне» (1944).

Эмоциональной остротой и драматизмом проникнут лист «Разговор двух сов» из поэмы «Сокровищница тайн». Правитель Нушираван со своим визирем увидел двух сов на развалинах древнего города, которые как - будто беседовали друг с другом. Их разговор перевёл визирь, указав правителю на то, что народ его разорён и бедствует:

И, услышав про то, что предвидели хищные совы,
Застонал Нуширван, к предвещеньям таким не готовый.
Он заплакал навзрыд, - он, всегдашний любимец удач.
За безжалостным гнѐтом не вечно ли следует плач? [6]

В коллекции музея искусств находится полное собрание графических произведений старейшего азербайджанского художника Кязыма Кязымзаде. В свойственной ему реалистической манере исполнены рисунки для детской книги «Искендер и пастух» из поэмы «Искендернаме» (1948). Яркими и эмоциональными по силе воздействия являются иллюстрации к поэме «Хосров и Ширин» - «Купающаяся Ширин» (1970) и «Султан Санджар и старуха» (1986) к поэме «Сокровищница тайн». Сцена встречи Султана Сенджара со старухой (Рис.4) своей

эмоциональной выразительностью и драматизмом перекликается с гневными речами женщины:

Ты - раб, хоть и в царское платье одет,
Какой же ты царь, раз приносишь вред? [6]

Во второй половине XX века, азербайджанское искусство книги и иллюстрирование обогащается новыми приемами и манерами изображения, становится профессионально зрелым видом, обладающим самобытными творческими тенденциями. Значительные достижения в области иллюстрирования поэзии Низами связаны с именем выдающегося мастера кисти Микаила Абдуллаева, который создал ряд живописных полотен, мозаичных композиций, рисунков и акварелей на тему «Хамсе». Иллюстрации художника «Шапур показывает Хосрову портрет Ширин», «Разговор Меджнуна с отцом», «Бахрам рассматривает портреты семи красавиц» (1979-80), а также эскизы к мозаичным панно для метро «Низами» (1980), стали украшением коллекции музея (Рис.5). Автор многофигурных живописных композиций «Низами и мировая культура», великолепный иллюстратор как европейской, так и национальной классики - Октай Садыхзаде, также обратился к поэтическому наследию Низами, создав неповторимые и выразительные иллюстрации к детской книге «Фитне» (1960), (Рис.6) по мотивам поэмы «Семь красавиц». Иллюстрация сцены охоты на онагра, когда Бахрам хочет показать всю свою удаль красавице Фитне, тонко перекликается с литературным текстом:

**Рис. 4 Кязым Кязымзаде.
Иллюстрация «Султан
Санджар и старуха».**

**Рис. 5 М.Абдуллаев.,
Шапур показывает Ширин
портрет Хосрова.
Иллюстрация к поэме
«Хосров и Ширин».**

Узкоглазая тюрчанка! – шах промолвил ей,
 Что не смотришь, что не ценишь меткости моей?
 Молвила: Чтоб я дивилась меткости твоей,
 Ты копытце у онагра с тонким ухом сшей. [6]

Азербайджанские художники, чьи графические принципы сложились на рубеже 1960-70 гг. прошлого века, продолжали обращаться к гению Низами и его бессмертным образам. Так, замечательный мастер плаката - Эльмира Шахтахтинская, в своей неповторимой серии «Азербайджан-страна древнейшей культуры», создала неповторимый и достоверный образ великого поэта (Рис.7). К 850-летию юбилею Низами, проходившему в 1991 году, появились новые иллюстрации видных азербайджанских художников: Алтая Гаджиева, Арифа Гусейного, Исмаила Мамедова, Мянзяр Агаевой, Сары Манафовой – Намитовой, Адалята Байрамова. В графической серии к поэме «Лейли и Меджнун» (1991) Алтай Гаджиева, чувствуется тяготение к современному прочтению поэм Низами и новому видению его героев и образов. (Рис.6)

**Рис.6 Октай Садыхзаде.
 Иллюстрация к детской книги
 «Фитне».**

**Рис.7 Алтай Гаджиев.
 Иллюстрация к поэме
 «Лейли и Меджнун».**

В таком же контексте исполнены произведения Сары Манафовой: «Славянская красавица», «Китайская сказка» (1989) по мотивам поэмы «Семь красавиц», красочные иллюстрации Арифа Гусейного к поэме «Сокровищница тайн» (1990), и графическая серия по мотивам «Хамсе» Исмаила Мамедова, решенная в стиле современной миниатюры (1990). Перечисленные произведения нашли достойное место в графической коллекции музея искусств. При всем калейдоскопическом многообразии средств и способов иллюстрирования, выбора тематики, сюжетных мотивов и типажей, неизменным источником интерпретации остается бессмертная поэзия Низами. И каждый художник, при-

общающийся к миру его творений, стремится внести свою лепту в создание бессмертных образов «Хамсе».

Литература:

1. Азербайджанский государственный музей искусств. Каталог. Живопись, графика, скульптура, декоративно-прикладное искусство. Б., 2010.
2. Габимов Н.Д. Искусство Советского Азербайджана. Живопись, скульптура, графика. - М.: Советский художник, 1970.
3. Миклашевская Н.М. Становление и развитие искусства социалистического реализма в Советском Азербайджане. - Б., 1974
4. Навои Алишер. Смятение праведных. - Ташкент, 1983
5. Низами. Мотивы «Хамсе» в творчестве М. Абдуллаева. - Б., 1990
6. Низами Гянджеви. Пять поэм. - М., 1968

S. Habibova

Nizami world

Keywords: Nizami, "Khamisa", poem, graphics, illustration, museum.

The article deals about Nizami Ganjavi's poetry in the graphic works of Azerbaijani artists. Our prominent painters: Azim Azimzade, Gazanfar Khaligov, Kazim Kazimzade, Mikayil Abdullayev, Aliaga Mammadov, Altay Hajiyev, Arif Huseynov, Ismayil Mammadov, Manzar Agayeva, Sara Manafova - Namitokova, created memorable graphic series and illustrations to the poems of "Khamisa". These unique works are valuable works of art from the collection of the Azerbaijan National Museum of Art.

S. Həbibova

Nizami dünyası

Açar sözlər: Nizami, "Xəmsə", poema, qrafika, illüstrasiya, muzey.

Məqalədə Azərbaycan rəssamlarının qrafik əsərlərində Nizami Gəncəvinin poeziyasından bəhs edilir. Görkəmli ustadlarımız: Əzim Əzimzadə, Qəzənfər Xəlqov, Kazım Kazımzadə, Mikayıl Abdullayev, Əliagha Məmmədov, Altay Hacıyev, Arif Hüseynov, İsmayıl Məmmədov, Mənzər Ağayeva, Sara Manafova – Namitokova kimi rəssamlar, "Xəmsə"nin poemalarına yadda qalan qrafik silsilələr və illüstrasiyalar yaratmışlar. Bu misilsiz əsərlər Azərbaycan Milli İncəsənət muzeyinin kolleksiyasının qiymətli sənət nümunələridir.

Sevinc Tangudur

ŞÖBMA-nın həqiqi üzvü,
memarlıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan MEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu

UOT: 725.826

CUMHURİYYƏT DÖVRÜ İSTANBUL MEMARLIĞI. XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ BAKI MEMARLIĞI

Xülasə: 1908-ci ildə elan edilən II Konstitusiya ilə inkişaf edən milliyətçi meyllər memarlıqda yeni axtarışlara səbəb oldu. Memar Kemalettin və Vedat bəyin rəhbərliyi altında inkişaf edən tendensiya ilə “Türk Memarlığının Milli Memarlıq İntibahı” adlandırılan yeni klassik dövrü başladı. 1970-ci illərdə və sonrasındakı, klassik Osmanlı tərzini özündə əks etdirən yeni milli memarlıq üslubunun yaradılması istiqamətində addımlar atıldı. [2]

Açar sözlər: Bakı, İstanbul, cumhuriyyət, şəhərsalma, memarlıq, planlaşma.

Milliyətçi ünsürləri özündə cəmləşdirən cərəyanla, köhnə dini binalarda istifadə edilmiş elementlər (enli saçaqlar, günbəz, sivri tağ, sütun, çini üzlük materialları) mülki memarlığa uyğun olaraq yeni tikililərdə tətbiq olunmağa başlanmışdır. Daha çox ictimai tikililərdə görülən bu tendensiya, yaşayış binalarına o qədər də təsir etməmişdir.

Memarlar Kemaleddin (1870-1927) və Vedat Tek (1873-1942), ölkənin memarlığını xarici təsirlərdən təmizləməyi hədəfləmiş və təkcə Osmanlı İmperatorluğunun son dövrünü deyil, Cümhuriyyətin ilk illərindəki Türk memarlığına da son dərəcə təsir göstərmişdir. Ziya Gökalpla başlayan Türkçülük hərəkatı, Cümhuriyyətin ilk illərində mövcud hərəkatı yaşatdı, onun canlı qalmasını dəstəklədi. Bunlara əlavə olaraq, Arif Hikmet Koyunoğlu (1888-1982) və İtalyan əsilli Giulio Mongeri (1873-1953) də bu hərəkata qatıldı. [3]

İstanbulda Vakıf Hanı, Bostancı və Bebek Camiləri və Tarlabasındakı Kemer Hatun Camisi, Eyüpdə [5]. Mehmet Türbəsi, Şişli Hürriyyət Tepəsində Mahmut Şevket Paşanın açıq türbəsi, Laleli Tayyare yaşayış binaları (bugünkü Merit Antik Hoteli), Ankaradakı DDY mərkəz binası və Qazi Təhsil İnstitutunun (Gazi Terbiyə Enstitüsü) inşası memar Kemaleddinin adı ilə bağlıdır. [2]

Bebek cami (1913)

Bostancı cami (1913)

Beyoğlu Kamer Hatun Camisi (1911)

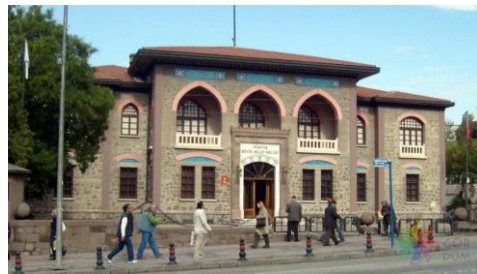
Çapa Anadolu Öğretmen
Liseyi (1900)

Şəkil 1. Memar Kemaleddin bəyin tikintisini həyata keçirdiyi binalardan bəziləri

Memar Vedatın ən əhəmiyyətli memarlıq əsərləri isə Sirkecidəki Böyük Postane, Karaköydəki indiki Dənizçilik İdarəsi binası, Nişantaşındakı şəxsi evi, Haydarpaşa Feribot Limanı (Vapur İskelesi) və inşasını başladığı, lakin bitirə bilmədiyi Ankara Palasıdır. [4]

Böyük postane binası İstanbul.
(1909)

Cumhuriyet müzesi Ankara.
(1923)

Şəkil 2. Memar Vedat Tekin müəllifi olduğu binalardan bəziləri

Arif Hikmet bəy (1888-1982), Ankara Türk Ocağı (Bu gün Dövlət Rəsm və Heykəl Muzeyi 1927-30), Etnoqrafiya Muzeyi (1925-28) və keçmiş Xarici İşlər Nazirliyinin (Hariciye Vekâleti) binaları; Mongeride Ankara-Ulusda Ziraat Bankı Ümumi Müdirliyi (1926) və Osmanlı Bankı (1926), İş Bankı (1928) və İnhisarlar Baş Müdürlüğü (1928) binalarını inşa etmişdi.[4]

Birinci Milli Memarlıq hərəkatı peşəkar elita tərəfindən "dəyişən texnologiya ilə ayaqlaşmaqdan uzaq olan və dövrün tələblərinə cavab verməyən bir tendensiya" kimi qəbul edilsə də, həmin dövrün memarlıq əsərləri bu gün də xidmətini davam etdirir.

Xüsusilə paytaxt Ankarada mənzil ehtiyacının sürətlə artması, lakin kifayət qədər memar olmaması səbəbiylə, 1927-ci il və sonrasında, xarici memar hökmranlığı meydana gəldi. Clemens Holzmeister, Ernst Egli, Theodor Jost, Hermann Jansen, Martin Wagner, Martin Elsaesser, Bruno Taut, R. Oerley kimi memarlar, gənc Cümhuriyyət memarlığına şəxsi meyllərinə uyğun olaraq təsir etdilər. [2]

Ankara Dövlət Rəsim və
Heykəl Muzeyi' (1927-1930)

Türk Ocağı Merkez Heyəti Binası
1930

Gömrük və inhisar nazirliyinin binası. Ankara 1927

Şəkil 3. Memar Arif Hikmetin müəllifi olduğu binalardan bəziləri

Bu dövrdə Türkiyə memarlığına daha çox Orta Avropa - Vyana məktəbindən ithal edilən klassik formata uyğun yeni bir klassikizim (neoklassika üslubu) üstünlük təşkil etmişdir. Bəzəkli klassikadan uzaq və sadə düz xəttli dekorlara sahib olan tikililər, o dövrün xüsusiyyətlərini əks etdirir.

1928-1936-cı illər ərzində C. Holzmeister Ankarada, Milli Müdafiə Nazirliyi, Baş Qərargah, Ordu Evi, Hərbi Məktəb, Prezident Sarayı, Mərkəzi Bank, Daxili İşlər Nazirliyi, Ticarət Nazirliyi, Kassasiya Məhkəməsi, Emlak Bankı, Avstriyanın Ankara səfirliyi binalarını inşa etmişdir və o, 1938-ci ildə TBMM layihə yarışmasının da qalibi olmuşdu. T. Jost, Səhiyyə Nazirliyi binasını (1926), E. Egli, Musiqi Müəllimlər Məktəbini, Hesablama Məhkəməsinə və İsmet Paşa Qızlar İnstitutunu (1927-30), B. Taut isə Ankarada Dil və Tarix-Coğrafiya Fakültəsi binasını (1937) tikmişdir. [3]

Təsədüfə deyil ki, XIX – XX əsrin 1-ci yarısında həm İstanbulda, həm də Bakıda şəhərsalmanın formalaşması və memarlığın inkişafı yerli mütəxəssislərlə yanaşı xarici memarların da adı ilə bağlıdır.

Bakı yalnız təbii və coğrafi mövqeyinə, tarixi inkişafına, erkən orta əsrlərdən XX əsrin əvvəllərinə qədər Şərq və Qərb bədii mədəniyyətlərinin toqquşduğu bir şəhər deyil, həm də memarlıq fenomeni kimi misilsizdir. Burada xalq bənnalarının və təcrübəli memarların yaradıcılığı, yüksək inşaat mədəniyyəti, eləcə də memarlıq ənənələri sayəsində özünəməxsus bədii sistem formalaşmağa başlamışdı. Bunlar nəinki memarlıq funksiyası, görünüşü baxımından müxtəlif xüsusiyyətə malikdir, həmçinin şəhərsalma strukturuna daxil edilmiş İçərişəhərin mürəkkəb planlaşma quruluşuna uyğun dar küçələri olan məhəllə, fərdi memarlıq ifadəsində həcm kütlələrinin vahid və mənalı təsviridir.

Tarixi şəhərin ümumi memarlıq - planlaşdırma quruluşundakı demək olar ki, hər bir bina aktiv bədii mövqe tutur və ümumiyyətlə İçərişəhərin bir memarlıq fenomeni kimi əhəmiyyətini təyin edən görünüş yaradır.

İçəri şəhərin tarixi – qədimliyin tarixidir. Bu bölgənin əraziləri qədim zamanlardan yaşayış məskənləri olmuşdur.

İçərişəhər ərazisində Zərdüşt dövrünün, müsəlman dövrünün və kapitalizm dövrünün abidələri qorunub saxlanılmışdır.

Bakı 1890-1914-cü illər arasında 25 il ərzində vahid bir memarlıq və planlaşdırma impulsunda inşa edilmişdir. Bütün tarixi məhəllələr, şəhərin əsas magistral yolları qədim İçərişəhərin ətrafında formalaşmışdır.

Kolifey memarlar Qasım-bəy Hacıbababəyov, Qafar İzmaylov, Zivər-bəy Əhmədbəyov, E.Y. Skibinskiy, I.V.Qoslavskiy, A.S.Kandinov, A. Koşinskiy, F. Lemkul, I. Ploşko, Tverdoxlebov, K. B. Skureviç, N.A. Fon der Nonne, P. Ştern, I. Edel, A. Eyxler və başqaları, yerli müştərilər və neft baronları Q.Z. Tağıyev, Musa Nağıyev, Şəmsi Əsədullayev (neftin və

kerosinin kralı adlandırılan), İsa-bəy Hacınski, Teymur-bəy Aşurbekov və başqaları sayəsində memarlıq palitrası yaratdılar. [1]

Birgə tandem, Azərbaycanın NK tərəfindən təsdiqlənmiş, 04/27/1988, 145 № - li qətnaməyə əsasən Bakının tarixi məhəllələrində 850-dən çox memarlıq abidəsini qeydə alındı. [1]

Əsas magistral prospektlərə çevrilən mərkəzi küçələr şəbəkəsi yarandı. Qala divarlarının konturları boyunca şimala baxan magistral yol boyunca, keçmiş Nikolayevskaya (indiki İstiqlal) küçəsindəki, memarlar Kafar İzmailov, İ.Qoslavskiy, İ. Ploşko tərəfindən tikilmiş kompozisiyalar Bakını memarlıq ensiklopediyasına çevirdi ki, bunlar hələ də əhəmiyyətini qoruyub saxlamaqdadırlar.

Burada klassik üslublu yaşayış evi (memar Q. İzmaylov), Bakı Şəhər Duması və Şurasının barokko üslublu binası (memar I.V. Qoslavskiy, 1900-1904 illər), onunla yan-yanı milli-romantik ruhlu Q.Z. Tağıyevin müsəlman qadın məktəbi (memar I.V. Qoslavskiy, 1898-1901 illər), magistral yolunun yüksək səviyyəsində möhtəşəm venesanz qotik üslublu "İsmailiyyə" binası (memar İ.Ploşko, 1907-1913 illər), küçənin tam qarşı tərəfində gözoşxayan fransız qotikasının nümunəsi sayılan neft baronu Murtuza Muxtarovun sarayı (Ploşko 1911-1912 illər) yerləşir.

Şəhərin inkişafı klassik texnika və özünəməxsus memarlıq çalarları olan formalara əsaslanır ki, bu da plastik kütlələrin strategiyasında özünü göstərir.

Fasadlarda istifadə edilən, Bakı memarlarını da cəlb edən, həcm strukturunun tətbiqi ilə memarlıq repertuarının inkişafı arasında kəskin qarşılıqlı əlaqə mövcuddur.

Bakı. Şəhər Duması və Şurasının binası (memar İ.Qoslavskiy, 1900-1904-cü illər)

Bakı. İsmailiyyə binası (memar İ.Ploşko, 1907-1913-cü illər)

Şəkil 4. XIX əsrin əvvəlləri Bakıda tikilən binalar

Milli memarlıq algoritmi şəhərin və Abşeronun dini tikililərində, əsasən Zivərbəy Əhmədbəyovun tikililərində, xüsusən də ibadətxanaların interyerlərində müşahidə olunur.

Ədəbiyyat:

1. Фатуллаев –Фигоров Ш.С.«Архитектурная энциклопедия Баку»,1998, стр.5
2. Doğan HASOL Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cumhuriyet Döneminde Türk Mimarlığı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995;
3. İnci Aslanoglu; Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 2001, səh.3-5;
4. Metin Sözen; Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1996 , səh. 23-34.

S. Tangudur

Republican period Istanbul architecture. Baku architecture in early XX century.

Keywords: Baku, Istanbul, republic, urban planning, architecture, planning

The nationalist tendencies that developed with the proclamation of the Second Constitution in 1908 led to new searches in architecture. Through these tendencies that evolved under the guidance of architects Kemalettin and Vedat Bey, a new classical period called the "National Architectural Renaissance of Turkish Architecture" began. In the 1970s and afterwards, steps were taken to create a new national architectural style that reflected the classical Ottoman style.

С. Тангудур

**Архитектура Стамбула республиканского периода.
Архитектура Баку начала XX века.**

Ключевые слова: Баку, Стамбул, республика, градостроительство, архитектура, планирование

Националистические тенденции, развившиеся со Второй Конституцией, провозглашенной в 1908 году, привели к новым открытиям в архитектуре. Под руководством архитекторов Кемалеттина и Ведат-бея начался новый классический период, получивший название «Национальный архитектурный ренессанс турецкой архитектуры». В 1970-х годах и позже были предприняты шаги по созданию нового национального архитектурного стиля, отражающего классический османский стиль.

Аида Садыгова

доктор философии по искусствоведению
ведущий научный сотрудник
Института Архитектуры и Искусства НАНА
e-mail: asadihbeyli@hotmail.com

УДК:7.01

О РАЗВИТИИ ТЕКСТИЛЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Аннотация: Искусство текстиля в Азербайджане имеет многовековую историю развития. Доминирующим видом текстильного производства в Азербайджане всегда являлось ковроткачество. Но своей художественной оригинальностью и неповторимыми стилистическими особенностями отличаются такие его виды как художественный войлок, художественная вышивка и гурама, которые развиваются и в современное время. Исследование современного этапа развития этих видов дополнит общую картину искусства текстиля.

Ключевые слова: текстиль, войлок, вышивка, гурама, традиция, творчество.

На протяжении многих веков складывались традиции художественного осмысления текстильных форм, были выработаны разнообразные приёмы их исполнения и декорирования. Текстильные изделия составляли значительную часть имущества, необходимого в быту.

Исследование этих видов художественного творчества тем интересно, что качество материалов, технологические особенности, эстетическая составляющая изделий является источником к знаниям о культурной, социальной, мировоззренческой составляющей нашего народа. Азербайджан имел во все времена богатую сырьевую базу для развития текстильного искусства, и, в совокупности с традиционно сложившимся художественно-эстетическим восприятием, на протяжении столетий создавались прекрасные образцы текстильного искусства. Художественную основу составлял орнамент. «Древнейший орнамент можно сравнить с пиктографическим письмом, а изделие – с открытой книгой, в которой прочитываются философия древнего человека, уклад жизни, интересы и многие другие понятия, по которым современные ученые могут охарактеризовать эпоху». [2]

Одним из видов народного творчества, художественную основу которого составляют орнаментальные мотивы, является вышивка. Вы-

шивка в Азербайджане – широко распространенный вид декоративно-прикладного искусства. «Являясь одним из древнейших видов ремесел, художественная вышивка не только украшала национальные костюмы и предметы быта, она определяла тенденции развития орнаментального искусства». [2]

В Азербайджане испокон веков вышиванием занимались женщины и молодые девушки. Каждая женщина должна была уметь шить, ткать и вышивать. Это мастерство передавалось из поколения в поколение. Вышивались скатерти, занавеси, покрывала, подушки, большое количество мелких, расшитых золотыми и серебряными нитями и бисером изделий.

Традиции вышивального искусства живы в нашей стране и по сей день. В различных техниках работают как профессиональные художницы, так и народные мастерицы. В своих работах они стараются сохранить и передать следующим поколениям тонкий вкус, ощущение гармонии и все те непреходящие ценности, которыми так богат азербайджанский народ.

Ситара Рагимова художница, творческая деятельность которой была посвящена вышиванию бисером. Трудоемкая и кропотливая по своей сути работа занимала много времени для создания настоящего произведения искусства. На работу «Жар птица» у нее ушло около трех лет, на работу «Знаки зодиака» - свыше 10 лет. Лишь на создание миниатюрных работ уходило несколько месяцев.

Произведения С.Рагимовой сложны по своему композиционному строению. Сюжет в ее работах раскрывается посредством изобразительных и орнаментальных мотивов, где детально прорабатывается каждая деталь. Вышивала она хрустальными и стеклянными бусинками, также использовала минеральные и драгоценные камни. Созданные ее работы, под названиями «Птица феникс», «Роза», композиции под названием «Лейли и Меджнун», «Джейраны», портрет «Мустафа Камаль Ататюрка», «Гейдар Алиева», «Ильхам Алиева» и многие другие являются композиционно завершенными с художественной точки зрения. Во всех работах С.Рагимовой гармония цвета, орнаментальных и изобразительных элементов.

Интересному, увлекательному, трудоемкому и достаточно сложному процессу вышивания посвятила свою творческую жизнь талантливый мастер своего дела Арифа Мамедова. Используя разнообразие стилей, мотивов и узоров, она создавала интересные работы в различных видах вышивки - гюльбетин, тамбурная, хандуз, пилек, отурма, ортме, джумле и другие.

Только вышивок в стиле текалдуз у нее огромное количество. Она пропагандировала этот вид вышивки и зачастую занималась

реставрацией таких образцов. Работала она в таких жанрах, как натюрморт, пейзаж (включая архитектурные образцы - так, она впервые объединила все архитектурные достопримечательности городов Шеки и Шуша в одной из своих работ), портрет, миниатюра, цитаты из Корана, фольклорные мотивы. Среди произведений Арифы Мамедовой - портреты азербайджанских поэтов Гусейна Джавида, Мухаммеда Физули, Низами Гянджеви, Бахтияра Вагабзаде, Самеда Вургунa. Арифа ханым также вышивала на футлярах, сумках и одежде. [1]

В различных техниках вышивки работают такие мастера вышивки как Зарифа Сейфуллаева, Мехнуре Керимова, Мехрибан Халалзаде.

Для многих народов самой ранней формой материи был войлок. Этот нетканый материал служил человеку на протяжении всей жизни в виде одежды, обуви, убранства для жилища, попона для лошадей. Основной сырьевой базой для создания войлока служит овечья шерсть, в которой волокна под воздействием горячих паров воды крепятся друг с другом и это является основным принципом валяния войлока. Для этого нужна шерсть домашней овцы, в шерсти которой есть кутикулы. Конечно же войлок в бытовой жизни людей играл огромную роль из-за присущей ему качества сохранения тепла. Со временем войлок утратил своё древнее утилитарное назначение — перестал быть утеплителем жилища и распространенным материалом для изготовления бытовых изделий. Его основной функцией стала эстетическая: войлочными панно, подобно текстильной миниатюре декорируют интерьеры.

Еще в конце XX столетия зарождается интерес и творческий подход к работе с войлочным материалом. И здесь надо отметить творчество художника по войлоку Рауфа Исмаилова. Необычная с технологической точки зрения вид искусства в его творческом пути раскрылся в интересных подходах выбора тематики работ и особенно цветовых решениях. Можно говорить об определенном стилистическом подходе, присущем данному художнику. Авангардный стиль воплощался на поверхности его работ, где фактура самого материала и его технические приемы способствовали раскрытию данного стиля. Оригинальность его работ подчеркивалась синтезом стилей, традиционным колоритом и тематическим раскрытием сюжетов. Названия его работ отождествляются со смысловым замыслом содержания работ и раскрывают глубокие идеи. «Любовь матери», «Освобождение», «Четыре элемента», «Одинокое дерево», «Начало», «В поисках любви», «Крик» и т.д. Можно сказать, что он создавал живопись на войлоке. Фактически на декоративном материале воплощались изобразительные мотивы. Тяготение художника не к орнаментальности, а к изобразительности, связанной с его тяготением к самой живописи.

На сегодняшний день популярность войлочного материала возросла и стала центром внимания для многих специалистов и не специалистов в данной области. В конце XX — начале XXI вв. интерес к текстилю заметно усиливается, в традиционных и нетрадиционных текстильных техниках активно работают самодеятельные и профессиональные художники республики.

Дизайнер Махбуба Мамедова активно работает в этой области, на данном этапе является мастером древнего искусства — валяния из шерсти. Будучи забытым на протяжении долгого времени, ремесло сегодня вновь на пике популярности. Создаются все новые и новые композиции на войлочном материале. Будучи забытым на протяжении долгого времени, ремесло сегодня вновь на пике популярности. Отдавая дань уважения богатой азербайджанской культуре, а также подчеркивая уникальность каждой женщины, дизайнер создает из валяной шерсти и шелка оригинальные шали, платки и сумки. На сегодняшний день дизайнер занимается изготовлением аксессуаров из войлока в технике мокрого валяния, поскольку такие вещи получаются приятными на ощупь и удобны в носке. Для цветового решения мастер использует бледные тона голубого, сиреневого, розового, бежевого, которые в сочетании со стилизованными изображениями растительных элементов создают определенный настрой в композиции. Эти композиции находят свое решение на аксессуарах — шалих, платках и т.д., высокое качество материала которых в синтезе с творческим подходом к художественному решению вызывают желание их приобрести.

Гурама или по-другому лоскутное шитье, оригинальный вид текстильного искусства, где разноцветные кусочки различных видов материалов сшиваются в единую композицию. «В Азербайджане существовала древняя традиция, согласно которой на семейных торжествах дарились различные ткани для шитья. Куски материалов, остававшиеся после пошива, не выбрасывались, а бережно сберегались дома, пока их не становилось достаточно для создания ярких красочных ковриков и других различных изделий».[5] В музее истории Азербайджана хранится большое количество оригинальных образцов гурамы, созданных столетия тому назад.

В современное время развитие лоскутного шитья тесно связано с именем Халиды Насировой, «участницы многих международных выставок, мэтра искусства лоскутного шитья — гурама, создателя своей школы этого вида народно-прикладного творчества, которую прошли люди самых разных возрастов и профессий». [3] Она является членом союза художников Азербайджана и России. Ее работы высоко оценил в свое время Таир Салахов, подчеркнув «что все работы отличаются необычайной насыщенностью цвета и разнообразием колорита, не го-

воря уже об открытии такого проявившегося в ее работах феномена, как совместимость, казалось бы, несочетаемых цветов».

Каждая ее работа настраивает человека к определенному настроению, скорее всего к позитивному. И в первую очередь это достигается за счет выбранных ярких по колориту лоскутков материи и качества самого материала в каждой отдельной композиции. В ее работах присутствует четкая линейность в построении лоскутков, подчинение определенному замыслу и динамике. «Лоскутное шитье имеет свои каноны, свою технологию, Халида же, действуя в их рамках, привносит в них свои преобразования, новшества как в цветовом, так и в линейном, композиционном и пластическом решениях». [3]

Таким образом, виды текстильного искусства в Азербайджане в современное время продолжают свое развитие. Создание своими руками красивых, ярких, а самое главное нужных в быту изделий, остается в традиции нашего народа. Государство со своей стороны старается поддержать традиционные виды народного творчества. «В Государственном историко-этнографическом заповеднике «Гала» при Музейном центре «Ичеришехер» начался масштабный проект, в рамках которого открылся швейный цех по изготовлению традиционных изделий с элементами «гурама». [4]

Литература:

1. Баннаева Н. Воздушный орнамент. <http://www.anl.az/down/meqale/kaspi/2019/iyul/664250.htm>
2. Меликова Ш. Красота, заключенная в нитях. <https://irs-az.com/pdf/090621204103.pdf>
3. Ханджанбекова Ф. Магия искусства Халиды Насировой. <https://kaspiy.az/news.php?id=155058>
4. https://moscowbaku.ru/news/traditsii/v_azerbaydzhanе_vozrozhdaetsya_drevnee_iskusstvo_gurama/
5. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Гурама>

A.A.Sadigova

About the development of textiles in Azerbaijan.

Key words: textiles, felt, embroidery, gurama, tradition, creativity.

Abstract: The art of textiles in Azerbaijan has a long history of development. The dominant type of textile production in Azerbaijan has always been carpet weaving. But by its artistic originality and unique stylistic features are distinguished such types of it as artistic felt, artistic embroidery and guramas, which develop in modern times. The study of the current stage of development of these types will complement the general picture of the art of textiles.

A.A. Sadıqova

Azərbaycanda tekstil sənətinin inkişafı.

Açar sözlər: tekstil, keçə, tikmə, qurama. ənənə, yaradıcılıq.

Azərbaycanda tekstil sənəti uzun inkişaf tarixinə malikdir. Azərbaycanca bu sənətin dominant növü həmişə xalçaçılıq olub. Lakin onun bədii özünəməxsusluğu və özünəməxsus üslub xüsusiyyətləri müasir dövrdə inkişaf edən tekstil sənətinin bədii keçə, bədii tikmə, qurama kimi növləri ilə seçilir. Bu növlərin hazırkı inkişaf mərhələsinin öyrənilməsi tekstil sənətinin ümumi mənzərəsini tamamlayacaqdır.

Нигяр Фатуллаева

доктор философии по архитектуре
Институт Архитектуры и искусств НАНА

УДК: 728.531

**КАРАВАН-САРАИ ИРАНА В ДОРОЖНОЙ МАГИСТРАЛИ
СТРАНЫ ЭПОХИ КАДЖАРОВ.
(МАГИСТРАЛЬ БУШИР-ШИРАЗ, КЕРМАН-МЕШХЕД)**

Аннотация: Караван-Сараи Ирана, неотъемлемая часть дорожных участков, они органично вошли в структуру городов на территории базаров и стали монументальными объектами объемно пространственной и архитектурной разработкой городов Ирана.

Ключевые слова: Магистраль, Караван-Сараи, базары, структура города, застройка двора.

Караванные дороги Востока уникальное явление в области большой градостроительной сферы. Долгий путь караванов, в основном по пустынным дорогам, требовало определенные участки для отдыха. На этих участках постепенно появлялись здания или сооружения, которые явились объектами Караван-Сараев и одновременно серьезными архитектурно-планировочными пунктами. Города Южного Азербайджана и Ирана оставили огромное наследство в области Караван-Сараев. Тебриз, Ардебиль, Урмия, Ману, Занджан, Тигеран, Кашан, Исфахан, Керман, Мешхеды и.т.д., сохранили свои индивидуальные черты на обширной территории Ирана. Они обладают принципиальной общностью при решении внутренней планировочной структуры, так как технологические приемы диктуют совместно с бытовыми особенностями свои объемные формы выражения [2, с.290].

Караван-Сараи не только объекты приема приезжих купцов, хранения товаров, но это и особый мир общения местных и иногородних граждан, здесь сталкиваются интересы городского общества и создается одновременно общественное мнение, влияющее на обширную городскую территорию.

Каждый Караван-Сарай в дорожной магистрали страны представляет новую архитектурно-планировочную структуру в общем контексте развития этих гражданских сооружений. На магистрали Бушир-Шираз во времена Каджаров был построен квадратной формы Караван-сарай с гранеными угловыми башнями. (Рис. 1) [4, с.167-172].

Рисунок 1. Караван-сарай Бушир-Шираз

Планировка состоит из двух противоположных приемов: По абрису двора обращены осевые эйваны с боковыми парными келиями-секциями, которые образуют каркас Караван-Сарая. Караван-Сарай построен во времена Фатали-Шаха Каджара в 1857-58 г.г.

Интерес вызывает прямоугольной формы караван сарай небольшой площади с угловыми гранеными узлами, соединенный крупными секциями из множества ячеек построенных на граненных столбах. Эта конструктивная сетка одновременно повлияла на образование традиционной планировочной композиции. Эйваны расширились в глубину до капитальной наружной стены, замыкающиеся до полуциркульной в плане башни. Эйваны по бокам заняли не большие квадратные помещения, которыми пользовались путники.

Главный архитектурно-планировочный элемент композиции Караван-Сарая - это развитой формы портал входа. Портал значительно выдвинут из крепостной стены арочным проемом, объединенным пятиугольными гранеными нишами. Трехрядная застройка дворового пространства развивается последовательно в прямоугольных и квадратных формах.

Общая архитектурно планировочная композиция Караван-Сарая развивается в живописной дворовой системе и завершается по оси геометрическими формами.

Караван-сарай расположенный на магистрали Керман-Мешхед относится к периоду Сефивидов. Он интересен своей планировочной структурой (рис.2) [4, с.165-166].

Караван-Сарай расположен на фоне голых скалистых гор, в зоне пальмовых рощ на Юге Ирана. Выделена центральная часть и горизонтально-боковые низкие двухэтажные постройки. На первом этаже активно участвуют арочные ниши, только осевая расширенная арка подчеркивает вход Караван-сарая. Стрельчатая аркада приземистых пропорций, находится на подиуме. На втором этаже повторяются арки в тех же пропорциях. Верхний этаж с не большими арочными окнами, зрительно воспринимается как положительное явление в объемно-пространственной структуре на ряду с хорошо прорисованными арочными проемами.

Рисунок 2. Караван-Сарай Керман-Мешхед

На общей панораме Караван-сараяв можно отметить планировочные приемы с богатой фантазией. Практика строительства гражданских сооружений, в том числе и Караван-сараяв, дали множество планировочных решений, выступающих как классические примеры на территории Ирана. Многие Караван-сарайи как руинные, так и не утратившие первоначальный облик должны находиться, под охраной государственных властей, ибо они достояние Мировой архитектурной культуры.

Литература:

1. Каджар Чингиз. Каджары. Изд-во XXI. Баку: 2001.
2. Корф Ф., Барон. Воспоминания о Персии, 1834 – 1835,

3. Рауш фон Траубенберг П.А. Персия, география и статистика. 1898г.
4. Фатуллаев Ш.С. Градостроительство и архитектура столичных центров Ирана

N. Fatullayeva

**Karavan-Sarai of Iran on the road of the country
of the Kadjar era.
(Highway Bushir-Shiraz, Kerman-Meshkhed)**

Key words: Highway, Caravan-sarai, bazaars, city structure, yard building.

The caravan roads of the East are a unique phenomenon in the field of a large urban development sphere. The long journey of caravans, mainly along deserted roads, required certain areas for rest. On these sites, buildings or structures gradually appeared, which were the objects of the Caravan-saray and at the same time serious architectural and planning points.

N. Fətullayeva

**İranın Karavan-Sarayı Kadcar era vəvəni yolunda.
(Büşir-Şiraz, Kerman-Məşhəd)**

Açar sözlər: Magistral yol, Karvan-Saray, bazarlar, şəhər quruluşu, həyətyanı sahə.

Şərqi karvan yolları böyük şəhərsalma sahəsində bənzərsiz bir hadisədir. Karvanların uzun müddət səyahət etməsi, əsasən boş yollar boyunca, müəyyən yerlərin istirahət etməsini tələb edirdi. Bu yerlərdə, Karvan-Saray obyektləri olan və eyni zamanda ciddi memarlıq və planlaşdırma nöqtələri olan binalar və ya quruluşlar tədricən ortaya çıxdı.

İlham Qazızadə

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu
nigarqazizade@gmail.com

UOT: 7.091

AZƏRBAYCAN AKADEMİK DRAM TEATRINDA B.BREXTİN «ÜÇ QURUŞLUQ OPERA» PYESİNİN SƏHNƏ YOZUMU

Xülasə: Alman yazıçısı, incəsənət nəzəriyyəçisi, teatr və ictimai xadim Brext Berxoltun ilk əsəri olan «Ölmüş əsgər haqqında əfsanə» balladası onu şöhrətləndirir. Sonralar «Vall», «Gecə baraban döyüşü» və b. ekspressionizmlə aşılانmış polemika ruhlu pyeslərini qələmə alır. Almaniyada faşizm hakimiyyətə gələndən sonra İsveçrə, Daniya, İsveç, Finlandiyada mühacir həyatı keçirərkən «Sezuanadan olan xeyirxah adam», «Artur Uinun peşəsi», «Mamaşa Kuraj və onun uşaqları», «Qalileyin həyatı» və başqa pyeslərini yazıb, bədii yaradıcılığı boyu tamaşaçıda sərbəst inqilabi təfəkkür oyatmağa səy göstərən Brext məşhur teatrşünas T.Beselinin yazdığı kimi, «...O insanın heç də mənəvi oyanış anlarını rədd etməyərək, onu başqa yönəmə istiqamətləndirirdi. Onun məqsədi tamamilə başqadır – zəhmətkeş xalqı ədalətsiz həyata coşdurmaqdır. O insanları dünyanın maddi aləminin mövcud şəraitdə özlərini mənəvi baxımdan necə aparmaq barədə düşünməyə çağırırdı». Mühəribədən sonra vətəninə qayıdan sənətkar həyat yoldaşı aktrisa Beyqel ilə birlikdə «Berliner ansambl» teatrını yaradır.

Açar sözlər: tamaşaçı, dramaturq, rejissor, aktyor, pyes

Azərbaycan Akademik Dram Teatrının görkəmli alman yazıçısı və teatr nəzəriyyəçisi Bertold Brextin dramaturgiyasına müraciət etməkdə məqsədi bir tərəfdən onun yaradıcılığının əsas məfkurə yönəmi ilə tamaşaçılarımızı tanış etmək, digər tərəfdən isə sənətkarın özünəməxsus təhkiyə üslubunu teatrimızda həyata keçirməyə cəhd göstərmək idi. Məşhur teatrşünas T.Baçelis B.Brextin dramaturgiyasına məxsus məfkurə xüsusiyyətindən bəhs edərkən yazır: «...O (Brext-İ.T.) insanın heç də mənəvi oyanış anlarını rədd etməyərək, onu başqa yönəmə istiqamətləndirirdi. Onun məqsədi tamamilə başqadır-zəhmətkeş xalqı ədalətsiz həyata coşdurmaqdır. O insanları dünyanın maddi aləminin mövcud şəraitində yaşmağa deyil, bu şəraitdə özlərini mənəvi baxımdan necə aparmaq barədə düşünməyə çağırır».

Akademik teatr dramaturqun ideya və üslub xüsusiyyətlərini lazımi səviyyədə canlandırmaq məqsədi ilə «Üç quruluşluq opera» pyesinə səhnə

həlli vermək üçün alman rejissoru Karl Georq Kayzeri, rəssam Aksel Pefferkari dəvət etmişdir. Hər iki əcnəbi sənətkara yerli teatrın aktyoru P.Məlikov, bəstəkar A.Əzimov və baletmeyster P.Məmmədova yardımçı olmuşlar.

Həm rejissor, həm də rəssam Brext teatrının özünəməxsus səhnə ifadə üslubuna sadıq olaraq, tamaşanın metafora quruluşunun əsasında böyük səhnə dairəsini qeyri-adi məişət işığı ilə doldurulmasına diqqət yetirmişlər.

Məlum həqiqətdir ki, hər bir tamaşanın uğurlu ərsəyə gəlməsində əsas yük aktyorların üzərinə düşür. Bu baxımdan teatrın aktyor heyəti ona yad olan Brext teatrının oyun tərzini həyata keçirmək sahəsində sınaqdan yaxşı çıxdı. Onların ifadələrində vahid aparıcı ritm, plastik və ekssentrik oyun tərzini özünə büruzə verirdi. Brext teatrı mütəxəssislərin fikrincə, onun əsərlərinin səhnə təcəssümündə obrazlar ilk planda verilməli, onların taleləri şəffaflığı ilə nəzərə çarpmalıdır. Akademik teatrın da quruluşunda bu cəhət özünü göstərir, hətta aktyorların obrazlarına münasibətləri belə müəyyən mənada aşkarlanırdı.

Yaşadıqları mühitin iyrənc adət-ənənəsi istiqamətində pərvəriş tapan yalançı dilənçiləri, quldurları, oğruları sağlam həyat axarına geri qaytarmaq qeyri-mümkündür. Bu insanlar o dərəcədə əsl simalarını itiriblər ki, onların ah-nalələrinə heç kəs inanmır. Çirkab həyatın iyrəncliyini mənəviyyatlarına hopdurmuş əxlaqsız qadınlar özlərinin yaşadıklarını saxta gülüşləri ilə ört-basdır etməyə çalışırlar. Bu əzablı həyat tərzini yaşayanlar adi insan kimi ömür sürmək naminə min bir çirkablığa, bataqlığa düşər olurlar.

Tamaşa boyu dörd təbəqənin nümayəndələri nəzərə çarpır: quldurlar, oğrular xətti, əxlaqsız qadınlar xətti, dilənçilər xətti, polis məmurları, əsərin süjet xəttini müəyyənləşdirən bu xətlərin biri ön sıraya çıxarılır. Bu vasitə ilə digər xətlərin də qeyri-real görüşünə imkan yaranır. Forma və məzmunadakı bu qeyri-tənasüblük aktyor oyununda da aydın səciyyəsinə tapır. Əsas obrazlar sayılan Makxit (F.Poladov) və Palli (Ş.Yusupova) digər personajları birləşdirən əlaqə rolu oynayırlar. Aktrisa Ş.Yusupovanın Pallisi çirkaba bulaşmışların işıqlı aləmə layiq olan paç mücəssəməsidir. Hər iki ifaçının üzərinə hadisələrin dinamikasını cəmləşdirən vəzifə düşür. Ş.Yusupovanın Pallisi qaranlıq mühitin içərisində sağlam aləmə can atan adam təsiri bağışlayır. O ətrafdakılar ilə müqayisədə işıqlı sonluğun rəmzidir. Həm F.Poladov, həm də Ş.Yusupova tamaşa boyu obrazların xaraktercə dəyişilmə anlarını göstərməklə yanaşı, onların əsas məramlarının aşkarlanmasını büruzə çıxarırlar.

Çarəsizlikdən yaşadığı cəmiyyətin həyat məramlarına əməl etməyə məcbur olan Makxut öz gələcəyi barədə ciddi imkan quran zamanəsinin iş adamının stereotip timsalıdır. O banker olduqdan sonra çirkab yollarla qazandığı pulları «təmizləmək» arzusu ilə yaşayır. Makxut onu əhatə

edənlərlə açıq və gizli şəkildə mübarizə aparmağa məcburdur. Bu mübarizə fonunda Makxutun xaraktercə tamlığı, davranış sisteminin hansı məqamlarda doğru, ya da qeyri-döğru yolu aşkarlanır. Aktyorlardan Lusi (S.Quliyeva). Canatan Piçem (J.Nuriyev), Braun (K.Xudaverdiyev) kimi obrazların ifaçılarının oyunları Makxutun mürəkkəbliyinin bürüzə çıxmasında aparıcı vasitə roluna malikdirlər. Lakin bu obrazlar eyni dərəcədə üslub aydınlığı göstərə bilmirlər. Y.Nuriyevin Canatan Piçemi və Z.Atakişiyevanın Seliya Piçemisi əvvəlki iki ifaçıya (K.Xudaverdiyev və S.Quliyeva) nisbətdə ümumi ansambldan geri qalırdılar. Buna səbəb Y.Nuriyevin oyunundakı statistik, Z.Atakişiyevanın isə qroteskin lazımı tələbini ödəyə bilməməsi idi.

Quruluşun xoşagəlimli cəhətlərindən biri də səhnə ilə tamaşa zalı arasında müsbət xarakterli ünsiyyətin yaranmasıdır. Bu cəhətin yaranmasında aktyorlardan İ.Əhmədov, E.Ağahüseynoğlu, P.Əzimov, T.Adıgözəlov, P.Novruzov və başqalarının oyunları öz səmərəli təsirini göstərmişdir.

Tamaşada nəzərə çarpan müvəffəqiyyətli aktyor oyununun səviyyəsini aşağı salan cəhət ifaçıların vokal imkanlarının lazımi səviyyədə olmamasıdır. Bu nöqsanı musiqi mətnlərinin tərcüməsinin də (tərcüməçi B.Səmədoğludur) zəif olması daha da nəzərə çatdırırdı. Şübhəsiz, bu çatışmamazlığı aktyorların ilk dəfə belə halla rastlaşdırmalarıdır.

Quruluşun digər nöqsan cəhəti isə vaxt etibarı baxımdan uzun çəkməsidir. Azərbaycan tamaşaçısı üçün forma və məzmunca qeyri-adi əsərin bəzi epizodlarının həddən artıq uzun çəkməsi idi.

Nəzərə çarpan kiçik nöqsanlara baxmayaraq, tamaşaçılarımız üçün bu yönlü qavrama səviyyəsinə görə başqa səpkili intellekt tələb edən tamaşanın səhnəmizə yol tapması hər halda sevindirici amil kimi dəyərləndirilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev Kamal,. Üç saat Brextlə. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti. 1987, 26 iyun, № 26.
2. Azərbaycan teatr antologiyası. 2-ci cild. səh. 71.
3. БСЭ. 1971, е. 4, стр. 28.
4. Зингерман Б., О театре Брехта. «Театр», 1961, № 1, стр. 175.

I. Qazizadeh

Stage interpretation of B.Breht's play "Threepenny Opera" in the Azerbaijan Academic Drama Theatre

Key words: spectator, playwright, director, actor, play.

The ballad "The Myth of the Dead Soldier", the first work of the German writer, art critic, theater and public figure Bertolt Brecht, brought him fame. He then wrote "Ball", "Night Drums" and other plays that were subject to expressionism and had a spirit of discussion. When, after the coming of fascism to power in Germany, he lived the life of an emigrant in Switzerland, Denmark, Sweden, Finland, he wrote such plays as "The Good Person of Szechwan", "Arthur Wins Profession", "Mother Courage and Her Children", "Life Galileo" and other plays. Brecht, who throughout his creative life tried to awaken revolutionary thinking in the viewer, as the theater critic T.Beselini wrote "...without denying any moments of a persons moral awakening, he directed him in a different direction. It has a completely different purpose – to accustom working people to an unjust life. He encouraged people to think about how to act from a moral point of view in the current conditions of the material world. "Returning to his hometown after the war, the art critic creates the Berliner Ensemble theater with his wife, actress Beigel.

II. Газизаде

Сценическое толкование пьесы Б. Брехта «Трехгрошовая Опера» в Азербайджанском Академическом Драматическом Театре

Ключевые слова: зритель, драматург, режиссер, актер, пьеса.

Баллада «Миф о погибшем солдате», являющаяся первым произведением немецкого писателя, искусствоведа, театрального и общественного деятеля брехта Берхольта, принесла ему известность. Потом он пишет подвергшиеся экспрессионизму пьесы «Валл», «Барабаны и ночи» и пр., имеющие дух полемики. Когда после прихода фашизма к власти в Германии он проживал жизнь эмигранта в Швейцарии, Дании, Швеции, Финляндии, он написал такие пьесы, как «Добрый человек из сычуани», «профессия Артура Уина», «Мамаша Кураж и ее дети», «Жизнь Галилея» и прочие пьесы. Брехт, который в течение всей своей творческой жизни пытался пробудить в зрителе революционное мыш-

ление, как писал театровед Т.Беселини»... не отрицая никакие моменты нравственного пробуждения человека, направлял его и другое русло. У него совершенно другая цель – заставить трудовой народ привыкнуть к несправедливой жизни. Он призывал людей задуматься о том, вести себя с моральной точки зрения в имеющихся условиях материального мира».

Искусствовед, вернувшийся после войны на родину, вместе со своей женой, актрисой Бейгель, создает театр «Берлинер ансамбль».

Fazilə Abbasova

sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
ADMİU-nun Kino və Televiziya sənətləri kafedrası

UOT: 7.07-05

ADİL İSKƏNDƏROV AZƏRBAYCAN SƏHNƏSİNƏ YENİ RUH GƏTİRMİŞDİ...

Xülasə: O, 68 illik ömrünün 42 ilini sənətə bağladı. Kino və teatr səhnəsində özündən sonra məktəb qoydu. Azərbaycan səhnəsinə yeni ruh gətirdi. Bunun da nəticəsində onun quruluş verdiyi tamaşalar teatr tarixində əlamətdar hadisəyə çevrildi. Bu, unudulmaz sənətkar - Adil İskəndərovdur.

Aşar sözlər: teatr, səhnə, tamaşa, sənətkar, rejissor, aktyor, üslub

Adil İskəndərov 1919-cu il Mayın 5-də Gəncədə dünyaya göz açıb. Onun doğulduğu ildə gədim Gəncənin adı Yelizavetpol adlanırdı. Sənətkarın səhnəyə ilk marağı da doğma obasından başlamışdı. Məktəb illəri, yeniyetməlik və gənclik çağları ötən əsrin XX illərinə düşmüşdü.

Həmin dövrdə məktəblərdə, fəhlə klublarında “yeni” insanın yetişdirilməsi üçün təhsillə yanaşı, estetik tərbiyə vasitələrindən, o cümlədən, teatrdan da geniş istifadə olunurdu. Demək olar ki, bütün məktəblərdə dram dərnəkləri vardı.

Adil İskəndərov ilk səhnə fəaliyyətinə elə oxuduğu məktəbdə başlamış, sonrakı illərdə isə işçi klublarındakı dram dərnəklərinə üz tutmuşdu. XX illərin sonu isə Bakıya gəlib teatr texnikumuna daxil olmuşdu.

Texnikumu bitirən kimi də Moskvada Lunaçarski adına Dövlət Teatr İnstitutunda təhsilini davam etdirmişdi. Buradakı teatr mühiti, müəllimləri, təcrübə keçdiyi Moskva Akademik Dram Teatrı, Vaxtanqov adına Teatr onun bir sənətkar kimi formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edib.

O, bu səhnə ocağından çox şey öyrənib, mənimsəyib. Amma yaradıcılığında heç zaman onları təqlid etməyib, yamsılamayıb, öz üslubunu, Adil İskəndərov teatrını yaradıb.

Onun haqqında qələmə alınmış xatirələrdən görünür ki, ruhunda həmişə bahar ovqatı yaşadan Adil İskəndərov həm olduqca ağır təbiətli, həm də son dərəcə özünəməxsus zarafatları, atmacaları ilə ətrafdakılara xoş təsir bağışlayan bir şəxsiyyət olub.

Həmkarları həmişə ona “Ədil müəllim” deyər müraciət edərtilər. Bu zabitəli insanla təmas qurmaq, dostluq etmək o qədər də asan deyildi. Yaxın

dostları deyirdilər ki, Adil müəllimə yaxınlaşmağı bacarsan, ondan aralanmaq müşkülə dönürdü. Köhnə kişilərdən idi. Onun bu təbiəti yaratdığı filmlərdə də öz əksini tapıb.

O qədər yumorlu, o qədər təbii, səmimi və təsiredici aktyor idi ki, hətta yaratdığı mənfi obrazlardan belə tamaşaçıya müsbət emosiyalar gəlirdi.

Bu səbəbdən də onun can verdiyi bütün surətlər sevilirdi, yadda qalırdı. Bu, hər sənətkara xas olan xoşbəxtlik, bəlkə də sənət uğuru deyil ki, adı çəkilən kimi göz önündə onun yaratdığı obrazlar sıraya düzülün.

Gənc baş rejissorun ilk işi Səməd Vurğunun “Vaqif” dramı olub. Bu tamaşa Akademik Milli Dram Teatrının yaradıcılıq həyatında ən uğurlu tamaşalarından biridir, min dəfədən çox oynalanıb.

Azərbaycan kinosu tarixində ən böyük uğur qazanan filmlər məhz Adil İskəndərovun “Azərbaycanfilm” kinostudiyasına rəhbərliyi dövründə çəkilib. Rejissor “Əhməd haradadır?” adlı bədii filmi çəkərək, kino tariximizə qiymətli töhfəsini verib. Bu böyük sənətkar “Axıncı aşırım”, “Dərviş Parisi partladır”, “Qanun naminə”, “Arxadan vurulan zərbə” filmlərində yaratdığı obrazlarla adını kino tarixinə qızıl hərflərlə yazıb.

Adil İskəndərov 1936-cı ildən başlayaraq, ömrünün sonuna kimi pedaqoji fəaliyyət göstərüb. Əvvəl teatr məktəbində, sonra isə Azərbaycan Teatr İnstitutunda (indiki Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti) aktyor və rejissor sənəti fənlərindən dərs deyib.

Görkəmli kino xadimi Adil İskəndərovun 100 illik yubileyi ölkədə layiqincə geyd olundu.

Elm, təhsil və mədəniyyət ocaqlarında bu görkəmli şəxsiyyətin xatirəsinə həsr olunan tədbirlər keçirildi. Hamının inamla “Ədil” deyə müraciət etdiyi, əvəzində “Buyur, qadam” – cavab aldığı Adil İskəndərov Azərbaycan teatrının və kinosunun xoşbəxt sənətkarlarındanıdır. Bu xoşbəxtlik bəzən zamanın sərt küləkləri ilə rastlaşanda da böyük sənətkar sənət naminə ona verilən iztirablara mətanətlə dözürdü. 68 illik bir ömür yaşamış Adil İskəndərovu bu gün Azərbaycanda tanımayan çətin tapılar.

Geniş tamaşaçı kütləsi indiki nəsil onu ən çox kino aktyoru kimi tanıyır, hər dəfə də bu böyük sənətkarın televiziya ekranlarında nümayiş olunan filmlərdə Rosselini (“Uzaq sahillərdə”), Kərbəlayi (“Axıncı aşırım”), Kamilov (“Ganun naminə”), Hətəmxan ağa (“Dərviş Parisi partladır”) və başqa bu səpgili rollarına baxanda böyük estetik zövq alır, onun əvəzsiz ifaçılıq məharəti ilə üzləşirlər.

Amma bu rollar, aktyorluq sənəti Adil İskəndərovun Azərbaycan İncəsənəti üçün etdiyi işlərin onda biri, bəlkə ondan da az bir hissəsidir. Çünki, Adil İskəndərovun adı çəkiləndə mütəxəssislər ilk növbədə Azərbaycan Milli Dram Teatrının böyük və şərəfli bir dövrünü xatırlayırlar. Bu səhnə ocağına başçılıq edəne kimi o, müəyyən hazırlıq mərhələsi keçmişdi.

Adil İskəndərov Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında müstəqil rejissor kimi hazırladığı ilk işində-Aleksandr Korneyçukin “Platon Krecet” əsərinin tamaşasında azad təxəyyülün nişanələrini vermişdi. Əsər görkəmli sənətkarlar - Ülvi Rəcəb və Mustafa Mərdanov tərəfindən təqdim olunmuşdu.

Pyesdəki əhvalatlar Azərbaycana köçürülmüş, əsərdəki qəhrəmanlar milli adlarla adlandırılmışdı. Baş qəhrəman Platon Krecetin adı və soyadı “Polad Qartal”la əvəzlənmişdi. Əsər bu adla tamaşaçılara təqdim olunmuş və böyük uğur qazanmışdı.

“Polat Qartal”dan sonra rejissor Mirzə İbrahimovun “Həyat” pyesi üzərində işlədi. Məlum olduğu kimi “Həyat” Mirzə müəllimin ilk dram əsəri idi. O zaman gənc yazıçı səhnə qanunlarının tələblərini elə də dərindən bilmirdi. Amma bəxti gətirmişdi, çünki əsər

Adil İskəndərova həvalə olunmuşdu.

“Həyat” pyesi rejissorda başqa bir cəhəti - dramaturqla işləmək bacarığını üzə çıxardı. Bundan sonra gənc dramaturq Cabbar Məcnunbəyovun “Yanar dəre” əsərini uğurla tamaşaya hazırlayan A. İskəndərov 1938-ci ilin May ayında Dram Teatrına baş rejissor təyin olundu.

Gənc baş rejissorun ilk işi isə Səməd Vurğunun “Vaqif” dramı oldu. “Vaqif” A.İskəndərovun yaradıcılıq istedadının zənginliyini, təxəyyül genişliyini, müəlliflə işləmək məharətini üzə çıxardı. Bu tamaşa Akademik Milli Dram Teatrının yaradıcılıq həyatında ən uğurlu tamaşalardan biridir, min dəfədən çox oynalanmışdır.

“Vaqif” teatra təqdim olunanda kiçik bir əsər idi, amma rejissorla dramaturqun birgə səyi nəticəsində monumental bir tamaşa alındı. “Vaqif” tamaşası əslində A.İskəndərovun, onun şəxsinə Milli Dram Teatrının 1960-cı ilə kimi olan üslubunu müəyyənləşdirdi. Bu üslub isə monumentalizm, əzəmətli tamaşalar silsiləsi demək idi.

Adil İskəndərov bu üsluba xas öz aktyorlarını yetişdirir, əvvəllər yaradıcılığa başlayan aktyorların bir çoxunu isə bu üsluba uyğunlaşdırırdı. Sonralar adlı-sanlı aktyorlar kimi yetişən Ələskər Ələkbərov, Rza Əfqanlı, Həsənağa Salayev, Hökümə Qurbanova, Leyla Bədirbəyli, Nəcibə Məlikova və digər bu səpgili aktyorlar Adil İskəndərov məktəbinin yetirmələri adlanırdı.

Adil İskəndərovun hazırladığı tamaşalara bilet tapmaq çətin idi. Bu monumental əsərlərin sırasında neçə-neçə gənc dramaturqların əsərləri var idi. A. İskəndərovun böyüklüyü onda idi ki, bu gənc dramaturqların istedadını görür və onları istiqamətləndirirdi. Səməd Vurğun və Mirzə İbrahimovla yanaşı, Sabit Rəhman, Mehdi Hüseyn, İlyas Əfəndiyev, Ənvər Məmmədخانlı, Ceyhun Məcnunbəyov, Zeynal Xəlil, İslam Səfərli və digərlərinin dramaturq kimi püxtələşməsində onun zəhməti az deyil.

Milli dramaturgiyamızın yeni nümunələri olan “Fərhad və Şirin”, “Toy”, “İşıqlı yollar”, “Dumanlı Təbriz”, “Xoşbəxtlər”, “Nişanlı giz”, “Nizami”, “Cavanşir” kimi əsərlər xalqımızın istilaçılara qarşı mübarizəsindən, qəhrəmanlıq tarixindən, eyni zamanda həyatdakı naqisliklərin islahı yollarından bəhs edir, bir tərəfdən tamaşaçılarda milli özünüdərk gücləndirir, digər tərəfdən cəmiyyətdəki yalançılığa, insan xislətindəki təkəbbürə, lovğalığa və digər mənəvi çatışmamazlıqlara qarşı ikrah hissi oyadırdı.

Adil İskəndərov yeni dramaturqlar nəsli yetişdirməklə bərabər, Azərbaycan və dünya klassikasına da biganə deyildi. Onun teatrda baş rejissor və bədii rəhbər olduğu dövrdə

“Hacı Qara”., “Lənkəran xanın vəziri”, “Ölülər”, “Aydın”, “Sevil”, “Yaşar”, “Od gəlini”, “Dağılan tifaq” və digər əsərlər uğurla tamaşaya qoyulurdu.

Dünya dramaturgiyasından isə V. Şekspirin “Otello”, “On ikinci gecə”, K. Qaldoninin “Mehmanxana sahibəsi”, Lope de Veganın “Sevilya ulduzu”, A.Ostrovskinin “Günahsız müqəssirlər” kimi klassik əsərlər uğurla səhnələşdirildi.

Bu əsərlərin bir qismini o, özü, digərlərini isə onunla birlikdə çalışan rejissorlar Ələskər Şərifov, Mehdi Məmmədov, Əliheydər Ələkbərov, Səttar Turabov, Tofiq Kazimov hazırlayırdı. Gözəl təşkilatçı olan Adil İskəndərovun geniş ürəyi vardı. O, teatrda çalışan hər bir rejissor üçün geniş imkanlar yaradır, lazım gəldikdə isə məsləhətlərini əsirgəməirdi.

Adil İskəndərovun baş rejissor işlədiyi dövrdə Azərbaycan Dövlət Dram Teatrı o zaman Sovet məkanında sayılıb-seçilən teatrlardan idi. Onun vaxtında teatrın Moskvaya qastrolu zamanı tamaşalar orada çalışan mütəxəssislər tərəfindən maraqla qarşılanırdı.

Qastrollar zamanı Səməd Vurğunun “Vaqif”, “Fərhad və Şirin”, V.Şekspirin “Otello”, “On ikinci gecə”, A.Ostrovskinin “Tufan”, C.Cabbarlının “Almaz” və başqa əsərlər Moskvanın teatr ictimaiyyəti, mütəxəssislər tərəfindən yüksək dəyərləndirilib, paytaxt mətbuatında, incəsənətə, teatra dair çıxan jurnallarda nümunəvi əsərlər kimi təhlil olunub.

Adil İskəndərovun Azərbaycan teatrının gələcəyi də narahat edirdi. O, 1936-cı ildən başlayaraq, ömrünün sonuna kimi pedaqoji fəaliyyət göstərüb. Öz tələbələri içərisindən ən yaxşılarını seçib teatra gətirirdi. Lakin görkəmli pedaqoq bununla kifayətlənmirdi.

Dram Teatrında, sonralar “Azərbaycanfilm” kinostudiyasında işləyəndə, orada aktyorluq studiyaları açaraq ali təhsil almağa imkanı olmayan gəncləri seçib, onları səhnə və kino sənətimiz üçün hazırlayırdı.

1960-cı ildə artıq özünün məktəbini yaratmış, SSRİ məkanında sayılıb-seçilən rejissorlardan olan Adil İskəndərov Dram teatrının rəhbərliyindən uzaqlaşdırıldı. Lakin çox keçmədi ki “Azərbaycanfilm”

kinostudiyasına başçılıq etməyə başladı. Kadrları yaxşı tanımağı, geniş dünyagörüşü, təşkilatçılığı burada da istedadlı və təcrübəli sənətkarın köməyinə gəldi.

Bəzən ədəbi yaradıcılıq sahəsində də qələm çalırdı. Yazdığı pyeslər Gənc Tamaşaçıları Teatrında, Musiqili Komediya Teatrında tamaşaya qoyulub, radioda səsləndirilib.

Adil İskəndərov 1978-ci ildə dünyasını dəyişib.

Adil İskəndərov zamanının ən yüksək mükafatlarını – SSRİ xalq artisti adını, SSRİ Dövlət mükafatını, SSRİ məkanında keçirilən kino-festivalda “Ən yaxşı kişi roluna görə” mükafatı alıb, onlarla orden və medala layiq görülüb. Lakin onun ən böyük mükafatı ümumxalq sevgisi, özünün yaratdığı üslub, teatr məktəbidir. Adil İskəndərovun üslub və ənənələrindən öyrənmək, bəhrələnmək hər zaman zəruridir.

Ədəbiyyat:

1. Ağamirov Əhməd haradadır? “Kommunist qəzeti”; 4 Noyabr 1964-cü il
2. Cəfərov C., Azərbaycan Teatrı. Bakı-1974
3. İskəndərov A., Jdyom vas, molodyoj, Baku-1966
4. İskəndərov A., Məsul vəzifələr qarşısında. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. Yanvar, 1971-ci il
5. Kazımzadə A., Azərbaycan kinosu. Bakı-2003
6. Qaraqızı U., Azərbaycan filmlərinin yaranma tarixindən. I kitab, Bakı-2006
7. Minkeviç D., Adil İskenderov, Baku-1964
8. Məmmədov C., Adil İskəndərov, Bakı – 1949
9. Səmədov Ə., Əhməd haradadır? “Sovet kəndi” qəzeti- 11 Noyabr 1964-cü il.
10. Vəliyev Ə., Teatr səhnəmiz: dünən, bu gün, sabah. Bakı - 2005

F. Abbasova

Adil Iskandarov brought a new spirit to the Azerbaijani stage ...

Keywords: theater, stage, performance, artist, director, actor, style

Isgandarov spent his childhood and youth in his hometown of Ganja. The rich cultural environment of this city formed a different food inside it. His strong passion for theater brought him to the Theater College. Then the

Moscow State Institute of Theater Arts named after AV Lunacharsky ... Art practice took place at the Moscow Bedaye Theater.

It was no coincidence that Adil Muallim's passion for theater did not arise. Theater has long existed in Azerbaijan as an art. Giant actors and directors began to grow up in our theaters. Adil Isgandarov joined this movement and decided to dedicate his whole life to it in order to contribute to our national theater. And he fulfilled with great honor such an important mission as the establishment of his own theater school.

During the years of Adil Isgandarov's work in this theater, his activity expanded significantly. Actors of that time remember that the most talented actors were invited to the theater stage, the most beautiful works were staged. It was a great honor to work here. The works staged were distinguished by their monumentality. A very interesting repertoire was prepared. "Khanlar", "Farhad and Shirin", "Aydin", "In 1905", "Foggy Tabriz", "Morning of the East", "Othello", "In Turkey" and others. the performances were the stage productions of that period with great interest.

Adil Iskandarov died on September 18, 1978 in Baku. He was buried in the Alley of Honor in Baku

Ф. Аббасова

Адилъ Искандаров привнес новый дух на азербайджанскую сцену ...

Ключевые слова: театр, сцена, перформанс, художник, режиссер, актер, стиль.

Адилъ Искандаров провел детство и юность в своем родном городе Гянджа. Богатая культурная среда этого города сформировала внутри него различную пищу. Сильная страсть к театру привела его в Театральное училище. Потом Московский государственный институт театрального искусства имени А.В. Луначарского ... Художественная практика прошла в московском театре Бедае.

Страсть Адиля Муаллима к театру зародилась не случайно. В Азербайджане театр издавна существует как искусство. В наших театрах стали вырастать гигантские актеры и режиссеры. Адиль Искандаров присоединился к этому движению и решил посвятить ему всю свою жизнь, чтобы внести свой вклад в наш национальный театр. И он с честью выполнил такую важную миссию, как создал новый театр.

За годы работы Адиля Искандарова в этом театре его деятельность значительно расширилась. Актеры того времени помнят, что на

сцену театра приглашались самые талантливые актеры, ставились самые красивые произведения. Работать здесь было большой честью. Поставленные работы отличались монументальностью. Подготовлен очень интересный репертуар. «Ханлар», «Фархад и Ширин», «Айдын», «В 1905 году», «Туманный Тебриз», «Утро Востока», «Отелло», «В Турции» и другие. Спектакли были самыми популярными пьесами того времени изданием собственной театральной школы.

Нам всегда дорога и родна память об этом могучем художнике, 42 года из 68-летнего посвятившего искусству.

Pərvanə İbrahimova

AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutu
parvanaibrahimova81@gmail.com

UOT: 316.7

XIX-XX ƏSRLƏRDƏ AZƏRBAYCANDA MƏDƏNİ FİKİR

Xülasə: Bu məqalədə XIX-XX ci əsirlərdə maarifçilərimizin Azərbaycan millətinin elmi inkişafında, mədəni maariflənməsindəki rolu vurğulanmışdır. H.Zərdabi, M.F.Axundov, A.Bakıxanov. Mədəniyyət, mədəni fikrin, kulturologiyanın inkişafı.

Açar sözlər: mədəniyyət, incəsənət, mədəni fikir, inkişaf, maarifçilərimiz, H.Zərdabi, M.F. Axundov, A.Bakıxanov.

Mədəniyyətin ilk tarixi tipi mifalogiyadır. Mif dünyanın yaranması, təbiət hadisələri, ilahi varlıq, bütövlükdə mövcudat haqqında fantastik təsəvvürlərin ibtidai səviyyəsindən ibarət dünya görüşü formasıdır. Mədəniyyət anlayışının latın dilindən tərcüməsi culture-becərmək, bəsləmək, yaxşılaşdırmaq deməkdir. Bu sözün ilkin mənası-torpağın becərilməsi, əkinçilik, torpağın işlənməsi idi. Tədricən insanların fəaliyyət dairəsi genişləndi və “mədəniyyət” sözü daha geniş bir mənə daşımaya başladı: maarifçilik, savad, tərbiyə.

Mədəniyyət-insan fəaliyyətinin məhsuludur. Bu fikir mədəniyyətin mahiyyətini tam olaraq açır.

Mədəniyyət-əvvəlki nəsillərin yaradaraq gələcəyə ötürdüyü bizim həyatımızın əsaslarını müəyyən edən sosial təcrübə və mənəvi irsdir.

Mədəniyyət-təbii mühitə cəmiyyətin uyğunlaşması vasitəsidir.

Mədəniyyət-mədəni institutlar səviyyəsində kitabxana, klub, teatr, muzey, ali təhsil müəssisələri və s. kimi anlaşılır.

Mədəniyyət-insan və cəmiyyətin inkişafının müasir səviyyəsi, insanın yaratdığı və nəsildən nəsilə ötürdüyü, maddi və mənəvi dəyərlərdir.

Maddi mədəniyyət-ilk əmək alətlərindən tutmuş bütün fiziki əməyin və fəaliyyətin nəticələrini özündə əks etdirən məhsullar, artefaktlar maddi mədəniyyəti təşkil edir.

Bütün mənəvi dəyərlər maddi obyektlər vasitələri ilə ifadə olunur. Məs: musiqi ifa alətində, rəsm tabloda, bilik kitabda təcəssüm tapır və s. və ya əksinə, maddi mədəniyyət mənəvi tərəflərsiz qeyri-mümkündür.

Mənəvi mədəniyyət-bütöv bəşər mədəniyyətinin hissəsi olmaqla, bəşəriyyətin mənəvi təcrübəsinin, insanın şəxsiyyət kimi inkişafını təmin edən intellektual və mənəvi fəaliyyətinin və onun nəticələrinin məcmusudur.

Kütləvi mədəniyyət-boyuk həcmdə istehsal olunan ümumdünya istehlak elementlərinin məcmusu kimi şərh edilir. Bu gündəlik həyat mədəniyyətidir. Onun məzmununu müasir sənaye istehsalının-kino, televiziya, kitab, qəzet, jurnal, idman, turizim və s. məhsulları təşkil edir.

Mədəniyyətşünaslıq yeni bir elm kimi bütövlükdə mədəniyyəti və ayrı-ayrı mədəniyyət hadisələrin (maddi, mənəvi, məişət, din, ailə və s.) araşdırır. Mədəniyyətşünaslıq mədəniyyətin yaranması, inkişafı və tətbiqi haqqında elmdir.

XX əsrdə bir fənn kimi formalaşmış kultralogiya humanitar elmlər sisteminə daxil olub, mədəniyyəti bütöv sistem kimi onun çoxşəkilliyini, qarşılıqlı əlaqəsini, mədəni yaradıcılığın tiplərini, mədəniyyətin strukturu və funksiyalarını, sosial həyatda və insan məişətində mədəniyyətin təzahürlərini, inkişaf qanunauyğunluqlarını öyrənir.

Məlumdur ki, XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərində Qərbi Avropadan maarifçilik hərəkatı bütün dünyaya yayılaraq tarixə agıl, tərəqqi, milli mədəniyyətlərin inkişafı mərhələsi kimi daxil oldu. İctimai-siyasi, sosial-iqtisadi mahiyyət kəsb edən maarifçilik öz fəaliyyətində, elmi-nəzəri fikrin ideya təsir gücünə arxalanırdı. XIX əsrdən başlayaraq bu hərəkat Azərbaycan ədəbi-ictimai fikrinə də sirayət etmiş, ilkin olaraq A.Bakıxanov, M.Ş.Vəzəh, İ.Qutqaşanlı, Q.Zakirin yaradıcılığında öz rüşeymlərini gəsdərmiş, sonra isə M.F.Axundzadənin yaradıcılığında sistemə salınaraq inkişaf etdirilmişdir.

XIX əsrdə olan bütün müharibələr, parçalanmalar Azərbaycan İqtisadiyyatı kimi mədəniyyəti və mənəviyyatına da təsir etmişdir. Azərbaycanın həm maddi həm də mənəvi mədəniyyəti talan edilib parçalanmışdır. XIX əsrin 50-60-cı illərindən sonra Azərbaycanda Rusiyanın təsiri ilə kapitalizmin inkişafı dövrü hesab edilir. Bu Azərbaycanın XIX əsrdə III inkişaf dövrü də adlanır. Azərbaycanda Kapitalizmin inkişafına Rusiya ilə bərabər xarici qərb kapitalistləri də maraq göstərirdilər. Çünki Azərbaycan zəngin iqlimə, təbii sərvətlərə malik idi.

Azərbaycan maarifçiləri vətənpərvərlik, azadlıq ideyalarını təbliğ edir, vbtütün insanların maariflənməsinin zəruriyilini irəli sürürdülər. Azərbaycan ziyalıları hiss edirdilər ki, mədəniyyət, maarif, tərəqqi əsasları üzərində yenidən qurulmalıdır. Onlar kütlələr arasında maarifçiliyi yaymaga özlərinə borc bilir, bu məqsədlə məktəblər açırdılar. Mədəniyyət, elm və maariflənmənin dövr maarifçilərinin əsas devizi idi. Bu dövrdə Azərbaycan maarifçilərinin əsərlərində fanatizmə qarşı mübarizə, elmə, maarifə yiyələnmə, Avropa mədəniyyətini mənimsəmə ideyaları tərənnüm edilirdi. Onların fikrincə xalq feodal zülmündən ancaq maariflənmə yolu ilə azad ola bilər. Onlar gənclərə elmə yiyələnməyi tövsiyə edirdilər.

XIX əsrdə azərbaycançılıq görüşlərilə Azərbaycan cəmiyyətində əsaslı dönüş yaradan ziyalılardan biri Həsən bəy Zərdabi idi. XIX əsrdə islam

ideologiyasının mövgeyi möhkəm olsada, sonralar o öz yerini türkçülük və azərbaycançılığa verdi. Lakin bu milli ideyalar islamı inkar etmədi, əksinə, ona ozlərinin tərkib hissəsi kimi baxdılar. Azərbaycan milli ideologiyasının nəzəri və əməli yaradıcılarından biri olan H.Zərdabi yazırdı ki, dil kimi din də millətin sütunlarından birini təşkil edir.

Azərbaycan ziyalıları öz maarifçilik ideyalarını ənənəvi metod kimi şerhlərlə yanaşı mətbuat, teatr kimi müasir ideyalar vasitəsindən də istifadə edirdilər. Həsən bəy Zərdabi milli mətbuatımızı yaratmaq üçün üç il ərzində məqsədyönlü şəkildə fəaliyyət göstərmiş, İstanbuldan ərəbcə mətbəə hərfləri (şriftləri), Tiflisdən və başqa şəhərlərdən mətbəə avadanlıqları alıb gətirmiş, uzun yazışmalardan sonra 1875-ci il iyulun 22-də Bakıda “Əkinçi” qəzetinin birinci nömrəsini çap etdirmişdi. 1875-1877-ci illər ərzində “Əkinçi” “qəzetinin 56 nömrəsi çapdan çıxdı. Ana dilində çap olunan “Əkinçi” qəzeti hətta qərb ölkələrində də tanınırdı. H.Zərdabi geniş xalq kütlələrinə müraciət etməyin arzusunu aydın ifadə olunduğu xalq danışığına yaxın, sadə dildə “Əkinçi” qəzetindən istifadə edirdi. XIX əsrin sonlarına doğru “Əkinçi” qəzetinin simasında milli mətbuatımızın yaranması ilə maarifçilik və milli özünüdərk prosesinin yeni mərhələsi başlanır. “Əkinçi” qəzetinin əsasını qoyduğu milli mətbuat sonralar digər ziyalılarımız tərəfindən davam etdirildi. 1879-cu ildə Tiflisdə Səid Əfəndi Ünsizadənin redaktorluğu ilə “Ziya” adlı həftəlik qəzet çap olunmaya başladı. Səid Ünsizadənin qardaşı Cəlal Ünsizadə Tiflisdə 1883-cü ildən etibarən “Kəşkül” qəzetini nəşr etdirdi. “Kəşkül” “Əkinçi”nin yolunu davam etdirirdi. Qəzet demokratik və maarifçi ideyaları yaymaqla qalmır, milli və mədəni inkişafımızın yollarını da göstərməyə çalışırdı. Təsədüfi deyil ki, “Azərbaycan milləti” ifadəsini ilk dəfə bu qəzet işlətmişdi. Bu ifadənin çox böyük əhəmiyyəti var idi. Çünki ruslar bütün azərbaycanlıları “müsəlman” və ya “tatar” adlandırırdılar. Bu da, öz növbəsində əhali arasında öz milli mənsubiyyətini anlamaqda çətinlik yaradırdı.

“Əkinçi” məktəbində milli mədəniyyətimiz üçün həyati önəm kəsb edən ikinci bir hadisə də baş verir. H. Zərdabi və Nəcəf Bəy Vəzirovun təşəbbüsü ilə Mirzə Fətəli Axundzadənin “Sərgüzəşti-vəzir-i-xani-Lənkaran” komediyası tamaşaya qoyuldu, bununlada müasir Azərbaycan teatrının təməli qoyulur və buda milli ruhun, düşüncənin daha da kütləviləşməsinə səbəb olur. Sonrakı illərdə Bakı teatr həvəskarları qrupunun peşəkar aktyorlar truppasına çevrildi. Buna görə görkəmli xeyriyyəçi və sahibkar, xalqımızın tərəqqisi yolunda böyük xidmətlər göstərdiyinə görə “millət atası” adını qazanmış Hacı Zeynalabdin Tagıyev 1883-cü ildə Bakıda ilk teatr binası tikdirmişdir. H.Zərdabinin çağdaşlarından başlıca üstünlüyü o idiki, milli ideyaları ortaya qoymaq üçün daha əlverişli bir vasitəni-mətbuatı seçməsi idi. Mətbuat xalqın kütləvi şəkildə maariflənməsi, türk millətinin oyanışı, milli və dini ideyasının yayılması baxımından çox önəmli idi. Ən

vacib məqam odur ki, "Əkinçi"nin dövründə köhnəpərəstlərə qarşı bütöv bir yenipərəstlər cəbhəsi yarandı. Artıq Azərbaycan ziyalıları tək-tək (A.A.Bakıxanov, M.Ş.Vazeh, M.F.Axundzadə və b. kimi) deyil, bir mövqedən mübarizə aparmışlar. Bu baxımdan Zərdabi yalnız milli mətbuatın banisi deyil, o həm də, milli ideologiya əsasında 1918-ci ildə yaranan Azərbaycan Cümhuriyyətinin qurucularının ideoloqu olmuşdur.

Azərbaycanda ilk qadın xeyriyyə cəmiyyəti 1908-ci ildə yaranmışdır. Bu qadın təşkilatının yaradılmasının təşəbbüsçüsü Azərbaycanın görkəmli ictimai xadimi Həsən bəy Zərdabinin xanımı Hənifə Məlikova olmuşdur. Zadəgan ailəsində böyümüş, ömründə heç bir çətinliklə qarşılaşmayan Hənifə xanım xalqın maarifləndirilməsi yolunda olmanın əziyyətlərə qatlaşmış, öz mənzilində uşaqlara dərs demiş, rus nəgillərindən tərcümələr edərək onlara danışmışdır: O, ev-ev gəzib qadınlara tikmək, yazıb-oxumaq öyrətmiş, onların hüquqları uğrunda mübarizə aparmışdır. Uşaqları peyvənd etmiş, Zərdab bölgəsində onlarla insanı ömürlük kor olmaqdan xilas etmişdir.

Bədii fikrin həm tam müstəqil, xalis milli realist təfəkkür mədəniyyətinin ümumi sistemindən kənara çıxaraq, daha böyük genişliyə qədəm qoyması XIX əsrin ikinci yarısına təsadüf edir. Azərbaycançılıq ideologiyasının formalaşmasında A.A.Bakıxanovun da elmi və bədii yaradıcılığı mühüm rol oynamışdır. A.Bakıxanovun əsərləri obyektivliyi, milli ruhu ilə fərqlənmiş və özündən sonrakı yaradıcı nəsillərə dəyərli azərbaycançılıq irsi qoymuşdur. Bakıxanovun "Gülüstanı-İrəm" əsəri Azərbaycan xalqının tarixinə həsr olunmuş ilk böyük tədqiqat əsəridir. Azərbaycanda ictimai fikrin, elmi mədəniyyətin xüsusilə, tarix elminin inkişafında bu əsərin müstəsna əhəmiyyəti olmuşdur. Bakıxanov elmin mədəniyyətin ən müxtəlif sahələrinə aid zəngin bir irs yaradıb. Xalqın həyatında əsaslı dəyişikliklərə yol açmış maarifçilik ideyalarının bərqərar olmasında onun mühüm xidmətləri var. Azərbaycanın tarixi keçmişinin müasir dünya elmi səviyyəsində yeni, sistemli tətqiqi mərhələsi Bakıxanovun adı ilə sıx bağlıdır. Bakıxanov xalqlar arasında qarşılıqlı mədəni əlaqələrin getdikcə genişlənməsinə böyük əhəmiyyət vermişdir. Təsədüfi deyildir ki, bu meyl M.F.Axundzadə, S.Ə.Şirvani, Abbas Səhhət və başqa klassiklərin əsərlərində dahada güclənmişdir. Bakıxanov yaradıcılığındakı ziddiyyətlərə baxmayaraq, mütərəqqi yol tutmuş və həmişə xalqın tərəfində olmuşdur.

XIX əsrdə Azərbaycan mədəniyyətinin, azərbaycançılıq milli ideyasının inkişafında mühüm xidməti olan nəhəng şəxsiyyətlərdən biri M.F.Axundzadədir. O, yeni Avropa tipli ədəbiyyatın dram, bədii nəsr, ədəbi tənqid, publisistika kimi janrlarını anadilli ədəbiyyatımıza daxil etməklə, xalqa canlı ünsiyyətin yeni metodlarını tapır və xalqını zamanın ruhunda düşünməyə, fəaliyyət gösdərməyə səsləyirdi. Axundzadə öz komediyalarında milli həyatımızın gerçəkliklərini, adət-ənənələrini, ictimai davranış

normalarını güzgü kimi əks etdirir, bu həyatın gerilikçi tərəflərini tənqid etməkdən çəkinmir, xalqa şirin yalanlar söyləməkdənsə, əsil maarifləndirmə, acı gerçəkləri göstərmək yolunu tuturdu.

Başda Azərbaycan xalqı olmaqla, bütün türk-müsəlman xalqlarının dünya sivilizasiyasının müasir dəyərlərinə qovuşmaq məqsədi ilə latın qrafikalı yeni əlifba ugrunda sonradan geniş vüsət tapmış hərəkatını da məhz Axundov başlamışdı. Elm və təhsil vasitəsi ilə mədəniləşmək, xalqa məxsus elmi və ədəbi irsi mühafizə etməyi bacarmaq, tərəqqiyə mane olan hər şeyə qarşı amansız mübarizə aparmaq M.Fətəlini daim düşündürən, qaygılandırان məsələlər olmuşdur. Elə buna görə də o, əlifbanı dəyişməyi bu yolda atılan ən vacib amillərdən biri sayırdı. O, sağlığında nə qədər çalışsada bunu həyata keçirə bilmir. Onun vəfatından illər sonra arzusu yerinə yetirilir. Yeni əlifba haqqında ideyası ancaq Sovetlər Birliyi dönməində vətənpərvər ziyalıların dəstəyi ilə həyata keçdi. Azərbaycan dili Azərbaycan Respublikasının dövlət dili elan olundu, dövlətimiz ikinci dəfə müstəqilliyini qazandıqdan sonra isə özümüzün əlifbamız formalaşdı. Qeyd edək ki, H. Əliyevin 2 avqust 2001-ci ildə verdiyi fərmanla Azərbaycan dili və əlifbası günü təsis edildi və 2 avqust Azərbaycan dili və əlifbası günü kimi tarixə yazıldı. M. F. Axundzadə maarifçilik və demokratik baxışlarını 1857-ci ildə yazmış olduğu “Aldanmış kəvakib” povestində və 1860-cı ildə yazmış olduğu “Kəmalüddövlə məktubları” fəlsəfi traktatında geniş şəkildə əks etdirmişdir. Əsərdən aydın olur ki, şəhzadələr ölkələrində hökm sürən ağır vəziyyətlə barışa bilmir, ölkələrinin mədəni geriliyinə acıyır, düşmüş olduqları fəlakətlərdən xilas olmaq üçün yollar axtarırlar. M.F.Axundzadə öz əsəri üçün iki şahzadə (Kəmalüddövlə və Cəlalüddövlə timsalında) obrazı düşünərkən onların öz ölkələrində hökm sürən ədalətsizlikləri aradan qaldırmaq məqamında təsvir edərək artıq dünya maarifçilərinin ümumbəşəri prinsiplərindən çıxış edirdi. Həmçinin əsərdə dini dünyagörüşün tənqidi məsələsi deməyə əsas verir ki bu əsər maarifçilik ideyalarına dərinədən bələd olan bir müəllifin qələmindən çıxmışdır. Axundzadə milli dramaturgiyanın banisi kimi bir-birinin ardınca 1850-1855-ci illərdə altı komediya yazaraq ədəbiyyatımıza yeni ideya və baxışlar gətirmiş, demokratik və maarifçi görüşləri ilə xalqın xidmətində durmuşdur.

Azərbaycan maarifinə əvəzsiz simalar bəxş etmiş Qori müəllimlər seminariyasını 1876-cı ildə ruslar açmışdılar, onun müsəlman şöbəsinin açılması ugrunda mübarizəni isə M.F.Axundzadə Hüseyn Əfəndi Qayıbovla birgə aparmış, Axundzadə bu xoşbəxt günü gorməsədə, şöbə onun ölümündən bir il sonra 1879-cu ildə açılmışdır. Bu xidmət dahi Axundzadənin maarifçilik görüşlərinin, demokratik arzularının zirvəsidir.

Mədəni-milli tarixi fikrin təşəkkülündə, xüsusəndə tarix və mədəniyyətin yaranmasında yaradıcılıq ittifaqlarının rolu geniş olmuşdur. XX əsrin 20-30-cu illərində “Kaspi”, “Açıq söz”, “Həyat”, “Fyuzat”, “Molla

Nəsrəddin”, ”Azərbaycan” kimi mətbuat orqanlarının və onların ərtafında toplanmış yaradıcı şəxsiyyətlərin gördükləri iş danılmazdır.

Azərbaycançılıq ideyasının inkişafında mühüm rol oynayan yaradıcı ziyalılarımızdan biri Cəlil Məmmədquluzadə olmuşdur. Onun nəşr etdirdiyi “Molla Nəsrəddin” jurnalı azərbaycançılıq ideyalarının alovlu təbliğatçısı idi. Cəlil Məmmədquluzadə “Azərbaycan” adlı məqaləsində “Dilim hansı dildi?”, ”Haradır Azərbaycan?” suallarına cavab verməklə Azərbaycan ifadəsini məkan anlayışından milli ideya səviyyəsinə qaldırmışdı.

Azərbaycan tarixinin XX əsrin əvvəllərində baş vermiş əlamətdar hadisəsi Azərbaycan Demokratik Respublikasının qurulması oldu (1918-1920). ADR cəmi iyirmi üç ay davam edən qısa bir ömür sürsə də həmin dövr özünə məxsus ədəbi məhsulla əlamətdar olmuşdur. Artıq qələm sahibləri olan C. Məmmədquluzadə, A.Şaiq, Ə. Haqverdiyev, Ü. Hacıbəyli ilə yanaşı bu zaman C. Cabbarlı, Ə. Cavad kimi gənc qələm sahiblərinin də maraqlı əsərləri meydana gəlmişdir. Bu əsərlərdə Azərbaycan dövlət müstəqilliyi, ölkəmizə xilaskarlıq missiyası ilə gəlmiş türk ordusunun zəfərləri, Azərbaycan əsgərlərinin rəşadəti, üçrəngli milli bayraq hərarətlə tərənnüm olunurdu. Bu sahədə xüsusi fəallığı ilə seçilən Əhməd Cavad (1892-1937) birinci respublikanın dövlət himninin mətnini yazmışdır. Musiqisi H.Hacıbəyli tərəfindən bəstələnmiş həmin əsər bu gündə Müstəqil Azərbaycan Respublikasının himni kimi ifa olunmaqdadır.

Bu illərdə elm və mədəniyyət sahəsində tərəqqi başlayır. Müxtəlif elm sahələrinə aid alimlər yetişir. Elm ümumilikdən tərkib hissələrinə, müxtəlif ixtisas hissələrinə ayrılmağa başlayıb. Tarix, fəlsəfə, hüquq, dilçilik sahəsində kamil alimlər yetişib. Bu dövrdə elmlə yanaşı incəsənət də inkişaf edərək realist istiqamətdə yüksəlməyə başladı. Azərbaycan incəsənətində yeni-yeni istedadlı rəssamlar, memarlar, bəzək ustaları, musiqişünaslar yetişirdi. Bu dövrdə musiqi sənətinin inkişafı da sürətləndi. Musiqi əsasən iki istiqamətdə - aşiq yaradıcılığı və xanəndə yaradıcılığı istiqamətində gedirdi.

Ümumiyyətlə XX əsr Azərbaycan incəsənəti özünün yüksəlişinə çataraq dünya sivilizasiyasına mükəmməl sənət nümunələrini bəxş edərək xalqın yaradıcılıq istedadını bütün bəşəriyyətə sübut etmişdir. XX əsr şərq aləmində ilk professional musiqi məhz Azərbaycan xalqına məxsus olmuşdur. İlk operanın müəllifi Ü.Hacıbəylidir. ”Leyli və Məcnun”, Koroglu” kimi operaları, ”Məşədi İbad”, ”Arşın Malalan” operetaları XIX əsrin mədəniyyətinin Azərbaycan dünya sivilizasiyasına bəxş etdiyi ən görkəmli sənət nümunələridir.

Ü.Hacıbəyli, M.Maqamayev özlərindən sonra XX əsrdə çox böyük və zəngin musiqi məktəbi yaradaraq milli musiqinin gözəl ardıcıllarını yetirmişlər: Bülbül, S.Məmmədova, C.Cahangirov, Q.Qarayev, F.Əmirov, A.Məlikov, T.Quluyev və s. XX əsr Azərbaycan şəriyyəsində xüsusi yeri olan şairlərdən biri Səməd Vurgun hesab edilir. O, həm də dramaturq-şair

kimi də Azərbaycan ədəbiyyatına zənginlik gətirmişdir. XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasında xidmətləri olan sənətkarlardan biri də İlyas Əfəndiyev idi. Beləliklə XIX-XX əsrlərdə ata-babalarımız olduqca qısa bir zaman ərzində kütləvi savadsızlığa son qoymuş, vətənimizin bütün insanlarını oxuyub-yazmaga bacaran savadlılar diyarına çevrilmişdir. Şərqdə ilk teatr, ilk opera , ilk kino və s. Azərbaycanda meydana gəlmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Süleymanlı M.A.Azərbaycan kulturoloji fikir tarixindən (XX əsrin əvvəlləri) Bakı, 2011.
2. Qasımzadə F. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi.(Ali məktəblər üçün dərslik) Bakı. Maarif 1974.
3. Nəriman Həsənzadə. Kultralogiya. Bakı2005.
4. Rəfili Mikayıl. M.F.Axundov həyatı, mühiti və yaradıcılığı. Bakı:Elm 1990.

P. İbrahimova

Cultural thought in Azerbaijan in XIX-XX centuries.

Key words: culture, art, cultural thought, development, educators, H.Zardabi, A.Bakixanov, M. F.Akhundzade.

In this article, our educators role in Azerbaijani nations educational development, formation of cultural awareness was highlighted XIX-XX. Enlighteners role in development of Azerbaijan culture.

П. Ибрагимова

Культурная мысль в Азербайджане в XIX-XX веках.

Ключевые слова: культура, искусство, культурология, развитие, просвещение, Х.Зардаби, А. Бакиханов, М.Ф. Ахундзаде.

В этой статье освещается роль просветителей азербайджанского народа в просвещении и в формировании культурной мысли в XIX-XX веках.

Самира Гасанова

НАНА Институт Архитектуры и Искусства

УДК:75.05

ФОРМИРОВАНИЕ ТЕМЫ ПАТРИОТИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЖИВОПИСИ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация: Патриотический дух и гордое осознание национального достоинства стали доминантной не только сегодняшней политической жизни страны, но и органично вплелись в обыденную жизнь каждой семьи, каждого гражданина Азербайджана. Война в Карабахе показала подлинное единство народа Азербайджана, а самые масштабные бои показали её военную мощь, приумноженную на силу патриотического духа наших солдат и офицеров, которых и отразили в своих произведениях художники.

Ключевые слова: Родина, патриотизм, художник, трагедия.

Одной из актуальных тем на сегодняшний день является тема патриотизма независимого Азербайджана. Патриотический дух и гордое осознание национального достоинства стали доминантной не только сегодняшней политической жизни страны, но и органично вплелись в обыденную жизнь каждой семьи, каждого гражданина Азербайджана. Патриотом можно считать того человека, который не только испытывает чувство любви к родине, но и отдает все силы, а, иногда и жизнь, во имя её защиты и процветания. Война в Карабахе показала подлинное единство народа Азербайджана, а самые масштабные бои показали её военную мощь, приумноженную на силу патриотического духа наших солдат и офицеров, которых и отразили в своих произведениях художники.

В январские дни 1990 г. была учинена кровавая бойня мирного населения, вышедшего на улицы в знак протеста против территориальных притязаний Армении к Азербайджану. Армейские части, введенные в Баку, а также ряд регионов Азербайджана, с беспощадностью убили свыше 147 мирных жителей, в ходе событий получили ранения более семи 700 человек.

В результате трагедии в Ходжалах, произошедшей в ночь с 25-го на 26 февраля 1992г., когда мирные жители города оказались в окружении армянских вооруженных формирований, погибли 600 человек, среди которых невинные старики и дети, а также 150 человек пропали без

вести. В течение одной ночи испепеленный древний Ходжалы исчез как город.

Азербайджанские живописцы посвятили этой трагедии такие полотна, как «Ходжалы» Айнур Меджижовой, «День Ходжалы» Эльшана Гаджиаде, «Посвещение Ходжалы» Джаваншира Керимова, «Отношение к Ходжалам» Фархада Ялгузака. Маммедкерим Кулиев создал несколько композиций «Ходжалы». В каждой из полотен заключена своя боль, свое видение авторами происходящих событий.

В композиции Асифа Рзаева «Возможна ли такая несправедливость?» изображены захватчики, топчущие наше наследие: музыкальные инструменты, картины художников, предметы гончарного искусства. В картине кругом валяются разбитые тар, кяманча, нагара, фото-портреты ашугов, картины, ковры, предметы гончарного искусства.

Назим Мамедов в своих композициях «Тишина», «Озеро крови», «Разрушенное пространство» (рис.1) изображает груды разбросанных мёртвых тел. Их распластанные тела изувечены врагами и перемешаны с пеплом. Но ведь «Есть и завтрашний день!», о чем повествует композиция, полная надежд в ярко – зелёной тональности Сируза Мирзааде.

Вугар Алиев создал триптих «Ужасная игра», повествующий о кровавой ночи в Ходжалах. И, как бы, продолжая эту тему Турал Гасанлы пишет «Кровавые дни истории».

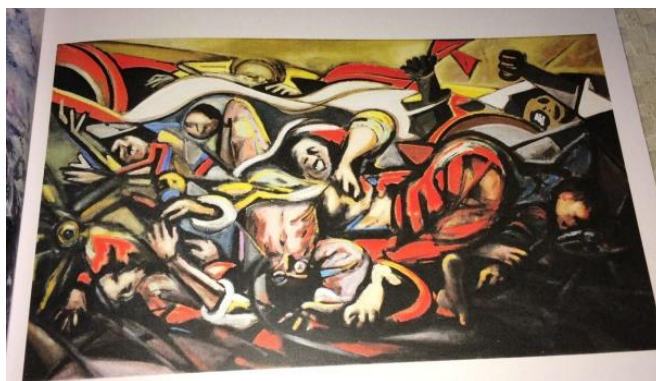

Рисунок 1 Н. Мамедов “Разрушенная местность”

Бегим Гаджиева изображает «Последнюю минуту жизни» (Рис.2) умирающей девочки, находящейся под строением, стилизованно напоминающим эшафот. Художники по-своему отображают крики умерших: Дарвин Велибеков «Крик души», Наваи Ибрагимов «Крик земли», Интигам Агаев «Ужасная ночь», «Крики беспокойных душ».

Риунок 2. Б. Гаджиева “Последняя минута моей жизни”

Гамза Абдуллаев в картине «Расстрелянная человечность» изобразил огромную зеленую птицу, волшебные крылья которой прикрывают армян, расстреливающих мирных людей, за которыми полыхает маленький город.

Азербайджанский народ гордится своим общенациональным лидером Г. Алиевым, самой заветной мечтой которого было освобождение Карабаха. Художники с огромной теплотой относятся к созданию образа общенационального лидера Г. Алиева, который привнёс огромный вклад в развитие изобразительного искусства Азербайджана. Среди таких работ стоит отметить «Портрет Г.Алиева О. Садыхзаде, «Г. Алиев» М. Алиева, «Горжусь, что я азербайджанец» Т. Сеидовой. Многие из художников знали его лично и писали его портреты в неформальных обстановках, о чем свидетельствуют рассказы самих художников. Рафаэль Аббасов рассказывал в своем интервью, как создавал образ лидера республики: «Г. Алиев размышления»: «Я решил попросить личного фотографа Г. Алиева снять его в неформальной обстановке, дома или на даче, объясняя ему, что и как, чтобы с этой фотографии писать картину, хотя предпочитаю писать исключительно с натуры, когда я свободен, а рамки очень ограничивают полёт фантазии и видения художника. Но это был исключительный случай. Я писал картину шесть месяцев, но наш общенациональный лидер, к сожалению, её уже не увидел... Признаюсь, я писал его портрет несколько раз, и, последний - совсем недавно, вложив в неё все свои силы. Эта картина украсит центр Г. Алиев в Пираллахи».

Мечту и завещание Г. Алиева выполнил его достойный преемник, его сын, Президент Азербайджана, главнокомандующий вооруженными силами И. Алиев. Территориальная целостность нашей страны была восстановлена военно – политическим путём благодаря его политике.

Литература:

1. Андриянов В., Мираламов Г.Ф. Гейдар Алиев. Серия «Жизнь Замечательных людей». Москва, Молодая гвардия, 2006.
2. Каталог выставки «Ходжалы». Текст - Наида Самедова. Баку, 2012.
3. Мастер сурового стиля. Репортаж с юбилейной выставки Рафаэля Абасова. Вернисаж. Афет Ислам. Каспий.-2019.- 7 марта.- С.13.

S. Hasanova

The formation of the theme in Azerbaijan painting in the period of independence.

Key words: homeland, patriotism, painter, tragedy.

One of the actual themes today is the theme of patriotism of independence Azerbaijan. Patriotic spirit and proud realizing of the national dignity became the dominant not only political life of the country of today but also organically intersperse with ordinary life of each family, each citizen of Azerbaijan. The patriot may be considered that man who not only try the sense of love to the homeland, but can give all forces and his life in the name of its defense and flourishing. The war in Garabah showed the real unity of Azerbaijan people, the successful fights showed its military power, increased on the force of patriotic spirit of our soldiers and officers which are reflected by artists in their works.

S. Həsənova

**Müstəqillik dövründə Azərbaycan rəngkarlığında vətənpərvərlik
mövzusunun formalaşması.**

Açar sözlər: Vətən, vətənpərvərlik, rəssam, faciə.

Aktual mövzularından biri bu gün üçün müstəqil Azərbaycanın vətənpərvərlik mövzudur. Vətənpərvərlik ruhu və milli ləyaqətin qürurlu anlayışı yalnız ölkənin siyasi həyatının əsas qayəsi deyil, həm də üzvi sürətdə hər bir ailənin, hər bir Azərbaycan vətəndaşının adi həyatına daxil olur. Vətənpərvər o adamdır ki, Vətənə məhəbbət hissi duymur, yalnız bütün qüvvəsini deyil, həm də onun müdafiəsi və çiçəklənməsi uğrunda həyatını həsr edir. Qarabağda müharibə Azərbaycan xalqının vəhdətini göstərdi, ən geniş miqyaslı döyüşlər onun döyüş gücünü, bizim əsqər və zabitlərin vətənpərvərlik ruhunu nümayiş etdirdi. Onları rəssamın əsərləri əks etdirir.

Mansour Seyed Cheraghi

doctorant Az.MIU

UDC:338.482

HISTORICAL ARCHITECTURAL ENVIRONMENT, DEVELOPMENT AND PROBLEMS OF ARCHITECTURAL HERITAGE PROTECTION

Abstract: The development of modern cities results in many changes and in some cases the destruction of historical sites. For this reason, the number of registered architectural heritages in the history of cities is very small.

On the other hand, changes in the city's street-road communication system, the invention of the car and the creation of new communications to ensure its use have led to profound and irreversible changes in the existing urban landscape.

Demographic, socio-political changes and future needs in historic cities require careful planning in the field of modern urban planning, and these inevitable changes have a significant impact on the city's historical architecture and preservation of historical heritage.

In general, before restoring the architectural heritage of cities, urban planning should be taken into account in the design process and special attention should be paid to the development of the future city.

Keywords: architectural heritage, history, architectural environment, city, modern urban planning, protection zone

Issues and problems of environmental development of world architectural heritage can be divided into two parts:

First - the architectural heritage surrounded by the urban structure

Second - the only architectural heritage away from urban development

Architectural and historical heritage enclosed in the urban structure have been subjected to the most changes, destruction and transformation due to urban housing and elements and the inherent movement of cities.

The impact of demographic, social and political changes in cities over time And non-compensatory changes in the structure of architectural heritage And the use and change of use of historical architectural heritage has had the most negative impact.

The following characteristics in relation to urban development have played a key role in the preservation or destruction of architectural heritage:

1. Type of use of architectural heritage
2. Dimensions and height of architectural heritage
3. Consumable materials in the heritage of architectural history

In other words, the more magnificent and large the historical monuments, the less they have been damaged.

Another very important issue is the use of architectural heritage, which has played a major role in preserving architectural heritage

And in the past, if the use of architectural heritage is in harmony with the main use of the building This historical heritage has suffered the least damage or made the least change.

The use of architectural heritage has been used as a certificate of historical heritage, and some uses, such as religious uses, have been less damaged over time.

Of course, just as religious sanctity itself has been a deterrent to eye-popping attacks on historic buildings, on the other hand, the same factor in the domination of tribes of different religions has led to their complete destruction.

In other words, the factor of sanctity and religion of architectural heritage has sometimes been the cause of preservation and sometimes the cause of destruction.

Another effective factor in preserving or destroying architectural heritage in relation to the surrounding environment has been the dimensions, size and volume of architectural heritage, and this issue has also been an effective factor in preserving architectural heritage.

Whether in terms of resistance to natural erosion, or in terms of resistance to the development and change of the architectural heritage environment, or in the face of human aggression.

The large size of the architectural heritage has prevented damage over time, and instead of being destroyed over time and with the needs of nations, it has been used in various ways, and this has led to various restorations in different eras.

Another and very influential issue in preserving the architectural heritage has been the type of materials used in historical buildings.

In other words, historic buildings made of stone have suffered the least damage over time.

In addition to the above-mentioned issues, architectural heritage such as castles and walls around ancient cities, has been a factor in the protection and preservation of urban environments in the past, and these castles and historic walls have provided security throughout history.

Another type of material that has suffered the most is architectural heritage, which is made of raw bricks. Of course, this type of material can be repaired, but restoration, like the main structure of architectural heritage in such materials is very difficult and even almost impossible.

This type of building has also suffered the most damage against climatic factors.

In addition to the above, if the architectural heritage such as castles and walls around the old cities, as a factor of protection and preservation of urban environments in the past, the need for human security throughout history has caused these monuments to witness permanent and permanent restoration.

Although over time, with changes in technology and materials, the restorations themselves have created problems, but in general, it has preserved the architectural heritage from the past to the present.

Unfortunately, urban development has always been the cause of the greatest destruction of architectural heritage due to commercial abuses and the use of housing within cities.

The tight and cohesive structure of the city in different eras and the economic and security issues of such intensive gatherings have themselves been another very important factor in the destruction of the architectural heritage over time.

In addition to these issues, another factor that has played an important role in the destruction and transformation of the architectural heritage has been the sense of revenge of the captive nations after the disappearance of the captive elements.

In other words, the dominant nations, which have been oppressive due to their short presence on the defeated nation, have been destroyed by the defeated people with the intention of revenge after the end of the captivity of the architectural works left by the dominant nation.

According to studies, another problem of protection and factors of destruction of architectural heritage, the cultural and economic structure of the people who lived around the architectural heritage, should be known.

In other words, the economic and cultural situation of the people living around the historical heritage of architecture and the compactness of urban housing around such historic buildings, which is usually affected by the economic situation of the area, have been important factors of destruction over time.

Which should be carefully controlled in the design of urban environments of historical monuments, these human factors and density.

Of course, to summarize the cases affecting the destruction of architectural heritage, the factors of destruction and transformation of urban development can be summarized in the following topics and major factors:

1. Population increase
2. Expansion of cities
3. New facilities of the building sector
4. Urban facilities
5. Climate change
6. Changing the urban structure
7. Changing the type of materials
8. Technology change
9. Social changes
10. Political changes
11. The devastating effects of emerging urban traffic
12. Air pollution of cities
13. Negative impact of artificial lights and lighting

The factors mentioned above are the biggest problems in the protection of architectural heritage and the main topic of this article is to create protection zones and create visual zones and maintain harmony around the architectural heritage and propose to create unity between architectural heritage and the surrounding environment. And to reverse the problems in the protection of historical monuments and to minimize the destructive impact of these main factors.

Reference:

1. Adam, R. (1998) Tradition: the driving force of urban identity. In Warren, J., Worthington, J. & Taylor, S. (Eds.) Context: new buildings in historic settings. York, Architectural Press.
2. Araoz, G.F. (2008) 'World-Heritage historic urban landscapes: defining and protecting authenticity' APT 2008- Association for Preservation Technology International, 2/3 July, 33-37.
3. Avrupa; G. Veyl, Violle-le-Dyuk, M. Qik, L.Y. Lauer, Massel, L. Karbuzye.
4. Cantacuzino, S. (1998) Assessing quality: the pertinent criteria for designing buildings in historic settings. IN WARREN, J., Worthington, J. & Taylor, S. (Eds.) Context: new buildings in historic settings. York, Architectural Press

5. General Assembly Mexico - Worthington - Warren - Worthington - Contacuzino - Robert Venturi - Contacuzino - Stravinsky - Contacuzino - Adam - tradition - Lionel Trilling - P.G.Rowe - Boston - motif - Alex – Kantakzynv - Krieger - Norman Foster, Riçard Rocerd, Zaha Xədid, Kristian Portzampark, Jan Nuvel, Santyaqa Kalatrava .
6. Stravinsky, I. (1974) Harvard University Press 4warren, J. (1998) The historic context: principles and philosophies.
7. Csiro Australia, Arizona State University, Stockholm University (2007), A Resilience Alliance Initiative for Transitioning Urban Systems towards Sustainable Futures.
8. Farzad Behtash (2010), Conceptual Models for Disaster Resilient Communities, International Disaster and Risk Conference, IDRC, Davos Swiss

Mansur Seyad Çeragi

Tarixi memarlıq mühiti, inkişafı və memarlıq irsinin mühafizəsi problemləri

Açar sözlər: memarlıq irsi, tarix, memarlıq mühiti, şəhər, müasir şəhərsalma, mühafizə zonası

Müasir şəhərlərin inkişafı çoxlu dəyişikliklər və bəzi hallarda tarixi ərazilərə dağıntılarla nəticələnir. Bu səbəbdəndə şəhərlərin tarixinə görə qeydə alınan memarlıq irslərinin sayı lazım qədər çox az təsbit olunmuşdur.

Digər tərəfdən, şəhəri küçə-yol kommunikasiya sistemindəki dəyişikliklər, avtomobilin ixtirası və onun istifadəsini təmin edəcək yeni kommunikasiyaların yaradılması, mövcud şəhər relyefinin dərin və geri dönməz dəyişikliklərə səbəb oldu.

Tarixi şəhərlərdəki demoqrafik, social-siyasi dəyişikliklər və gələcək ehtiyaclar müasir şəhərsalma sahəsində diqqətli planlaşdırma tələb edir və bu qaçılmaz dəyişikliklər şəhərin tarixi memarlığına və tarixi irsin qorunmasına əhəmiyyətli təsir göstərir.

Ümumiyyətlə, şəhərlərin memarlıq irsini bərpa etməzdən əvvəl şəhərsalma layihələndirmə prosesində nəzərə alınmalı və gələcək şəhərin inkişafı zamanı xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Elmira Abdullayeva

Azərbaycan memarlıq-İnşaat Universiteti
“Landşaft memarlığı” kafedrası, baş müəllim

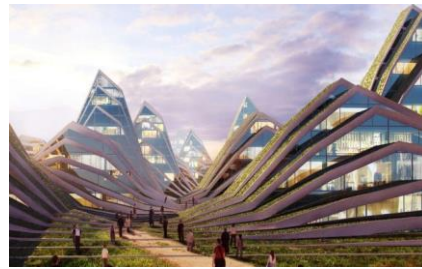
UOT: 711.168

MEMARLIQ VƏ LANDŞAFT OBYEKTlərİNİN FORMALAŞDIRILMASINDA GEOPLASTİKANIN TƏSİRİ

Xülasə: Məqalədə qısa şəkildə geoplastika anlayışı açıqlanır, şəhərlərin urbanizasiyasının yaşıl infrastruktura olan mənfi təsir problemi nəzərdən keçirilir, landşaft və memarlıq arasında sərt bir sərhədin qeyri mövcudluğu ilə, mütləq komponent kimi obyektin memarlığına yaşıllıq əkinlərinin daxil edilməsinin həlli yolları təklif olunur.

Açar sözlər: geoplastika, urbanizasiya, memarlıq və landşaft kompleksləri, yaşıl memarlıq, landşaft, rekreasiya, təbii mühit.

Problemlər. Hazırda qlobal urbanizasiya səbəbindən bir çox şəhərlərdə daxili məkanın sürətlə sıxlaşması daxili təbii landşaftların azalmasına səbəb olur. Bu, mənfi psixoloji və estetik mikroiqlimin meydana gəlməsinə səbəb olur və şəhər sakinlərinə mənfi təsir göstərir. Bir çox şəhərlərin məkanı estetik baxımdan ifadəsiz, rahatsız və ekoloji baxımdan təhlükəli olmaqda davam edir.

Şəkil 1. Futuristik memarlıq. Gələcəyin yaşıl binaları

Şəhərlərdə təbii landşaftların üzvü şəkildə özünü bərpa etməsinin real imkanı günbə gün kəskin şəkildə azalaraq, olduqca çətinləşir. Bu problemin həlli urbanist mühitində geoplastikanın landşaftlara tətbiqi ola bilər. Geoplastika – relyefin ən qədim formalaşma üsullarından biridir. (şəkl1.)

Belə hallarda transformasiya və tikinti materialının mövzusu torpaqdır. [1]. Geoplastikanın vasitəsi ilə, şəhər landşaftının strukturunda məcburi me-

marlıq komponentləri kimi, yaşıllıq əkintilərinin geri qaytarılmasına olan yanaşmaların, müxtəlif təbiət formalarının mövcud şəhər strukturuna integrasiyasının ekoloji metodlarının və burada pozulmuş təbii mühitin bərpasına olan sistematik metodların axtarışı təklif olunur.

Tədqiqatların təhlili. Tayvanda salınmış çimərlik kurortunun "Hualien Residences" dağlıq yaşayış kompleksi dağların özlərinə bənzəyən yaşıl "landşaft zolaqlarından" ibarətdir. Layihəyə piyada gəzinti yolları, yeraltı qaçış yolları və əsasən yaşlı sakinlərin sağlam və aktiv həyat tərzininə səbəb olan müşahidə meydançası daxildir.

**Şəkil2. Heydər Əliyev mərkəzi.
Memar Z. Hadid**

Bakıdakı Heydər Əliyev mərkəzinin (şək.2) memarlıq görkəminə kompleksin tikildiyi ərazinin də təsiri olmuşdur. Bu tikilinin ərazi sahəsi dik bir yamacla ikiyə bölünür. Layihənin müəllifi olan Zaha Hadid burada ərazi sahəsinin düzləşdirilməsinə deyil, mürəkkəb məkan əlaqələrinin yaradılması məqsədi ilə yüksəklik fərqlərindən və təbii

terraslardan istifadə etməyi qərara almışdır. Heydər Əliyev mərkəzinin memarlıq formasını işləyib hazırlayan Zaha Hadid, təbiətdə heç bir düz xətt olmadığını iddia edən Antoni Gaudinin nəzəriyyəsini dərk edərək, burada düz xətlərdən tamamilə imtina etmişdir.

Tarixə nəzər saldıqda, geoplastika elementlərinin bir çox aşağıdakı qədim mədəniyyətlərdə istifadə olunduğunu görmək mümkündür:

1. Druidlərin, iskitlərin, monqolların torpaq kurqanları;
2. Nil çayı üzərindəki bəndlər;
3. Asiyada düyü tarlaları;
4. Qədim Şərqi Məbəd ziqquratları;
5. And dağlarının, Çin və Cənub-Şərqi Asiyanın dağ yamaclarının teraslanması;
6. Yaxın Şərqi asma bağları;
7. Dağ relyeflərində tikilən qədim Roma və qədim Yunan amfiteatrları;
8. Slavyan xalqlarının yaşayış yerlərinin ətrafındakı torpaq qalaqları.

Bəndlərin çəkilişi üçün onlara birləşən ərazilərin torpaqları qazılaraq, çıxardılırdı. Danimarkanın və Hollandiyanın liman şəhərlərinin akvatoriyalara birləşən rayonlarında içi su ilə doldurulan xətdəklərlə əhatələnən qalalar və digər müdafiə qurğuları inşa olunurdu. [2]. (şək.4)

Landşaft quruculuğunun rekreasiya layihələrində bu istiqamətə diqqət yetirilir. Beləliklə, mədəni və yataqların istismarından sonra boş qalan nəhəng kəndlər bu yolla lazımi formaya salınır. [2]. (şəkil.5)

XX əsrin sonunda Şotlandiyanın cənub-qərbində yerləşən Damfris şəhərində salınan Kosmik düşüncələr bağları planetdəki ən orijinal landşaft obyektlərindən biridir. Kainatın və bəşəriyyətin inkişaf tarixini əks etdirən bənərsiz bu yaşıl məkan, postmodern memarları Çarls Cenks və landşaft dizayneri Meqqi Çesvikin birgə yaradıcılığı sayəsində meydana gəlmişdir.

Təəssüf ki, bir elm sahəsi kimi, memarlıq mühitinin geoplastikasına lazımi diqqət yetirilmir. Bu istiqamət dərindən öyrənilməmiş və tədqiq olunmamışdır. Lakin binalarda yaşıl komponentlə əlaqəli layihələr hazırlayan və praktiki olaraq bunu təcrübədə tətbiq edənlər də var ki, onlar bu istiqamət haqqında düşünməyə əsas verirlər.

**Şəkil 4. Hollandiya, Breda;
Frederick de Wit, naar I. Blaeu
- Breda - 1581-16001**

Şəkil 5. Süni relyefin yaradılması

Məsələn, şaquli bağların dizayneri kimi fransız botaniki Patrik Blankın layihələri geniş yayılmışdır. O, şaquli yaşıl memarlığın banislərindən biridir. Patrik Blan, yalnız qayalarda bitən və torpağa ehtiyac duymayan yaşıllıqların, eyni zamanda da kifayət qədər işıq, su və qida alan və lazımi yerdə, lazımi bitkilərin istifadə edilməsinin uğurlu nəticə əldə edilməsinə səbəb olduğunu anlamışdır. Onun bu nəzəriyyə sistemi hər hansı bir istənilən

məkanın və ya formanın bitki örtüyü ilə örtülməsinə imkan verərək, yeni geoplastik həllər yaratmaq üçün yollar göstərir. (şək.6)

Eləcə də, geoplastika dərələrin dağılmasının və torpağın eroziyasının qarşısının alınmasına imkan verir. Şaquli fasadların istifadəsi ətraf mühitin yaxşılaşmasına və ekoloji şəraitin sağlamlaşmasına səbəb olur.

Şəkil 6. Şəhər interyerində şaquli yaşıllaşdırma

Əsas hissə. Şəhər məkanlarının problemlərinin əyani təhlili binaların fasadlarının və damlarının səthlərindən yaşıl landşaftların salınma yeri kimi istifadənin qeyri effektivliyini göstərir. İstər birbaşa binaların yanında, istərsə də onların strukturlarında yaşıl rekreasiya zonalarının qeyri mövcudluğu istər-istəməz ətraf mühitin ifadəliyinə təsir göstərir.

Dünya memarlıq təcrübəsində binaların landşaft ilə birləşməsi problemi daim memarları, mühəndisləri və inşaatçıları bir araya gətirən və bəzən də idarə oluna bilməyən mürəkkəb və peşəkar bacarıq tələb edən bir prosesdir. Bəzi müasir binaların, əksər hallarda isə memarlıq baxımından ifadəsiz görkəmə malik utilitar təyinatlı binaların geoplastikanın müxtəlif abadlıq üsullarından geniş istifadəsinə ehtiyac duyulur.

Şəkil 7. Çiçəy ev, Rublevka, Moskva

Gələcəkdə landşaftla memarlığın üzvu əlaqəsinin təmin edilməsi təkcə onların ifadəlilik keyfiyyətlərinin yaxşılaşdırılmasına deyil, həm də respublika şəhərlərinin ekoloji vəziyyətinin sağlamlaşdırılmasına imkan verəcəkdir.

Moskva yaxınlığında yerləşən və layihə konsepsiyası ən məşhur müasir memarlardan olan Yurqen Mayer tərəfindən düşünülmüş fantastik ailə malikanəsində tikili və onun ətrafında salınan mədəni landşaft canlı təbiətə mükəmməl və üzvu şəkildə inteqrasiya olunmuşdur. Burada yaşayış tikilisinin üzvi forması bir çox

düşüncələrin yaranmasına vadar edir. Məsələn, yer səthinə sərələnmiş nəhəng orqanik formalı yaşıl meydança geoplastikanın istifadəsinin maraqlı

nümunəsidir. Burada binanın fasadının əyri xətləri piyada yolların, süni göllərin və qazonların əyri xətlərini təkrarlayaraq, memarlıqdan təbiətə üzvü bir keçid yaradır. (şək. 7)

Şəhərdə geopolastikanın istifadəsi aşağıdakı bir çox problemləri həll etməyə imkan verir:

- yaşıllaşdırma ərazilərinə olan ehtiyacların təmin edilməsi sayəsində şəhərlərdə yaşayış keyfiyyətlərinin yaxşılaşdırılması;
- kompensasiya olunan yaşıllaşdırmanın miqdar və keyfiyyətinin artırılması ilə, yaşayış sahəsinin genişləndirilməsi;
- şəhər mühitində homogen və aqressiv ərazi sahələrinin aradan qaldırılması;
- şəhər mühitinin tibbi və sanitariya şəraitlərinin yaxşılaşdırılması (insanlara mənfi təsir edən ümumi səs-küy dərəcəsinin azaldılması, yaşıl landşaftların reabilitasiyası);
- memarlıq obyektlərinin və şəhər mühitinin ifadəlilik xüsusiyyətlərinin artırılması;

Müasir zamanda daim irəliləyən beynəlxalq təcrübə və yüksək səviyyəli yenilikçi texnologiyalar geopolastikadan istifadə olunan şəhərlərdə yüksək keyfiyyətli memarlıq və təbii mühitin formalaşması üçün yeni həll yolları tapmağa imkan verir. Belə hallarda ərazinin relyef xarakteri onun memarlıq-planlaşdırma həllini və məkan kompozisiyasını müəyyən edir. (şək.8)

Geoplastika relyefin süni şəkildə yaradılması və ya relyefdə baş verən dəyişiklikdir. Bu texnika hər zaman landşaft sənətində istifadə edilərək, bu gün də aktuallığı qoruyub saxlayır. Geoplastika yalnız dekorativ funksiyaya malik olmaqla yanaşı, ondan bütün rekreasiya layihələrində landşaft layihələndirməsinin bir istiqaməti kimi istifadə olunur. Geoplastika təkcə şaquli fasadların yaradılması ilə bitmir, eyni zamanda təbiət ilə memarlığın vahid sintezini təmin edərək, ətraf mühitin yaxşılaşdırılmasına və ekoloji vəziyyətin sağlamlaşdırılmasına səbəb olur.

**Şəkil 8. Ketsalkoatlın Üzvi evi.
Memar Javier Senosiain B 2008 r**

Bu struktur öz üfqi və şaquli həlləri vasitəsilə, bina memarlığı ilə təbii mühit arasında sərhədləri silərək, təbiət komponentlərinin memarlıq

obyektinə üsvü şəkildə daxil olmasına imkan yaradır. Beləcə təbiət obyekti ilə memarlıq obyekti bitki örtüyü vasitəsi ilə müxtəlif səthlərdə və müstəvilərdə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli mövcud olur [3]. (şək.9)

**Şəkil 9. Gələcəyin yaşıl şəhəri.
Futuristik layihə**

Şəkil 10. Nanyang Texnologiya Universitetinin şəhərciyindəki İncəsənət fakültəsinin binası yaşıl damdan görünür. Sinqapur

sayəsində yerləşmələrin daxili məkanlarının vizual baxımından biri-birinə keçidi təmin edilir. Bu zaman binanın yaşıl damı ilə ətrafdakı mənzərə arasındakı sərhəd sanki silinir.

Dam örtüyünün yaşıllıqla örtülən əyri xətti strukturu kompleksin mərkəzində özünəməxsus yaşıl vahə yaradaraq, sanki daxili məkanı sarmalayır. Forma və ölçü baxımından müxtəlif olan yerləşmələr təbii materiallardan hazırlanır və neytral rəng palitrasına malikdir. (şək.10)

Nəticələr. Nəticədə insanın təbiətin bir parçası, ayrılmaz hissəsi olduğu qeyd olunmalıdır, buna görə də yeni bir memarlıq-landşaft obyekti yaradan memar, geoplastikadan istifadə edərək, binaların landşaft və yaşıllaşdırma ilə vahid təbii-memarlıq məkanına inteqrasiyası sayəsində ekoloji və psixoloji təziqi azaldaraq, bu obyekti həm maraqlı, həm də faydalı edir. Hal-hazırda memarlıqda təbii formaların istifadəsi təkcə müxtəlif eksteryerlərin deyil, həm də şəhər abadlaşdırmasının funksional strukturunun tam kompleksini təmin edir, memarlıqla təbiətin maraqlı memarlıq-landşaft komplekslərinə birləşməsinə imkan verir.

Ədəbiyyat:

1. Гостев В.Ф., Юскевич Н.Н. Проектирование садов и парков. -М., 1991.
2. Краткий справочник архитектора. Ландшафтная архитектура /Под.Ред. И.Д.Родичкина. -К.: Будгвельтк, 199 6-336 с.
3. http://studopedia.su/18_151258_geoplastika-ee-vidi-linii-meriproektirovaniya.html
4. <https://www.stroitelstvsovet.ru/geoplastika-v-landshaftnom-dizayne>

E. Abdullayeva

The influence of geoplastics on the formation of architecture and landscape objects.

Keywords: geoplastics, urbanisation, architectural and landscape complexes, green architecture, landscape, recreation, the natural environment.

The article briefly describes the concept of geoplastics, the problem of the negative impact of the urbanization cities the green infrastructure proposed solutions for the implementation of green spaces in the architectural object as a mandatory component of a building with no rigid boundaries between landscape and architecture.

Э. Абдуллаева

Влияние геопластики на формирование архитектурных и ландшафтных объектов

Ключевые слова: геопластика, урбанизация, архитектурно-ландшафтные комплексы, зеленая архитектура, ландшафт, рекреация, природная среда

В статье кратко раскрыто понятие геопластики, рассмотрена проблема негативного влияния урбанизации городов на зеленую инфраструктуру, предложены пути решения по внедрению зеленых насаждений в архитектурный объект как обязательных компонентов здания с отсутствием жесткой границы между ландшафтом и архитектурой.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.	4
Rahibə Əliyeva Lalə Məmmədova Nizami Gəncəvi məqbərəsinin təşəkkül tarixindən	5
Шенер Рзаев Первоначальный вариант мавзолея Низами в исторических хрониках прошлых лет	13
Эльчин Ф. Алиев Поэзия Н Низами – как метод построения новой парадигмы современной культуры	21
Səyyad Bayramov Tarixləşmiş Nizami obrazi kino və təsviri sənətdə.....	26
Самира Абдуллаева Формирование и развитие городов эпохи Низами	32
Turanxanım Şirzadova Nizami Gəncəvinin əsərlərində vahid konseptual fikrin tərənnümü	37
Yeganə Bayramlı Nizami Gəncəvinin poetik mətnlərində simli musiqi alətlərinin semantikasi	48
Tamaşa İsayeva Aysel Abdullayeva Nizami Gəncəvinin adını əbədləşdirən parklar	55
E.N. Əliyev N. Ramazanova Genafondumuzun gələcək nəsillərə ötürülməsi – Nizami Gəncəvi Mikayıl Hüseynov yaradıcılığında	62
Севда Габиева Мир Низами.....	69

Sevinc Tangudur

Cumhuriyyət dövrü İstanbul memarlığı XX əsrin əvvəlləri

Bakı memarlığı 75

Аида Садыгова

О развитии текстиля в Азербайджане 82

Нигяр Фатуллаева

Караван-сарай Ирана в дорожной магистрали страны эпохи

Каджаров (магистраль Бушир-Шираз, Керман-Мешхед)..... 88

İlham Qazızadə

Azərbaycan Akademik Dram Teatrında B.Brextin

«Üç qruşluq opera» pyesinin səhnə yozumu 92

Fazilə Abbasova

Adil İskəndərov Azərbaycan səhnəsinə yeni ruh gətirmişdi... 97

Pərvanə İbrahimova

XIX-XX əsrlərdə Azərbaycanda mədəni fikir..... 104

Самира Гасанова

Формирование темы патриотизма в азербайджанской живописи

в период независимости..... 111

Mansour Seyed Cheraghi

Historical architectural environment, development and problems of

architectural heritage protection 116

Elmira Abdullayeva

Memarlıq və landşaft obyektlərinin formalaşdırılmasında

geoplastikanın təsiri 121

NƏŞR HAQQINDA MƏLUMAT

Şərq Ölkələri Beynəlxalq Memarlıq Akademiyasının “Memarlıq, şəhərsalma tarixi və bərpası” elmi nəzəri məcmuəsi 1998-ci ildə təsis olunub. İldə iki dəfə işıq üzü görür. Jurnalda memarlıq tarixi və nəzəriyyəsi, bərpa, şəhərsalma, landşaft memarlığı, memarlıq mühitinin dizaynı, sənətsüənəslıq sahəsində respublikamızda və hüdudlarından kənarda aparılan elmi tədqıqatlara həsr olunmuş elmi məqalələr dərc olunur.

ŞÖBMA “Memarlıq, şəhərsalma tarixi və bərpası” elmi-nəzəri məcmuəsində məqalələr azərbaycan, rus və ingilis dillərində çap olunur. Məqalənin əlyazmasını kompyuterdə Microsoft Word redaktorunda azərbaycan, rus və ingilis dillərində, Times New Roman şrifti ilə, 14 ölçüdə, 1,5-intervalla, A4 formatlı vərəqdə tərtib etmək lazımdır. Məqalənin həcmi 6 səhifədən az olmamalıdır. Məqalənin əlyazmasının bütün səhifələrində çap vərəqinin bir üzündə yuxarıdan, aşağıdan və soldan 3 sm, sağdan isə 2 sm. ayırmaqla yazılmalıdır (Yalnız birinci səhifədə yuxarıdan 5 sm ayırmalı).

Məqalənin başlanğıcında məqalənin UOT indeksi, müəllifin adı, soyadı, işlədiyi müəssisə, vəzifəsi, elmi adı və dərəcəsi, e-mail ünvanı, daha sonra, məqalənin adı, məqalə hansı dildə yazılmışsa həmin dildə açar sözlər (5-7 söz) verilməlidir. Məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, nəticəsi aydın şəkildə verilməlidir. Cədvəllər bilavasitə mətnin daxilində yerləşdirilməlidir. Mətnə və ya cədvəldə olan məlumatların təkrarlanmasına yol verilməməlidir. Şəkillər və qrafiklər ağ-qara rəngdə 8-10 sm ölçülərdən böyük olmamalıdır. Şəklin altında, cədvəlin isə üstündə onun nömrəsi və adı qeyd olunmalıdır.

Məqalənin sonunda ədəbiyyat siyahısından sonra digər iki dildə xülasə (müəllifin adı və məqalənin adı həmin dillərdə göstərməklə) («резюме» və «summary») və həmin dillərdə açar sözləri («ключевые слова» və «keywords») verilməlidir. Məqalələrin müxtəlif dillərdə olan xülasələri bir-birinin eyni və məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır. Xülasələr elmi və qrammatik baxımdan ciddi hazırlanmalıdır. Məqalədə verilən ədəbiyyat siyahısı əlifba ardıcılığı ilə, əvvəl azərbaycan, sonra rus, daha sonra xarici dildə nömrələnməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı (kitab və jurnalların adları) aşağıdakı qaydada verilməlidir:

1.Müəllifin soyadı və inisialı. Kitabın adı. Cildin nömrəsi. Şəhər: nəşriyyat, nəşr ili, ümumi səhifələrin sayı;

2.Müəllifin soyadı və inisialı. Məqalənin adı // Jurnalın adı, nəşr ili, buraxılış nömrəsi, başlanğıc-son səhifələr.

Məqalənin quruluşu:

✓ Müəllifin adı, soyadı.

✓ İşlədiyi müəssisənin adı, vəzifəsi, elmi adı və elmi dərəcəsi, fəxri adı (və ya doktorant və ya dissertant olduğu təşkilatın adı, təhsilin forması),

✓ Müəllifin email ünvanı,

✓ Baş hərflərlə məqalənin adı

✓ Məqalənin UOT indeksi

✓ Məqalənin yazıldığı dildə qısa xülasəsi və açar sözlər (5-10),

✓ Məqalənin mətni

✓ İstinad olunmuş və ya istifadə edilən ədəbiyyat siyahısı

✓ Digər iki dildə məqalənin adı və müəllifin adı və soyadı göstərilməklə qısa xülasəsi və açar sözlər (5-7)

Məqalə aşağıdakı hissələrdən ibarət olmalıdır:

✓ Giriş

✓ Məsələnin qoyuluşu

✓ Məsələnin həlli

✓ Nəticə (elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və sair)

✓ Ədəbiyyat

Məqalənin redaksiyaya təqdim olunması:

✓ Məqalənin çap olunmuş əlyazması (1 nüsxədə) və onun elektron variantı Kompakt Diskdə (CD və ya CD-RW) və məqalənin çap olunması üçün müəssisə tərəfindən təsdiq olunmuş müvafiq sənədlərlə (məqaləyə 2 rəy və təşkilatın (kafedranın) iclas protokolundan çıxarış) birlikdə jurnalın məsul katibinə təqdim edilməlidir.

✓ Ayrıca vərəqdə müəllif haqqında anket-məlumat əlavə olunmalıdır. Məlumatda müəllifin soyadı, adı, atasının adı, elmi dərəcəsi, elmi adı, müəssisənin adı, müəssisənin ünvanı, ev ünvanı, email ünvanı və telefon nömrəsi göstərilməlidir.

✓ Məqalə jurnalın İnternet səhifəsinə göndərilə bilər. E-mail:

✓ memar_s@mail.ru

✓ Lazım gəldikdə jurnalın redaksiyası məqalənin nəşri üçün əlavə sənədlər tələb edə bilər.

✓ Məqalənin əlyazması və CD geri qaytarılmır.

Format: 70x100₁₆/¹

8,5 ş.ç.v

Tiraj:300

«OPTIMIST»MMC çap mərkəzi